

ქვეყანა

30

ქვეყნის

საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოება
ГРУЗИНСКОЕ ОБЩЕСТВО ОХРАНЫ ПАМЯТНИКОВ КУЛЬТУРЫ
GEORGIAN SOCIETY FOR PROTECTION OF CULTURAL MONUMENTS

უბრუნდით
სივლინებს

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“
თბილისი — 1972

დავით აღმაშენებელი. გელათის ფრესკა

სერია: „მატირიალური კულტურის ძეგლები“

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ქეკელი ქეკელი ქეკელი

კრებული ოცდამეათე

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

განმარტვის საერთაშორისო სტანდარტები

საკრედიტო კომპონი: ირაკლი აბაშიძე, შალვა აშირანაშვილი, ანდრია აფაქიძე, ვახტანგ ბერიძე, ლევან გოთუა, ლადო გუდიაშვილი, ოთარ თაქთაქიშვილი, თეიმურაზ კანდელაკი, ირაკლი ჭაჭარიაშვილი, ნიკო კაცხიშვილი, ლევან მატარაძე, ოთარ სანდუკიძე, ლია ფილოსანი (პ/მგ. მელიქანი), გიორგი ჩიტაია, გიორგი ჩუბინაშვილი, ვახტანგ ცინცაძე, გივი გოჭიკიძე.

ბ რ ძ ა ნ ე ზ უ ლ ე ბ ა

საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმისა

საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის

254-ე მუხლისი ცვლილებათა და დამატებათა შეტანის შესახებ

კულტურის ძეგლების, აგრეთვე სახელმწიფოს მიერ დაცული ბუნების ობიექტების განადგურების, დანგრევისა და დაზიანებისათვის სისხლის-სამართლებრივი პასუხისმგებლობის გაძლიერების მიზნით საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმში აღევნა:

საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის 254-ე მუხლი ჩამოვადიდეს შემდეგი რედაქციით:

„მ უ ხ ლ ი 254. კულტურის ძეგლით ან სახელმწიფოს მიერ დაცული ბუნების ობიექტების განადგურება, დანგრევა ან დაზიანება —

კულტურის ძეგლების, აგრეთვე სახელმწიფოს მიერ დაცული ბუნების ობიექტების შეზღუდვა ან თვითნებური გამოყენება —

ისჯება გამასწორებელი სამუშაოებით ვადით ერთ წლამდე ან ჯარიმით ას მანეთამდე, ან საზოგადოებრივი გაკიცხვით.

კულტურის ძეგლების, აგრეთვე სახელმწიფოს მიერ დაცული ბუნების ობიექტების განადგურება, დანგრევა ან დაზიანება, თუ იგი ჩადენილია ფეთქებადი ნივთიერებების ან მომეტებული საფრთხის წყაროს გაუფრთხილებელი გამოყენებით, აგრეთვე ამ ძეგლების და ობიექტების გაუფრთხილებლობით განადგურება, დანგრევა, ან დაზიანება. —

ისჯება თავისუფლების აღკვეთით ორ წლამდე, ან გამასწორებელი სამუშაოებით, ვადით ერთ წლამდე, ან ჯარიმით ორას მანეთამდე.

კულტურის ძეგლების, აგრეთვე სახელმწიფოს მიერ დაცული ბუნების ობიექტების განზრახ განადგურება, დანგრევა ან დაზიანება —

ისჯება თავისუფლების აღკვეთით ვადით სამ წლამდე, ან გამასწორებელი სამუშაოებით ვადით ერთ წლამდე, ან ჯარიმით სამას მანეთამდე.

იგივე ქმედობა, ჩადენილი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ძეგლების თუ ობიექტების მიმართ, აგრეთვე ჩადენილი ფეთქებადი ნივთიერებების ან მომეტებული საფრთხის წყაროს გამოყენებით —

ისჯება თავისუფლების აღკვეთით ვადით სამიდან შეიქმნა წლამდე“.

საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარე
ბ. ძ ი ვ ი დ ი ძ ე

საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის მდივანი
ბ. კ ვ ა ზ ი ძ ე

თბილისი, 1972 წლის 14 სექტემბერი

ქართული
ენების
აქადემია

შაბლეძე

ფოტო ნ. კვებელიძე

ზიოზლივის მონასტარი

საქართველოს ძველი დედაქალაქის მცხეთის დასავლეთით, დაახლოებით 9-10 კმ-ის მანძილზე, სხალტბის ქედის ძირში მდებარეობს ერთ-ერთი უძველესი ქართული მონასტერი, რომელსაც ზიომღვიმეს უწოდებენ. იგი დაუარსებია იოანე ზედაზნელის ერთ-ერთ მოწაფეს, რომელიც შიო მღვიმელის სახელითაა ცნობილი.

საქართველოში მონასტრების აღმოცენება და სამონასტრო ორგანიზაციის დასაწყისი დაკავშირებულია ე. წ. „ასურელ მამათა“ მისიონერულ მოღვაწეობასთან. VI საუკუნის შუა წლებში სირიიდან სამშობლოში დაბრუნდა ქართველ საეკლესიო მოღვაწეთა ჯგუფი იოანე ზედაზნელის ხელმძღვანელობით. ისინი ქართლისა და კახეთის სხვადასხვა პუნქტებში დასახლდნენ და საფუძველი ჩაუყარეს ეკლესია-მონასტრებს. ამათგან არა ერთი იქცა ქართული კულტურის თვალსაჩინო კერად და საუკუნეების მანძილზე დიდი კვალი დააჩნია ჩვენი ხალხის ცხოვრებას.

შიო მღვიმელის ცხოვრება და მოღვაწეობა ასახულია მისი „ცხოვრების“ წიგნებში ჩვენამდე მოღწეულია არსენ მეორე კათალიკოსის (X ს.) თხზულება „ცხოვრება და მოქალაქობა ღირსისა მამისა ჩუენისა შიოხისა და ევაგრესი“, აგრეთვე XII საუკუნის უცნობი მეტაფრასტის მიერ გადამუშავებული რედაქცია შიოს ცხოვრებისა („ცხოვრება და საკრველებანი წმიდისა და ნეტარისა შიოხისა...“)

ბიოგრაფების ცნობით შიო დაბადებულია ქ. ანტიოქიაში (სირია). ოცი წლის ასაკში იგი ბერად შედგა და დაემოწაფა იოანეს (ზედაზნელს). ერთხანს სირიაში მოღვაწეობდა, ხოლო შემდეგ ქართლში წამოჰყვა იოანეს და 543-547 წლებში მასთან ცხოვრობდა ზედაზნეზე.

547 წლის ახლოს შიო ზედაზნის მთიდან წამოვიდა და დღევანდელი მონასტრის მიდამოებში „სარკინის მთაზე“ „პოვა მცირე ქუაბი“, „დაჯდა მას შინა დაყუდებით“ და იქ აუტანელ პირობებში ცხოვრობდა.

შიომ მალე გაითქვა სახელი და მასთან მომრავლდნენ ბერები. შეკრებილთა რიცხვმა ორი ათასს მიაღწია. საჭირო შეიქმნა ეკლესიის აგება და „სცა სათხარი... წმიდამან შიო და ალაშენეს ეკლესიაჲ“ იოანე ნათლისმცემლისა.

მონასტრის გაშენებისა და ბერთა კრებულის გაზრდის შემდეგ შიომ ნათლისმცემლის ეკლესიის დასავლეთით შეარჩია ერთი მღვიმე „ფრიადასა სიღრმესა მჭონებელი და ყოვლად ბნელი“, „შთაქვდა... მას შინა“ და იქ დაასრულა თავისი სიცოცხლე. ეს ადგილი შიოს საძვალედ იქცა. შემდეგში ამ სასაფლაოზე ააგეს ეკლესია, რომელიც მომდევნო ხანაში ნათლისმცემლის ეკლესიას შეუერთეს. სხვათა შორის, ეს მღვიმე დიდ სიწმინდედ იქნა მიჩნეული და მონასტრის სახელიც იქიდან წარმოედგა (შიოს მღვიმე, შიომღვიმე).

დროთა განმავლობაში შიომღვიმე მძლავრ სამონასტრო ცენტრად იქცა. იქაური ბინადარნი მონასტერს „დიდი მღვიმის უდაბნოს“, „დიდ ლავრას“ უწოდებდნენ. მონასტრის მკვიდრი ბერებით აივსო სხალტბის ქედის გამოქვაბულები. ეს მღვიმეები ბუნებრივი იყო და ბინადართა პირველ მოთხოვნილებას ადვილად აკმაყოფილებდა.

მაგრამ გაზრდილი მოთხოვნილების შესაბამისად შემდეგში საჭიროდ უცნობად მათი სრულყოფა. სხალტბის ქედის ფერდობებზე ახლაც შეინიშნება 100-მდე გამაჩქარებელი ხოლო პლ. იოსელიანმა XIX საუკუნეში იქ ათასამდე მღვიმის არსებობა აღნიშნა. კიდევ უფრო კარგად იყო შენახული მღვიმეები ვახუშტის დროს. დიდი ქართველი გეოგრაფი წერს: „არიან ქვაბნი, გამოკვეთილნი კლდისაგან, მრავალნი, და კლდე ესე არს, ვითარცა ნაშენი ქვეთიარისა...“.

ეს მღვიმეები მტრის შემოსევისაგან სიმაგრის მოვალეობას ასრულებდნენ და მღვიმელთა საიმედო თავშესაფარს წარმოადგენდნენ.

XI საუკუნის შუა წლებში შიომღვიმის მონასტერი თურქ-სელჩუკებმა დაარბიეს. მეფე ბაგრატ VI (1027-1072) შიომღვიმისადმი მიცემულ სიგელში 1058 წელს აღნიშნავდა, რომ მტრის მეომრებმა აიკლეს მამულნი „ლაგარისა მღვიმისანი“, მეფემ დახმარების მიზნით მონასტერს უბოძა ბაღვაშთა ყოფილი მამული კლდეკარის ახლოს — ბორცვის ჯვარი.

XI საუკუნის დასასრულს მონასტრის წინამძღვარმა მიქაელმა შიოს სასაფლაოს ეკლესია დააშენა (გვიან იგი ნათლისმცემლის ეკლესიას შეუერთეს; მიქაელის წინამძღვრობის პერიოდი — 1072-1123 წწ., ცნობილია, როგორც შიომღვიმის ეკონომიური აღორძინების ხანა).

მონასტრის ყურადღებას არ აკლებდნენ ქართველი მეფეები — გიორგი მეორე, დავით აღმაშენებელი, თამარ მეფე, გიორგი ბრწყინვალე, ალექსანდრე დიდი და სხვები.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია დავით აღმაშენებლის ზრუნვა მონასტრისადმი. მან მონასტრის შუა ადგილას ააგო ღვთისმშობლის მიძინების დიდი გუმბათიანი ტაძარი, რომლის მშენებლობა ერთ საინტერესო ეპიზოდს უკავშირდება: დავითი სასტიკად ებრძოდა ურჩ დიდგვარიან ფეოდალებს. მეფისგან დევნილმა ძლიერმა ფეოდალმა ძაგანმა თავი შეაფარა მღვიმეს, მაგრამ მონასტრის კრებულმა, მფარველობის მაგიერ, ორგული ფეოდალი შეიპყრო და მეფეს გადასცა.

მღვიმელთა ერთგულებითა და თავდადებით აღფრთოვანებულმა დავითმა მონასტერი მთლიანად თავის საპატრონოდ გამოაცხადა და იქ დიდი ტაძარი ააგო. ტაძრის მშენებლობა 1103 წლის ახლოს დაწყებულია, ხოლო 1123 წლისათვის უკვე იმდენად ყოფილა დამთავრებული, რომ მხოლოდ შიგნით შელესვა-მოხატვა და კურთხევა-ლაკლდა.

1123 წელს, შირვანზე გალაშქრების წინ, დავით აღმაშენებელმა მონასტერს საგანგებო ანდერძი დაუწერა და დიდძალი ქონება უბოძა. ამ ანდერძით მეფემ მონასტერს განუსაზღვრა ყოველგვარი წესწყობილება. მონასტრის გამგედ გააწესა მწიგნობართუხუცესი, ხოლო სასულიერო და შინაური საქმეების მართვა მთანდო მთავარმღვიმეებს.

სამეფო კარის მხარდაჭერით და დახმარებით შიომღვიმის მონასტერი მძლავრ ფეოდალურ-საეკლესიო სენიორიად იქცა.

მონასტერი არახელსაყრელი ბუნებრივი პირობების გამო წყლის ნაკლებობას განიცდიდა. თამარ მეფის ხანაში, თამარის ნებაყოფლობით, ანტონ ჭყონდიდელ-მთავარეპისკოპოს-მწიგნობართუხუცესმა 1202 წელს სოფ. სხალტბიდან მღვიმეში წყალი გამოიყვანა. ეს წყალსადენი რთულ ჰიდროტექნიკურ ნაგებობას წარმოადგენს და იმ დროის ქართული სააღმშენებლო ხელოვნების მაღალ დონეს მოწმობს.

თამარის ეპოქაში შიომღვიმის მამულები კვლავ იზრდებოდა და მონასტერი მდიდრდებოდა უხვი შეწირულებებით.

XIII საუკუნის მეორე მეოთხედის დამდეგს მონასტერი ხვარაზმელებმა დაიპყრეს, მაგრამ მისი ძლიერება მალე აღდგა.

1393 წელს საქართველოში შემოჭრილმა თემურ-ლენგმა მონასტერი აიკლო და ააოხრა.

XIV საუკუნეში გიორგი ბრწყინვალემ შიომღვიმის მონასტერი ერთ-ერთ დიდგვარიან ფეოდალს ზევედგინიძე-ამილახორს გადასცა საკუთრებად მეფისადმი თავდადებისათვის. აქედან მოყოლებული XIX საუკუნის პირველ ათეულ წლებამდე მონასტერი ამილახორთა საგვარეულო სასაფლაოდ ითვლებოდა (ამ გვარს სასაფლაოდ სამთავისივ კჷონდა მიჩნეილი).

XV საუკუნიდან მონასტერს ზევედგინიძენი ეხმარებიან (1433 წელს თავა ზევედგინიძე აქ თავისთვის და მეუღლე მამიანიათვის საძვალე ეკვდერს აგებს — ამჟამად ნათლისმცემლის ეკლესიის ჩრდილოეთის ეკვდერი), მაგრამ არც სამეფო კარი აკლებს ყურადღებას.

XV საუკუნის დამდეგს მონასტერს დიდძალი ყმა-მამული შესწირა ალექსანდრე დიდმა (1412-1443); მონასტრისადმი ზრუნვას იჩენენ ქართლის მეფე სვიმონ I (1558-1600), მეფე როსტომი (1632-1658), გიორგი XI (1678-1688, 1703-1709) და სხვ.

XIV-XVIII საუკუნეებში მონასტრის სამეურნეო-კულტურული ცხოვრება შენელებული ჩანს. ამ პერიოდში შიომღვიმის მონასტერი ბევრჯერ გამხდარა დარბევის ობიექტი. საქართველოში შაჰ-აბასის მრისხანე შემოსევების დროს, 1614-1616 წლებში, მონასტერი სასტიკად ააოხრეს. სწორედ მაშინ უნდა დანგრეულიყო დავით აღმაშენებლის მიერ აგებული დიდი ტაძარი.

XVII საუკუნეში შიომღვიმეში საფუძელიანი აღდგენითი მშენებლობა გაჩაღდა; 1678 წელს გივი ამილახორმა და მისმა მეუღლემ, ვახტანგ V-ის (1658-1675) ასულმა თამარმა განაახლეს ღვთისმშობლის ტაძარი.

ოსმალთა ბატონობის პერიოდში (1722-1735) საკმე იქამდე მისულა, რომ 1726 წლისათვის მონასტერი მთლად დაცილილა. ამის შედეგად, 1733 წელს, როგორც ეკლესიების წარწერები გვამცნობს, გივი ამილახორს (ეს მეორე გივია) და მის მეუღლეს ბანგუს შეუკეთებიათ ეკლესიები (ნათლისმცემლის, ღვთისმშობლის, შიოს სასაფლაოსი და სხვ.). მაგრამ 1735 წელს შაჰ-ნადირის მარბიელმა ჯარმა შიომღვიმის მონასტერი საფუძელიანად დაანგრია და ბერებიც ერთიანად ამოხოცა. მტრის ლაშქარს ზოგჯერ ქართველი დიდებულებიც ეხმარებოდნენ და შიომღვიმის მონასტერთან საადგილმამულო ნიადაგზე არაკეთილი განწყობილება-დამოკიდებულების გამო ღალატსაც არ ერიდებოდნენ.

მტრის მრავალჯონის შემოსევის შედეგად შიომღვიმე დაეცა და დაუძლურდა. მართალია, მონასტრის საკეთილდღეოდ ენერგიულად იღწვოდნენ ქართველი მეფეები (ერეკლე მეორე, გიორგი მეთორმეტე) და სასულიერო პირნი, მაგრამ მონასტრის გადარჩენა მოახლოებული აღსასრულისაგან უკვე შეუძლებელი იყო.

1804 წელს მონასტერი ერთხელ კიდევ დაარბიეს აჯანყებულმა გლეხებმა.

1811-1822 წწ. შიომღვიმის მონასტერი ადმინისტრაციულად ჯერ შეერთებულ იქნა ქვათახევის მონასტერთან, შემდეგ კი — 1822 წლიდან 1887 წლამდე თბილისის ფერისცვალების მონასტერთან. XIX საუკუნის 60-იანი წლებისათვის შიომღვიმის

მონასტერი, როგორც ფეოდალური სენიორია, აღარ არსებობს, ის საკულტო დაწესებულებადაც რჩება.

შიომღვიმის არქიტექტურული ანსამბლი გაშენებულია განცალკევებულ ნეობაში, რომელსაც ჩრდილოეთით და აღმოსავლეთით ციცაბო კლდეები დაკავრებს. მონასტერში მისვლა შეიძლება ქ. მცხეთიდან გაყვანილი კეთილმოწყობილი სამანქანო გზით.

მონასტრის ხუროთმოძღვრულ კომპლექსში გაერთიანებულია სხვადასხვა დროისა და დანიშნულების მრავალრიცხოვანი ნაგებობები, რომლებიც ძირითადად განთავსებულია ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ დახრილ გორაკებზე, ტერასისებურად.

სამონასტრო ანსამბლის ძირითადი მშენებლობის ეტაპები, დაწყებული VI საუკუნიდან XIX საუკუნის ჩათვლით, შესწავლილი და გამოკვლეული აქვს აკადემიკოს გ. ჩუბინაშვილს.

ლაგრის უძველეს ნაგებობას წარმოადგენს ეკლესია, რომელსაც წმ. შიომ თავისი ხელით ჩაუყარა საფუძველი. ეს ნახევრადმღვიმური შენობა მარტივი ჯვრის გეგმის მქონე გუმბათიანი ნაგებობაა. იგი აგებულია VI საუკუნის 50-60-იან წლებში. ძველი ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის საქართველოს გუმბათოვანი არქიტექტურის განვითარების საწყის ეტაპებზე.

ეკლესიის ნამდვილ სამკაულს წარმოადგენს XI საუკუნის პირველი მეოთხედის კანკელი. ღია მწვანე ფერის ტუფისაგან გამოკვეთილი კანკელი გამოირჩევა მაღალსტატურად შესრულებული რელიეფებითა და ორნამენტებით. რელიეფების თემატიკა არ იზღუდება მხოლოდ ბიბლიური და სახარების სიუჟეტებით. აქ წარმოდგენილია სირიელი მოწამის სვიმონ მესვეტისა და წმ. შიოს ცხოვრების ამსახველი სცენები. აღსანიშნავია აგრეთვე მრგვალი ქანდაკებებითა და ორნამენტით შემკული „სვეტის“ ფრაგმენტი, რომელიც ნათლისმცემლის ეკლესიაში იქნა აღმოჩენილი (ამჟამად „სვეტი“ ინახება ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტში). კანკელი და „სვეტის“ ფრაგმენტი შესრულებული უნდა იყოს ერთ დროს, მონასტრის ერთ-ერთი მონაწილის მიერ.

იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის ძირითადი ბლოკი გართულებულია სხვადასხვა დროის მინაშენებით (ეს სამწირველო-გვედურები აგებულია VI, XI, XV და XVIII საუკუნეებში). სამრეკლო აგებულია 1733 წელს გივი ამილახვრის ინიციატივით.

XII საუკუნიდან მთელი ანსამბლის დომინანტს დაეით აღმაშენებლის მიერ აგებული ღვთისმშობლის დიდი ტაძარი წარმოადგენდა. თავდაპირველად იგი გრანდიოზული ცენტრალურ-გუმბათოვანი ნაგებობა იყო, რომლისგანაც დანგრევის შემდეგ ცოტა რამ გადარჩა. 1678 წელს ტაძარი აღადგინეს სამნავიანი ბაზილიკის სახით, თავდაპირველი გეგმის ბაზაზე. XVII საუკუნის ბოლოს ტაძარი ხელმოკრედ დაანგრიეს და 1733 წელს ფეოდალმა გივი ამილახვარმა ისევ აღადგინა. ამიტომაცაა, რომ დღეს ძველი მხატვრულად გაორებულ შთაბეჭდილებას ახდენს — მისი შიდა და გარე ფორმები აღარ ეთანხმება ერთმანეთს. შიგნით ძველი მოხატულია ზეთის საღებავით (მხატვრობა შესრულებულია XIX საუკუნის 90-იან წლებში ეპისკოპოს ალექსანდრე ოქროპირიძის ინიციატივით, რომელმაც ლავრაში დიდი სარესტავრაციო სამუშაოები ჩაატარა).

იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიასთან ახლოს დგას სატრაპეზოს ნაგებობა, რომელშიც ნათლად გაირჩევა ორი სამშენებლო ფენა: ერთი მიეკუთვნება XII საუკუნეს (საფუძველი და სხვადასხვა დონეზე შემორჩენილი კედლები), ხოლო მეორე — ნაგე-

ბობის მთელი დანარჩენი ნაწილი, აგებულია XVIII საუკუნეში გივი ამილახვრის მიერ.

მონასტერს სამხრეთ-აღმოსავლეთით მთის წვერიდან გადმოჰყურებს მცირე ხოლის დარბაზული ეკლესია ჯვარის ამალღებისა, რომელიც აგებულია XII საუკუნეში, იმ დროს, როცა დავით აღმაშენებელმა ლავრაში გრანდიოზული მშენებლობა ჩაატარა (ეკლესიის სამხრეთით მიშენებული სადგომი ოთხსართულიანი სამრეკლოთი, გვიანდელია).

ჯვარის ამალღების ეკლესია ყურადღებას იქცევს ინტერიერში შემორჩენილი მხატვრობით, რომელსაც ჯერ კიდევ არ დაუკარგავს ფერების სიკაშკაშე და ფაქტურის სიმკვრივე. ფრესკების ძირითადი ფენა XIII საუკუნეს მიეკუთვნება, თუმცა გვხვდება უფრო ადრეული ფენებიც.

გარდა ზემოთ აღნიშნული ნაგებობებისა, სამონასტრო ანსამბლში გაერთიანებულია: ღვთისშობლის ტაძრის დასავლეთით — ორსართულიანი კოშკი (1733) და საცხოვრებელი ნაგებობები (XVIII-XIX სს.), შესასვლელთან — მღვიმე-ეკლესია (შიოს მღვიმე VI საუკუნისა, ეკლესია XIX საუკუნის 90-იანი წლების), რალაც შენობის ნანგრევები (XIX საუკუნის ლიტერატურის მიხედვით-ბერთა სასაფლაო-აკლდამა), გალავნის ნაშთები („ბჭენი მონასტრისანი“ წერილობით წყაროებში იხსენიება VIII და XII საუკუნეებში) და ჩრდილოეთით — სართულებად განლაგებული ბუნებრივი თუ ხელოვნური გამოქვაბულები.

შიომღვიმის სამონასტრო კომპლექსის არქიტექტურა ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის საქართველოში სამონასტრო ანსამბლების აღმოცენება-შენების ეტაპებზე.

ლავრაში სხვადასხვა დროს არა ერთა გამოჩენილი პირი მოღვაწეობდა: თვით შიო, ბასილ კარიჭისძე (XI საუკ.), არსენ იყალთოელი (XI-XII საუკ.), არსენ სადირის ძე (XII საუკ.) და სხვები. მონასტერს მდიდარი ბიბლიოთეკა ჰქონდა. ჩვენამდე მოღწეულია მრავალი ხელნაწერი ამ წიგნსაცავიდან.

საუკუნეების მანძილზე ქართული კულტურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კერა-შიომღვიმის მონასტერი — თავისი მდიდარი ისტორიითა და არქიტექტურული ანსამბლით ჩვენი წარსულის სახელოვან ფურცლებს გვიშლის.

ქვემო ქართლი

(მოკლე ისტორიულ-გეოგრაფიული ცნობა)

„ქვემო ქართლი“ ტრადიციით შემორჩენილი, ეთნიკურ-გეოგრაფიული სახელია საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთი კუთხისა. ეს ვრცელი მხარე ადრიატიკის ზღვიდან იყო შემოსაზღვრული ჩრდილოეთიდან თრიალეთის მერიდიანული ქედით, აღმოსავლეთიდან — გარე კახეთის ფერდობებითა და აწინდელი აჭურბაიჯანის მშრალი სტეპებით, სამხრეთიდან ბამბაკ-ერევნის მთებით, დასავლეთიდან კი — ჯავახეთის ქედებით.

ბუნებრივი გარემოს იშვიათი სიმდიდრე და მრავალფეროვნება, რომელიც ამ ქვეყანას ახასიათებს: ტყისა და საშენი ქვის, სპილენძისა და რკინის მადნის სიჭარბე, მონადირეობის, მემინდვრობის, მესაქონლეობის, მევენახეობის დაწინაურებისათვის საუკეთესო პირობები, გზების მოხერხებულობა მეზობელ კუთხეებთან ურთიერთობაში — ყველა ესენი უძველესი დროიდანვე უპირველესი ხელშემწყობი ფაქტორები იყო ამ მხარის დაწინაურებისათვის. ამიტომაცაა, რომ აქ მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა მოწმობს თითქმის უწყვეტი ცხოვრების განვითარებას ძველი ქვის ხანიდან დღემდე.

ქვემო ქართლი სამი მხრიდან წყალგამყოფი ქედებით ისეა მორკალული, რომ ამ კუთხის ყველა ძირითადი მდინარე მტკვრის აუზის მარჯვენა სანაპიროში ექცევა. ასეთი ფიზიკურ-გეოგრაფიული გამოკვეთილობა არ შეიძლებოდა უძველესი დროიდანვე არ ასახულიყო აქაურ პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ საზღვრებზე და მართლაც, ეს უკანასკნელი ხშირად თანხვედობდა გეოგრაფიულს. ერთადერთი აღმოსავლეთის საზღვარი იყო მერყევი და საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა პერიოდში იგი იცვლებოდა. ქართული და უცხოური წყაროების მონაცემებით, ეს უძველესი საზღვარი აღმოსავლეთით ძველი წყაროების მდ. ბერდუჯუხე, ისტორიულ ეკლესიის მდინარეზეა სავარაუდო (თანამედროვე თაუზი). მის დასავლეთით უნდა ყოფილიყო ცინე-ქალაქი ხუნანი ანუ ქნარაკერტი; ამისი გამოძახილია ალბათ სახელწოდება „მდინარე ანაკერტისა“, რომელსაც ერთი ქართული წყარო იქვე ასახელებს.

ძველ წერილობით წყაროებს შემოუნახავთ ამ მხარის სხვადასხვა ზოგადი სახელწოდებანი, რომელთაგან ზოგი ფიზიკურ-გეოგრაფიული ცნებაა, ზოგი ეთნიკურ-გეოგრაფიული, სხვა კი — ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული თუ სამხედრო-ადმინისტრაციული. ასეთებია: „ქვენა სოფელი“, „ქვემო ქვეყანა“, „გოგარენე-გუგარქი“, „ქართლი“, „ქვემო ქართლი“, „სომხითი“, „გარდაბნისა და გაჩიანის საერისთავონი“, „ტაშირ ძორაგეტის სამეფო“, „გაგისა და ლორეს სანაპირო საერისთავოები“, „სომხით-საბარათიანო“, „მეწინავე სადროშო“ და სხვა. ზოგად სახელთა ასეთი მრავალგვარობა აღნიშნავს ამ კუთხის საერთო ვითარების ხშირ ცვლას (ეთნიკურს, ადმინისტრაციულს), იმასაც თვალნათლივ მიგვანიშნებს, თუ ისტორიული გან-

ვითარების სხვადასხვა ეტაპზე რა უფრო მნიშვნელოვანი და განმასხვავებელი ხდებოდა აქ საქართველოს სხვა კუთხეებთან შედარებით. მაგალითად: „ქვედა სოფელი“, „ქვემო ქვეყანა“ მიუთითებს იმაზე, რომ იგი ქვევით მდებარეობს მტკვრის დაყოფებით, რომ ამავე მდინარის შუა წელზე ასეთივე, ოღონდ „ზედა სოფელი“ ან „შიდა და ზემო ქვეყანა“, რომ, მაშასადამე, ქვეყნის მხარეთა განსაზღვრა ხდებოდა უმთავრესი მდინარის — მტკვრის დინების მიხედვით.

საქართველოს უძველესი ადმინისტრაციული დაყოფა გეოგრაფიული ხეების მიხედვით ხდებოდა. „ქვეი“ იყო ძირითადი ტერიტორიალურ-ადმინისტრაციული ერთეული ფეოდალურ საქართველოშიც, ოღონდ მისი მოცულობა ზოგჯერ ფართოდებოდა, მეზობელ ხეებს იერთებდა და ხშირად მისი შინაარსი მთელ კუთხეს ფარავდა, ზოგჯერ კი ისევ შემცირდებოდა.

ქვემო ქართლის ასეთი ერთეულებიდან წყაროებს შემოუნახავთ: „სკვრეთი“ (გვრეს ხეობა), „პარუარი“, „მანგლისის ხევი“, „სამშვილდე“ (ანუ „ქციის ხრამი“), „ქვეშის ხევი“ (ანუ „დმანისის ხევი“), „ბოლნისის ხევი“, „წოფის ხევი“, „კოლბის ხევი“, „ძორის ხევი“, „ქანარაკერტი“ ანუ (ხუნანი თავისი ოლქით), „აბოცი“, „თრიალეთი“, „ტაშირი“ და „კანგარი“.

ზემოთ ჩამოთვლილთაგან „მანგლისის ხევი“ ზოგჯერ მოიცავდა სკვირეთის ზემო წელსაც და ქციის ხრამსაც თრიალეთამდე. მისი ცენტრი იყო მანგლისი უძველესი საეპისკოპოსო კათედრალით.

„ქვეშის ხევი“ მაშავრის აუზს ფარავდა; ადმინისტრაციული ცენტრი ადრე აქ ქვეშის ციხე იყო, საეპლესიო კი — დმანისის საეპისკოპოსო ტაძარი. მოგვიანებით, როცა დმანისი ქალაქად იქცა, ადმინისტრაციულმა ცენტრმაც იქ გადაინაცვლა, რაც აისახა კიდევ დასახელებაში: „ქვეშის ხევი“ „დმანისის ხევმა“ შეცვალა.

ფოლადაურისა და შულაერის წყლის აუზებს „ბოლნისის ხევი“ აერთიანებდა, რომლის ცენტრი იყო ბოლნისი. აქვე იყო ბოლნისის სიონის ტაძარი — უძველესი დროიდანვე საეპისკოპოსო კათედრად ქცეული.

„წოფის ხევი“ მოიცავდა ბანუშ-ჩაის ხეობას (დებუდას მარცხენა შენაკადი) და დებუდას ქვემო დინებას; მისი ცენტრი წოფის ციხე იყო.

„კოლბის ხევი“ და „ძორის ხევი“ შესაბამისად აწინდელ ინჯასი და აღსტაფის მდინარეთა აუზებს ემთხვეოდა, პირველის ცენტრი კოლბი, ხოლო მეორისა კანის ციხე იყო.

შემდეგ მოდიოდა ციხე-ქალაქი ხუნანი (ქანარაკერტი) თავისი ოლქით; იგი, როგორც ჩანს, შეიცავდა ისტორიული ეკლესიისა და ანაკერტის მდინარის ხეობებს, ზოგჯერ აქვე იგულისხმებოდა „ძორის ხევიც“. ხუნანის საეპისკოპოსო კათედრა თავის ეპარქიაში აერთიანებდა წოფის, კოლბის და ძორის ხეუბებს.

თბილისს თავისი ოლქი გვრა გარს, მას „პარუარი“ ეწოდებოდა და აერთიანებდა ქალაქის პირის სოფლებს მტკვრის დაყოფებით.

იმ ოლქებიდან, რომლებიც მტკვრის პირს არ სწყდებოდნენ, უკიდურეს სამხრეთით იყო „კანგარი“, იგი უნდა უდრიდეს შემდეგი დროის ბამბაკს მდ. ბამბაკის წყალზე (მდ. დებუდას სათავეებთან). მის დასავლეთით იყო „აბოცი“ (ანუ „აშოტი“) ცენტრით ყაიყულში (ყაზანჩი). ამ უკანასკნელის აღმოსავლეთით იყო „ტაშირი“, რომელიც ტაშრატაფის პლატოს მოიცავდა (დებუდას მეორე სათავესთან); მისი ცენტრი ოძუნში იყო, შემდეგ კი ლორეში რომლის სახელწოდებამ მოგვიანებით მთელი ოლქი დაფარა. „თრიალეთი“ — მდ. ქციის ზემო წელზე, ვრცელდებოდა მთელი

წალკისა და ზურტაკეტის ზეგანზე; მისი ცენტრი წალკაში იყო, მოგვიანებით კი კლდეკარში გადაინაცვლა.

გარდა ამ შედარებით მცირე ერთეულებისა, ქართული წყაროების მიხედვით, ქვემო ქართლში ორი საერისთავო არსებულა ქართული სახელმწიფოებრიობის გარკიერთიდან: გარდაბნის ანუ ხუნანის და გაჩიანის ანუ სამშვილდის საერისთავონი. პირველში შედიოდა: ხუნანი (პნარაკერტი), ძორის ხევი, კოლბისა და წოფის ხეხები, მეორეში — ყველა დანარჩენი ზემოთ ჩამოთვლილთაგან, მაგრამ ეს დაყოფაც არ ყოფილა მუდმივი და იცვლებოდა პოლიტიკური სიტუაციის შესაფერისად.

ხუნანისა და სამშვილდის საერისთავოები ძველი ქართლის სამეფოს მნიშვნელოვანი სანაპირო ოლქები ჩანან. ქართული წყაროების მიხედვით, ისინი სამეფო სახლის მუდმივ საზრუნავს წარმოადგენდნენ; ამიტომაც მათ ხშირად მართავდნენ ქართლის სამეფო საგვარეულოს პირდაპირი თუ არაპირდაპირი შთამომავლები.

ქვემო ქართლის ეთნიკურ-გეოგრაფიულ სახელთაგან ადრეფეოდალური ხანის ქართული და უცხოური წყაროები ახსენებენ გოგარენე-გუგარქა და ქართლს. ამათგან პირველი უცხო წყაროებში იხმარება ძველი წელთაღრიცხვის დასაბრუნებლად შუა საუკუნეებამდე და სხვადასხვა ავტორებთან ხშირად იცვლის შინაარსს. როგორც ჩანს, გოგარენე-გუგარქი უძველესი სახელია საქართველოს რომელიღაც სამხრეთ სანაპირო თემისა, იგი ადრევე დაკარგულა, ვითარცა ცოცხალი ერთეულის ამსახველი და ზეპირ თუ მწიგნობრულ ტრადიციად შემორჩენილი, ხან მთელ სამხრეთ საქართველოს, ხან ქვემო ქართლის რომელიმე ნაწილს გულისხმობს. აღნიშნავთ, რომ ეს სახელი სრულიად უცნობია ქართულ წყაროებში, რომელთაც ასეთ პირობებში უპირატესი მნიშვნელობა აქვთ; იქ კი ქვემო ქართლს ზოგადად „ქართლი“ ეწოდება. ასე კჭეია მას უძველეს ქართულ წყაროში — იაკობ ცურტაველის თხზულებაში (V ს.) და ამ ქართლშია ვარსკენ პიტიახშის (ქვეყნის თავი — მთავარი) რეზიდენცია ცურტავი.

ამ მხარის უძველეს მმართველთა შორის ჩანან ქართლის პიტიახშები. ეს ძლიერი საგვარეულო საუკუნეთა განმავლობაში განაგებდა სხვადასხვა ხევებს ქვემო ქართლისას. საპიტიახშოს ძირითადი ტერიტორია მაინც სამშვილდის საერისთავო უნდა ყოფილიყო, თუმცა ზოგჯერ მათი ბატონობა მთელ ქვემო ქართლსაც სწვდებოდა. ასე უნდა ყოფილიყო მაგალითად ვარსკენ პიტიახშის დროს — V საუკუნეში, როცა მან სპარსეთის მეფის ერთგულების გამო ქრისტიანობა მიატოვა და ცოლიც წამებით მოკლა ამ ნიადავზე. შაჰისაგან განდიდებული მოღალატე პიტიახში ვახტანგ გორგასალმა მოაკვლევინა. მისი მეფობის პერიოდშივე იხსენიება „ნერსარან, ერისთავი ხუნანისა და ადარნასე, ერისთავი სამშვილდისა“. პიტიახშები ქვემო ქართლში ამის შემდეგაც არიან და უკანასკნელად იხსენიებიან VIII საუკუნეში, როდესაც მათი შთამომავალნი სამშვილდის დიდებულ სიონს აგებენ. (იქ არსებული ძველი გელქისიის აშენებას ტრადიცია ვახტანგ გორგასალის დედას მიაწერს).

საზგასმით აღსანიშნავია ამ მხარეში შემორჩენილი ადრეფეოდალური ხანის მატრიალური კულტურის პირველხარისხოვან ძეგლთა სიმრავლე. უძველესი ციხე-სიმაგრეების, ციხეების, საეპისკოპოსო ტაძრების დაარსება და აგება თითქმის ყველა სამეფო სახლის წევრებს მიეწერება. მანგლისის, სამშვილდის, დმანისის, ბოლნისის სიონები — ღვთისმშობლის სახელობის ეს უძველესი ტაძრები, ძელიჭემმარტი და ახტალა — არა მარტო ხუროთმოძღვრული მიღწევებია ქვემო ქართლისა, ისინი ამ ეპარქიათა მრევლის სიმჭიდროვესა და სიმდიდრეზეც მეტყველებენ კულტურულ

ტრადიციებთან ერთად. VI საუკუნის ერთ საეკლესიო კრებას ამ კუთხის — სუთი ეპისკოპოსი ესწრებოდა...

არაბთა გამოჩენას, შემდეგ კი საუკუნოვან ბატონობას, დიდი ცვლილებები მოჰყვა მთელ ამიერკავკასიაში. პირველ ხანებში მათ მთელი ქვემო ქართლი ეკურათ, მათი ბატონობის დასასრულს კი ამ მხარეში სამი დიდი ერთეული დარჩა: ტაშირ-ძორაკერტის კვირიკიანთა სამეფო, თბილისის საამირო და კლდეკარის საერისთავო, რომელიც ლიპარიტ ბაღვაშიმა შექმნა XI საუკუნის 70-იან წლებში.

საქართველოში თურქ-სელჩუკების შემოსვლამ და მათთან დავით აღმაშენებლის ძლევამოსილმა ომებმა სწორედ ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე, დააჩქარა ამ ერთეულთა ხელახალი გადანაწილება. ამიერიდან ეს მხარე დავითის მიერ ხმლით აღებული ქვეყანა იყო და მას მეფის ერთგული მოხელენი განაგებდნენ. ამით აიხსნება ის, ერთი შეხედვით წინააღმდეგობრივი ფაქტი, რომ ქვემო ქართლის ადრეული ხანის მსხვილი ერთეულები სწორედ საქართველოს გამაერთიანებელ მეფეთა ხელში იშლება შედარებით მრავალრიცხოვან, მაგრამ მცირე საციხისთავო ქვეყნებად.

შუაფეოდალურ ხანაში აღარ იხსენიება გარდაბნისა და გაჩიანის საერისთავოები. იმდროინდელ წყაროებში ქვემო ქართლი წარმოგვიდგება როგორც ცალკეული ციხეებისათვის დაქვემდებარებულ ტერიტორიათა კრებული. უნდა აღინიშნოს, რომ ადრეფეოდალური ხანის ხევი მომდევნო ხანებშიც რჩება ქვეყნის აღმნიშვნელ ერთეულად, მაგრამ გაზვიარებული ომების გამო, აგრეთვე ფეოდალური ურთიერთობის ახალ საფეხურზე ასვლის შედეგად, უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენენ ციხეები, ციხე-ქალაქები თავისი „შეავალი“ ქვეყნებით. ამის გამოა, რომ პუნქტების, ცენტრების სახელები ახლა მთელ ხეობას ქვეყნებს, ეწოდებათ. მაგალითად, „ქუეყანა თრიალეთისა“ იცვლება „კლდეკარის საერისთავოთი“, „სამშვილდე“ მხოლოდ ციხე-ქალაქს კი არა — უკვე ქციის აუზის შუა და ქვემო წელსაც აღნიშნავს, ამიტომაც იხსენიება „ყოველი სამშვილდე“, „სამშვილდის ბარი“, „სამშვილდის ტბანი“ (თუმცა ერთი და მეორეც საკმაოდ დაშორებულია ამ ციხე-ქალაქს); ასევეა „ბოლნისი“, „დმანისი“, გუბდებია „ლოკის ერისთავიც“ (ლოკი ციხეა ტაშირის საზღვრად)...

ტაშირ-ძორაკერტის სამეფო, რომელიც ქვემო ქართლის უდიდეს ნაწილს მოიცავდა, XI საუკუნეში მოისპო. სწორედ ამ დროიდან შემორჩა ამ მხარეს სახელად „სომხითი“, რასაც მხოლოდ ქართულ წყაროებში ვხვდებით. ასეთ დასახელებაში უნდა ასახულიყო ქართველთა ხსოვნა ტაშირელ კვირიკიანთა აჭაურ ბატონობაზე. სავარაუდოა, რომ სომხური მოსახლეობის ტალღები მოიმატებდა, განსაკუთრებით განაპირა რაიონებში, მაგრამ ქვეყანა რომ მუდამ ქართული რჩებოდა, ამაზე შესანიშნავად მეტყველებს აჭაური ეკლესია-მონასტრების მშენებლობა და შერჩენილი წარწერები, რომელთა დიდი უმრავლესობა ქართულია.

X—XIII საუკუნეები ამ მხარის ისტორიაში დიდი აღმშენებლობისა და აყვავების პერიოდია. საქართველოს სამეფო სახლი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს მას — აგებს ხიდებს, ფუნდუკებს, ციხეებს, სასახლეებსა და ეკლესია-მონასტრებს. ამისი ახსნა ქვემო ქართლის დიდ ეკონომიურ მნიშვნელობაში უნდა ვეძიოთ, განსაკუთრებით კი ძვირფასი წიაღისეულისა და რკინის მადნის აჭაურ მდიდარ საბადოებში, რომლის წარმოების მძლავრი კერები არქეოლოგიურმა გათხრებმა დაადასტურა.

ამდროინდელი ქვემო ქართლის ციხე-ქალაქებიდან, სამშვილდესა და დმანისთან

ერთად, განსაკუთრებით დაწინაურდა ლორე და გაგი. შუაფეოდალურ ხანაში იქონი ორი სანაპირო საერისთავოს ცენტრებად იქცნენ. გაგის ოლქი მოიცავდა ტერიტორიას ქურდუაჭრის ხევიდან (ამჟამად დებედა) ეკლესიის მდინარემდე (თაქსი) მტკვრიდან სვეანის მთებამდე. XIII საუკუნეში გაგის საერისთავოს აღმოსავლეთი საზღვარი უკვე შამქორის მდინარეზე გადიოდა. ამ ვრცელი ქვეყნის ერისთავები, დიდი და გავლენიანი ფეოდალები, მთავარი პუნქტის სახელის მიხედვით გავლენებად იწოდებოდნენ.

უკიდურესი სამხრეთი საერისთავო ქვემო ქართლისა იყო ლორე. იგი აერთიანებდა ტაშირს, ბამბაკს, მდინარეების — დებედას, ინჯისა და აღსტაფის წყლის ზემო წელს. როგორც სანაპირო, დიდი მნიშვნელობის ციხე-ქალაქი, რომელიც პირველი ხედებოდა სამხრეთიდან მოსულ მტრის ძალებს — ლორე საქართველოს სამეფოს ამირსპასალარების (სამხედრო წინისტრი) საჯდომი ქალაქად ითვლებოდა. XII-XIII საუკუნეებში ლორე მიჩნეულ იყო „სომხითა, სომელსაა მეუის ადგილად“, რადგან აქ მჯდომი ქართველი მოხელე იყო საქართველოს მფარველობის ქვეშ. მამამდიანთაგან განთავისუფლებული სომხეთის დიდი ნაწილის გამგებელიც.

XIII საუკუნიდან მოყოლებული, ქვემო ქართლი მთელ აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად ძნელბედობის ხანგრძლივ პერიოდს განიცდის მოსაგოლების ლანგთემურისა და სხვა მომთაბარე ტომების შემოსევათაგან. ეს განაპირობა ქვეყანა, რომელიც შემოსეული მტრის პირველ დარტყმებს იღებდა, განსაკუთრებით ზიანდებოდა საქართველოს სხვა ნაწილებთან შედარებით. ამას გარდა ყველა ის ბუნებრივი პირობები (მაგისტრალური, საქარავნო გზების სიხშირე, პირველხაარისხოვანი საზამთრო და საზაფხულო საძოვრები, მდიდარი სასოფლო-სამეურნეო რაიონები), რომლებიც მშვიდობიანობის, შესაფერისი პოლიტიკური სიტუაციის დროს ამ მხარის დაწინაურებას, აყვავებას აჩქარებდნენ, ახლა — მომთაბარეთა სამსაუკუნოვანი შემოსევების დროს პირიქით, დამლუპველად მოქმედებდნენ. გზისპირა მოსახლეობა ჩანადგებოდა, გარბოდა, ხოლო საძოვრებად ქვეულ ქვეყანას, აგრე მიშინდველს მტრისათვის, მომთაბარეთა საქონელი იჭერდა. ამიტომაც იყო, რომ XVI საუკუნის მეორე ნახევრისათვის ქვემო ქართლში ძველი მოსახლეობის მესამედილა შერჩა.

XV საუკუნის ბოლოს საქართველო სამეფო სამთავროებად აღმოჩნდა დანაწილებული, რასაც XVI საუკუნეში მოჰყვა ქართლის სამეფოს ოთხ სადროშოდ დაყოფა (სადროშო სამხედრო ერთეული იყო, ომის დროს განააწევრული ოდენობის ჯარის გამოყვანი). ქვემო ქართლი „მეწინავე სადროშოს“ წარმოადგენდა, რომლის სარდლებად ბარათაშვილთა ფეოდალური საგვარეულოს წევრები გამოდიოდნენ. აღნიშნული საგვარეულო XV საუკუნიდან გვხვდება ამ მხარეში. ეს ენერგიული ფეოდალები თანდათან თითქმის მთელ კუთხეზე ავრცელებენ თავიანთ ბატონობას, რის გამოც „საბარათიანო“ ეწოდებოდა მანგლისის, ქციის მაშვარის ხეობათა აუზებს; მათ ქვემო ქართლის სხვა ნაწილებშიაც ეკუთვნოდათ ცალკეული სოფლები. შემდგომ ხანებში ამ საგვარეულოს გამოეყო ორბელიშვილების შტო, რომელიც მაშვარის ხეობაში დამკვიდრდა, ამიერიდან იგი „საორბელოდ“ იწოდებოდა.

ქვემო ქართლის ერთი ნაწილი, რომელიც „სომხითის“ სახელწოდებით შერჩა XIX საუკუნემდე, სამეფო იყო და მას მოურავი მართავდა. იგი დებედას ხეობიდან მაშვარის ხევამდე ვრცელდებოდა.

ქართლის სამეფო სახლს ეკუთვნოდა მიწები თრიალეთში, ტაშირში, ყაიყულსა და ამ კუთხის სხვა ნაწილებშიც, მაგრამ იქ მოსახლეობა ისე შემცირებულიყო, რომ

ქვეყნის მესვეურნი საგანგებო ღონისძიებებით ცდილობდნენ მათ მოზიდვას. ასე მრავალი სოფელი მოშენდა. მაგალითად, როსტომ მეფის დროს (XVII საუკუნე) განახლდა თუ თავიდან აიგო არაერთი ეკლესია-მონასტერი, ხიდი და ფუნდუკი. ეს აღმშენებლობა გრძელდებოდა შემდეგაც, ყოველ ხელსაყრელ შემთხვევაში იყო ცდები მიტოვებული ვერცხლისა და რკინის საბადოების აღდგენისა, საირიგაციო სისტემის მოწესრიგებისა ქვემო ქართლის ბარში... ვახტანგ VI (XVIII საუკუნის I მეოთხედი) სამართლის სპეციალური მუხლით, მებატონეს უფლება აქონდა გაქცეული ყმა-გლეხი 30 წლის განმავლობაში ეძებნა, ხოლო თრიალეთში დასახლებული და 12 წლის განმავლობაში იქ ნაცხოვრები გლეხი ძველ პატრონს აღარ უბრუნდებოდა. „დასტურლამალი“ მიხედვითაც (არაბულ-სპარსული სიტყვაა, რაც „განწესებათა წიგნს“ ნიშნავს), ყაიხულში ახალმოსახლე კაცი ერთი წლის განმავლობაში თავისუფალი იყო ყოველგვარი გადასახადისაგან. მაგრამ მთელი ეს ღონისძიებანი ნაწილობრივ შველოდა ქვემო ქართლს, მხოლოდ დროებით და არამყარ აღორძინებას იწვევდა აქა-იქ დაუსრულებელმა ომებმა აღმოსავლეთის მაჰმადიანურ სახელმწიფოებთან, მახლობელ თუ შორეულ მომთაბარებებთან, რომელსაც ქართლის სამეფო აწარმოებდა გვიანფოდალურ ხანაში, მისი საზღვრების შემცირებაც გამოიწვია. XV საუკუნის ბოლოდან ქვემო ქართლის აღმოსავლეთ ნაწილში იწყება თანდათანობითი შემოსახლება თურქულენოვანი მოსახლეობისა. XVI საუკუნეში აქ უკვე ყაზახის მაჰმადიანური სახანო გვიმუზობლდება, ხოლო უკიდურეს სამხრეთ ნაწილებშიც თურქულენოვანი ტომები სახლდებიან. აღნიშნული პროცესი უმტკივნეულოდ არ მიმდინარეობდა და ქართლის სამეფო ყოველ ხელსაყრელ მომენტში არბევდა ან ცდილობდა დაემორჩილებინა ეს განაპირა სახანოები. ერეკლე მეფეს მაგალითად, ემორჩილებოდა არა მარტო ყაზახისა და შამშადილოს სახანოები, არამედ განჯისა და ერევნის სახანოებიც ხარკს უხდიდნენ, ე. ი. გაცილებით მეტი, ვიდრე ქვემო ქართლის O და S საზღვრებია.

XVIII საუკუნისათვის ქვემო ქართლის აღმოსავლეთი საზღვარი მდინარე დეხედაზე გადიოდა, სადაც ჯერ კიდევ შაჰ-აბასმა ჩამოასახლა მომთაბარე ტომი ბორჩალუ (ეს სახელი დარჩა მას სულ ბოლო ხანებამდე).

ლგვიანობა ის უბედურება იყო, რომელმაც საბოლოოდ გააუკაცრიელა ქვემო ქართლი, XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში აქაური ძველი მოსახლეობა თითქმის სულ გაწყდა ან აიყარა, შემდეგ ახალი გაჩნდა, ჯერ თურქულენოვანი ტომებისა, მერე ყარაბაღიდან გადმოსული სომხებისა, შემდეგ არზრუმის მხრიდან მოსული ბერძენებისა და ბოლოს ქართველებისა — ჯავახეთიდან, შიდა ქართლიდან და კახეთიდან.

ყოველივე ზემოთქმულია გათვალისწინებით, გასაგები ხდება, თუ რატომაა ქვემო ქართლის ტოპონიმოგა დღეს ასე უტყვევი საქართველოს სხვა ნაწილებთან შედარებით. სხვადასხვა პატარა თუ დიდი მიწების მრავალრიცხოვანი სახელები, რომლებშიც ცოცხლად იყო ასახული ქართველი გლეხის ნაირფეროვანი მეურნეობა, მთისა და ბარის დამახასიათებელი ტოპონიმები აქ თითქმის უცხოა; უცხოა, რადგან გვიან შემოსახლებული არაქართული ტომები და მათი მეურნეობა ასეთს არ საჭიროებდა, რის გამოც ძველი იკარგებოდა. ახალმოსახლეთათვის საქმარისი იყო ზოგადად „ყარაღად“ („შავი მთა“), „ყარაღაჯ“ („შავი ტყე“), აღქმანდ“ („თეთრი სოფელი“) და სხვ. საუკეთესო შემთხვევაში აქაური, ძველი ქართული ტოპონიმები დამახინჯებული ან თარგმნილი შემორჩენილა: „ყუდრო“ — „ღუდურუ“, „სახუნდარი“ — „სახუნდურ“, „კატავეთი“ — „ფეში ქმანდ“ და სხვა.

ასევე დაკარგული და თავიდან საძებარი შემოგვრჩა მდინარეთა სახელეები (ჭრეულნი) და სხვა; მნიშვნელოვანი პუნქტები: ხუნაი, გაგი, განიანი, ჭავაზინი, აგარანი, გრი-გოლწმიდანი და სხვები, რომლებიც მხოლოდ წყაროებშია მოჩანს. ამიტომ ძველ წყაროებსა და საბუთებში დამოწმებული ისეთი სახელები, როგორცაა: ნაქალაქევი (შულავერთან), დარბაზი (სარაჩლოსთან), ტალავერი (ფახრალოსთან), თედორწმიდანი (ვანჭი წითელაოფელთან), გონბადი (იგივე წულრულაშენი), მუხრანა, წყნეთი, სატრედო, ყორანთა, საბერეთი, დავითსაგარეჯო (აწინდელი დაბა ბოლნისის მიდამოებში), ნახიდური, თავმრგვალი, ქცილა, (არუხლოსა და ქოსალარის მიდამოებში), სენები და ბერიქალი (ტანძის მახლობლად), ავაზანი, ჯვარა, ბურვილი, დრანეთი (ირაგის ირგვლივ) და მრავალი სხვა, ისევე როგორც თრიალეთის სოფელთა ძველი სახელები, უნდა ამოიკრიბოს, თავ-თავის ადგილზე აღდგეს. ოღონდ ეს არ უნდა მოხდეს ნებისმიერად, როგორც გაკეთდა მაგალითად ბოლნისისა და ღმანისის რაიონული ცენტრების მიმართ...

ძველი ტოპონიმების აღდგენას მეცნიერული და სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის გარდა, შემეცნებითი ღირებულებაც გააჩნია; მაგალითად, აწინდელი არუხლოს ადგილას 1118 წელს იხსენიება „ნახიდური“, ეს კი აქ ხიდის არსებობაზე მიუთითებს გაცილებით ადრეც. თურქებთან სალაშქროდ მიმავალი დავით აღმაშენებელი სწორედ აქ შერჩებულა „და ზატიკი გარდაიქადა ნაკიდურს“. მოხერხებულ გზასაყარზე არსებული მნიშვნელოვანი პუნქტი („ქართლის ცხოვრებაში“ ხშირად მოხსენიებული), სადაც ხიდი არსებულა ძველი დროიდან დღემდე (ახლა მოქმედი ხიდიც იქვეა) — აი, რას გვაგონებს ეს სახელი. ამიტომაც ქვემო ქართლის ძველი ტოპონიმები ისეთივე ძველებია, რომლებიც შესწავლის გარდა მოვლასა და პატრონობასაც საჭიროებენ.

ქვემო ქართლის უძველესი ნასოფლარები

ქვემო ქართლი, საქართველოს ეს ძველთაძველი ისტორიული პროვინცია და კულტურის ერთ-ერთი მძლავრი კერა, უკვე კარგა ხანია ცნობილია სხვადასხვა სახის შესანიშნავი ძეგლებით — ციკლოპური ციხე-სიმაგრეებით, ციხე-ქალაქებით, ნასოფლარებით, ტაძრებით, სამაროვნებით და სხვა. მაგრამ ბოლო დრომდე არავინ იცოდა, რომ აქვე მოიპოვება კავკასიაში ჯერჯერობით უადრესი მკვიდრი დასახლების ნაშთები — ხელოვნური ბორცვები თუ გორები, რომლებშიც ჩამარხულია უძველესი მიწათმოქმედი მოსახლეობის ნასოფლარები. მათი არსებობა ცნობილი გახდა მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ზოგიერთი ბორცვი ძლიერ დაზიანდა ან მოლიანად განადგურდა კიდევ; ასე მოხდა მარნეულის რაიონში 1964 წ. მიმდინარე დიდი სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების დროს; აზერბაიჯანში, ყაზახის რაიონში, რომელიც ქვემო ქართლის ვაკის ბუნებრივ გაგრძელებას წარმოადგენს, ძველი ნასოფლარები გამოჩნდა ერთი წლით ადრე, ანალოგიურ ვითარებაში. როგორც ხედავთ მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური ძეგლების ამ გზით აღმოჩენა ჩვენთან, სამწუხაროდ, ჯერ კიდევ ხშირია.

გამოვლენილი ნასოფლარები ეკუთვნის მეტად არქაულ ერთიან კულტურას, რომელსაც თავდაპირველი აღმოჩენის ადგილების მიხედვით, პირობით უწოდებენ შომუ-თეფე-შულავერის კულტურას. დღეს ჩვენ უკვე გვაქვს ზოგადი წარმოდგენა მის ხასიათსა და ხნოვანებაზე, მაგრამ ნასოფლარების ჯეროვანი შესწავლისათვის ბევრი რამ არის გასაკეთებელი; საკმარისია ითქვას, რომ ასეთი ნასოფლარების ნამდვილი რიცხვიც კი არ არის ცნობილი და არ არის მიღებული ზომები მათ აღსანუსხავად და დასაცავად. არსებითად, ამ კულტურას ჩვენ ვიცნობთ სამი ნასოფლარის — არუხლოს გორის, შულავერის გორისა და იმირის გორის შესასწავლად ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების წყალობით და, ბუნებრივია, რომ პირველ რიგში მათზე შევაჩერებთ ყურადღებას.

ქვემო ქართლის ვაკის სადღეისოდ ცნობილი ადრესამიწათმოქმედო ნასოფლარები მდებარეობს მარნეულის დაბლობზე, მდ. ხრამის მარჯვენა სანაპირო ზოლზე, რომელიც გადაჭიმულია 40-ოდე კმ მანძილზე და სიგანით ორიდან თხუთმეტ კილომეტრამდე აღწევს. ველი გადაკვეთილი და დაყოფილია დაახლოებით თანაბარ მონაკვეთებად ხრამის მარჯვენა ოთხი შენაკადით — მაშავერით, სალზადანის ღელით, შულავერის ღელითა და დებედით (ბერდუჯით), სამხრეთიდან მას საზღვრავს სომხეთის მთისწინა გორები, ჩრდილოეთიდან — ხრამი.

ეს ადგილები, ისევე როგორც საერთოდ ქვემო ქართლის ვაკე, მეტად ნაყოფიერია მხოლოდ ხელოვნური მორწყვის პირობებში; ნასოფლარების ფენებიდან აღებული მტერიანას ანალიზმა გვაჩვენა, რომ ამ ნ—7 ათასი წლის წინათ აქ სტეპური ზონისათვის დამახასიათებელი მცენარეულობა ყოფილა და, მაშასადამე, ძველ მოსახლეობას დაახლოებით ისეთივე რთული ამოცანები უნდა გადაეჭრა, როგორც დღეს — უნდა ეზრუნა ნათესების ხელოვნურ მორწყვაზე.

ბუნებრივად შემოფარგლულ ყოველ მონაკვეთზე შემორჩენილია რამდენიმე ნა-

სოფლარი გორა. ამჟამად ცნობილია მათი 4 ჯგუფი: ერთი — სოფ. არუხლოსიდან (ბოლნისის რაიონში), სადაც ოთხი ნამოსახლარი გორაა, მეორე — ადგილს ქვემო შულავერში (მარნეულის რაიონში), სადაც ასევე ოთხი გორაა, მესამე — სოფ. წითელსოფელთან (რკინიგზის სადგ. შულავერთან), სადაც ხუთი გორიდან ორიღაა გადარჩენილი, მეოთხე — სოფ. ყაჩაღანთან, სადაც ოთხი თუ ხუთი გორა ყოფილა და დღეს კი მხოლოდ ერთია გადარჩენილი (სოფ. თაქალის მიდამოებში). ამათ გარდა აღნიშნულ ზონაში სხვა გორების აღმოჩენაცაა მოსალოდნელი.

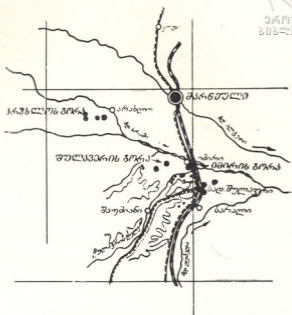
ძველი ნასოფლარების ადგილას ხელოვნური შემალღებები — ბორცვები და გორები გაჩენილია იმახმად საამშენებლოდ გამოყენებული ძირითადი მასალის — ალიზის ნანგრევების დაგროვების შედეგად. ნასოფლარი გორები შეიცავენ ერთიმეორეზე დაშენებული ნაგებობების მრავალ ფენასა და შრეს, რომლებიც წარმოშობილია მათი ნაწილობრივი გადაკეთების ან ერთიანი გადაშენების შედეგად.

დღემდე არ არსებობს ერთი აზრი იმის შესახებ, რითი უნდა აიხსნას ადრეული ნასოფლარების მრავალფენიანობა: ეკონომიური ცხოვრების ინტენსივობით, სწრაფი პროგრესით და, მეორე მხრივ, შენობების სისუტითა და მათი ხშირი განახლების საჭიროებით, თუ პირიქით — მეურნეობის პრიმიტიულობით გამოწვეული მიწის სწრაფი გამოფიტვით, რის გამოც მოსახლეობა იძულებული იყო პერიოდულად დროებით მიეტოვებინა სოფელი, ახალ ადგილას დასახლებულიყო და როცა აქაც ამოწურავდა მიწის ნაყოფიერებას, კვლავ დაბრუნებულიყო ძველ ნასოფლარზე? მაგრამ, ახალ-ახალი მასალები, რომლებიც სულ უფრო ნათლად მეტყველებენ ადრესამინაწითომოქმედო სოფლების ეკონომიკის საკმაო სიმლაკრეზე, თითქოს უფრო პირველ მოსაზრებას უჭერს მხარს, ვიდრე მეორეს.

არუხლოს ნასოფლარების ჯგუფში დიდი ზომითა და საერთო იერით (ღიამ. 150. სიმაღლე 6 მ.) გამოირჩევა ერთი გორა, ე. წ. არუხლო I, რომელსაც თხრის და სწავლობს ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ექსპედიცია ტ. ჩუბინიშვილის ხელმძღვანელობით.

ექსპედიციამ გამოავლინა ალიზის წრიული შენობების ნაშთები, ქვის, ძელისა და თიხის არქაული იერის ნაკეთობანი და ძველთაძველი არხების ნაკვალავი. გამოირკვა, რომ სოფელს, მისი არსებობის სხვადასხვა ხანებში შემოვლებული ჰქონია ორი თავდაცვითი თხრილი. ადრეული თხრილი 2 მ სიღრმისა და 9,5 მ. სიგანისა ყოფილა და უფრო დიდ ფართობს საზღვრავდა, ვიდრე მეორე, მოგვიანო, თანაც მასში წყალი მიედინებოდა. შესაძლოა, რომ გაზაფხულის წყალდიდობის დროს თხრილს ავსებდნენ მაშვერადან რუს საშუალებით გადმოგდებული წყლით, რომელსაც შემდეგ სარწყავად აყენებდნენ. მაგრამ, ამ საკითხისა და, საერთოდ, არუხლოს ნასოფლარების გაღრმავებით შესწავლა მომავლის საქმეა.

ნასოფლარების ქვემო-შულავერის ჯგუფის ოთხი გორა განლაგებულია საღზაღანის დელთით, შულავერის წყლითა და ხრამით ბუნებრივად შემოსაზღვრულ ველზე, რომლის ფართობი 500-მდე ჰექტარს შეადგენს, აქედან 250 ჰექტარზე მეტი სახნავ-სათესია და შეიძლება მოირწყას შულავერის წყლით (ამჟამად ეს ფართობი უჭირავს დიდ ზვარსა და გერანის პლანტაციას და ირწყვის როგორც შულავერის დელის, ისე ხრამიდან ამოქაჩული წყლით). ამრიგად, აქ ხელსაყრელი პირობები არსებობს და არსებობდა კიდევ მიწათმოქმედებისათვის.

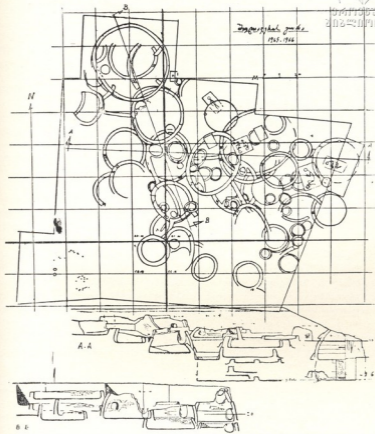
ქვემო შულსვარის ნასოფ-
ლარების ჩვენები

ერთი ამ ნასოფლართაგანი მიწის პირთან იქნა გასწორებული ზემოხსენებული ზვრის ჩაყრის დროს და ამიტომ მას დანგრეული გორა ეწოდება (სამწუხაროდ, ქვემო ქართლის არცერთი ადრეული ნასოფლარი გორის სახელი ჩვენ არ ვიცით. გვიანფეოდალური ხანის ბედუკულმართობის შედეგად ამ მხარის მკვიდრი მოსახლეობა თითქმის ერთნაირად განადგურდა და შეიცვალა ისეთით, რომელსაც არაფერი აქონდა საერთო ადგილობრივ გარემოსთან და კულტურასთან — დაიკარგა ძველი ტრადიციები, გაქრა ძველი ტოპონიმები. ნამოსახლარი-გორების დღევანდელი სახელები — გეითეფე (მწვანე გორა), პარა-თაფა (ნახევარი გორა), სენჯი-თეფე (წრიული (?) გორა) და სხვა მხოლოდ მათი გარეგნული ნიშნების გამომხატველია და ცხადია, უმჯობესია, რომ ისინი კვლავ პირობითი, მაგრამ ქართული სახელებით შეიცვალოს, ვიდრე ბედნიერი შემთხვევა საშუალებას არ მოგვცემს აღვადგინოთ მათი ნამდვილად ტრადიციული სახელწოდება).

მეორე ნასოფლარი, ე. წ. გადაჭრილი გორა, უშუალოდ შულსვარის დელის მარჯვენა ნაპირზე მდებარეობს; მდინარეს მთლიანად მოურღვევია მისი ჩრდილოეთის ნახევარი და გამოუჩენია საამშენებლო ფენები — ალიზის წრიული გუმბათიანი სახელები, ნაცრის შრეები, არქაული ნივთიერი მასალა.

შულავერის გორა
1955. 1966

შულავერის გორა.
განკვეთვა

მესამე ნასოფლარი — შულავერის გორა, ველის შუაგულში მდებარეობს და, როგორც ჩანს, ის ნასოფლარების ამ ჯგუფის მთავარი და ყველაზე დიდი სოფელი ყოფილა. სამწუხაროდ, გორას უკვე მოჭრილი ჰქონდა თხემი და გვერდები.

მეოთხე ნასოფლარი — იმირის გორა მდებარეობს სოფ. იმირის მახლობლად, შულავერის წყლის მარცხენა ნაპირზე. გორა არ იყო დაზიანებული, მას მცირედ გამორეცხილი ჰქონდა აღმოსავლეთი ნაპირი და ეტყობოდა ჩვეულებრივი ეროზიის კვალი.

საქ. მუზეუმისა და თბილისის სახ. უნივერსიტეტის ერთობლივმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ შესასწავლად შეარჩია სწორედ ეს ერთიმეორეს 2 კმ-ით დაშორებული ორი ნასოფლარი.

შულავერის გორა.
 შენობების ცენტრალური
 კომპლექსი

შულავერის გორა თავის დროზე მოზრდილი სოფელი ყოფილა; მისი ფართობის დიამეტრი 100 მეტრს აღემატებოდა, ხოლო საუკუნეთა განმავლობაში აქ დაგროვილი საამშენებლო და სხვა კულტურული ნაშთების სიმძლავრე 7 მეტრს აღწევდა. რაკი გორას თხემი 3 მეტრზე ჰქონდა წაჭრილი, დარჩენილი ფენების სიმძლავრე 4 მ უდრიდა. 252 კვმ ფართობზე, რომელიც აქ გაითხარა, გამოვლენილი იქნა ალიზის მტნაკლებად მოზრდილი 32 ნაგებობის ნაშთი — საცხოვრებელი სახლებისა და სამეურნეო შენობების კედლები, ეზოების შემოშფარგვლელი კედლები და მრავალი თისატკეპნილი, ცილინდრული მოყვანილობის ორმოკლბურთი სათავსო, განკუთვნილი საკვებისა და წყლის მარაგის შესანახად. შენობათა ნაშთები განლაგებული იყო ფენებად და თუმცა საკმაოდ ქაოტური შეხედულება ჰქონდა, რამდენიმე ადგილას მაინც მოხერხდა ერთიმეორესზე დაშენებული 8 ნაგებობის კვალის დადგენა. ამრიგად ირკვევა, რომ აქ ზოგან მაინც ერთ ადგილას რვაჯერ აუცილებელი იყო შენობა, მაგრამ ისაც ცხადია, რომ ეს თავისთავად არ უნდა ნიშნავდეს მთელი სოფლის რვაჯერ განახლებას; ზოგიერთი შენობა ამავე დროის განმავლობაში მხოლოდ ნაწილობრივ გადაუკეთებიათ — ზედა ნაწილი განუახლებიათ ან მალაღა აუწვევიათ, იმის გამო, რომ ინტენსიური მშენებლობის შედეგად მის ირგვლივ ფართობი საგრძნობლად მალღდეზობოდა. ეს უნდა მოწმობდეს, რომ სოფელს არც ერთხელ არ შეუწყვეტია არსებობა და არ განუცდია ერთიანი ნგრევა და განახლება, არამედ ცვლილებები აქ გამოწვეული იყო დროთა მსვლელობითა და საერთო პროგრესით.

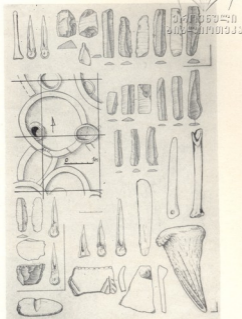
შულავერის გორის ყველა ნაგებობა ძირითადად ერთი ტიპისაა; ისინი წარმოადგენენ გვერდზე წრიულ ან ოვალურ გუმბათურ შენობებს. საშენად ნახშირია სხვადასხვა ზომის ძირბრტყელი და საგრძნობლად ამოზურგული მკერივი ალიზი, რომელიც დაწყობილია თიხის ხსნარზე. საცხოვრებელი კომპლექსი შეიცავდა სახლს (12, 17, ზოგჯერ 4 კვმ ფართობით), წრიულსავე სამეურნეო სათავსოს — საკვების მარაგის შესანახსა და თიხატკეპნილ „ორმოებს“ — უმთავრესად წყლის მარაგისათვის, რაც იმით აიხსნება, რომ სოფელი საკმაოდ დაშორებული იყო მდინარეებისაგან. საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები ჩართული იყო ალიზის კედელში, რომელიც ღობაედა წრიულსავე სამეურნეო ეზოს. გათხრილი ფართობის სიმცირის გამო საცხოვრებელი კომპლექსი და მათი სისტემა აქ სრული სახით ვერ დგინდება.

საცხოვრებელ სახლს ჰქონდა ერთი პატარა კარი და სარკმელი გუმბათში. კედლის ძირში, თიხატყეპნილ და მოლესილ იატაკში ჩასმული იყო კვერცხისებური თიხის კერა, რომელშიც ჩაუჭობელი ცეცხლი ინახებოდა. სამურნეო ცეცხლი — კერა ან ეზოში იმართებოდა, ან თაღურად ამოყვანილ ღუმელში, რომელიც სახლს გარედან ჰქონდა მიშენებული და პატარა სარკმლით იყო მასთან დაკავშირებული.

ოთახებში და ეზოებში აღმოჩენილია მრავალრიცხოვანი სამურნეო და საყოფაცხოვრებო ნივთები: ობსიდიანის (ვეულკანური მინის) საფეხკები, საჭრისები, დანები, სათლელები, ნამგლის ჩასართი „კბილები“, ქვის გახეხილ-გაპრიალებული ცულები, სანაყები, სასრელები და ხელსაფეხავები. შურდულის ქვები; ძვლისა და ირმის რქის თოხები, საჩიჩქნი იარაღები, სადგისები და სახვრეტები, შინაური საქონლის ნეკნებისა და ბეჭებისაგან დაზნადებული საპრიალებელი და პირდაკბილული „საბეჭავები“, „დანები“, ფირფიტები, კოვზები და სხვა. ობსიდიანის, რქის, ძვლისა და ქვის იარაღი ძირითადად მიწათმოქმედებას უკავშირდება; მურნეობის ამ

შელავერის გორა.
№ 1 შენობაში ნაპოვნი ნივთები

შელავერის გორა.
ქვისა და ძვლის იარაღები.

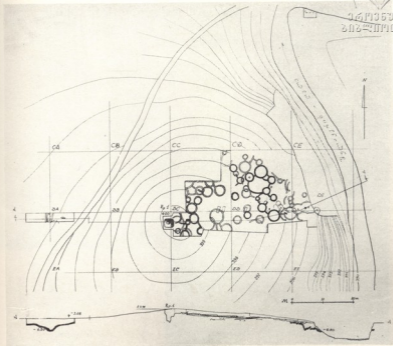
ქართული
ენციკლოპედია

შელავერის გორა.
თიხის პერპელი

შელავერის გორა
თიხის ქანდაკება

შირის კოტა.
გენგევა და კვილი

დარგის განვითარების მაჩვენებელია ხორბლისა და ქერის, აგრეთვე ყურძნის წიპწების აღმოჩენაც. უეჭველია, რომ მეურნეობის დასაყრდენი დარგი აქ მიწათმოქმედება იყო; მასთან ერთად უკვე საკმაოდ დაწინაურებული ჩანს მესაქონლეობა — აქ მრავლადაა ნაპოვნი ძროხის, ცხვრის, აგრეთვე თხისა და ღორის ძვლოვანი ნაშთები; მცირე რაოდენობითაა ნაპოვნი გარეული ცხოველების ძვლები, ე.ი. ნანადირევი.

მეტად საყურადღებოა თიხის ჭურჭელი, მისი ნატეხები შედარებით მცირერიცხოვანია და გამოირჩევა პრიმიტიულობით: ნაძერწია ხელით, ტლანქად, ქვიშანარევი თიხისაგან, გამომწვარია არათანაბრად და სუსტად. ჭურჭელი მარტივი ფორმისაა — ქილისებური; აქვს მცირედ დიფერენცირებული ნაწილები; მხოლოდ ზოგიერთი ცალი გამოირჩევა დაბალი ქუჩლით ან ფეხითა და კონუსური კოპებით შირის გაყოლებაზე. ორიოდ ჭურჭელს ამკობს ტლანქად დაჭდული გეომეტრიული სახე, რომელიც კალათის წნულს უნდა ბაძავდეს.

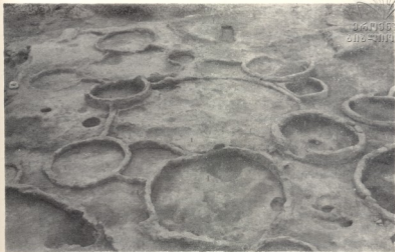

იმირის გორა.
საერთო ხედი ჩრდილო-
აღმოსავლეთიდან

ცალკე აღნიშვნის ღირსია თიხისაგან გამოძერწილი პატარა ფიგურა, რომელიც სქემატურად გამოხატავს ქალს და ალემასტრისაგან გამოთლილი მსხლისებური მოყვანილობის ლახტისთავი.

სხვა მასალებთან ერთად ისინი ნეტყველებენ აქ მცხოვრები საგვარეულო კოლექტივის სამეურნეო და სოციალურ დაწინაურებაზე. მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ აქაური კულტურა მეტად არქაულია, ლითონის არავითარი კვალი არა ჩანს და უმჭველია, რომ შულავერის გორა წინ უსწრებს ამჟამად კარგად ცნობილ ადრებრინჯაოს ხანის ნასოფლარებსა და ენეოლითური პერიოდით უნდა განასაზღვროს. კიდევ მეტი, ზოგიერთი ნიშნის მიხედვით ის უახლოვდება ნეოლითური ხანის ძეგლებს და შესაძლოა, ამ ხანის ბოლო საფეხურსაც კი ეკუთვნოდეს.

არქეოლოგიურ განსაზღვრას მხარს უჭერს ფიზიკური მეთოდით მიღებული თარიღები; შულავერის გორის ზედა და ქვედა ფენიდან აღებული ნახშირის ნიმუშებში რადიოაქტიური ნახშირბადის (14) რაოდენობის განსაზღვრამ მოგვცა ნასოფლარის არ-

იშირის გორი.
საქოვრებელი შენობების
კომპლექსი

იშირის გორი.
თიხის კერპელი

სებობის ადრეული და მოგვიანო პერიოდის თარიღი, შესაბამისად — 4666 ± 210 ძვ. წ. და 3.955 ± 300 ძვ. წ., ანუ ძვ. წ. V ათასწლეულის პირველი ნახევრიდან, ძვ. წ. IV ათასწლეულის დამდეგამდე. ამის მიხედვით ირკვევა, რომ შულავერის გორის დღემდე მიღწეულ ნაწილში ცხოვრება დაახლოებით 700 წელს გრძელდებოდა.

ასე თუ ისე, ჩვენ დარწმუნებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ შულავერის გორა და მისი მსგავსი ნასოფლარების ერთი ნაწილი მაინც სამხრეთ კავკასიაში სადღესოდ ცნობილი უადრესი მკვიდრი დასახლებებია, — საგვარეულო სოფლები, რომლებიც ემყარებიან ძირითადად სამიწათმოქმედო მეურნეობას, მისდევენ მსხვილფეხა და წვრილფეხა რქოსანი ცხოველების მოშენებას, იცნობენ საოჯახო ხელოსნობის სხვადასხვა დარგებს; მათ უკვე გააჩნიათ არა მარტო შშენებლობის პროგრესული ჩვევები — ალიზის დამზადება-გამოყენება, ცრუ გუმბათის ამოყენება და სხვა, არამედ მკვიდრი არქიტექტურული ტრადიცია, საცხოვრებლის ჩამოყალიბებული ტიპი. ამასთანავე შეინიშნება სოციალური დაწინაურება და სულიერი კულტურის, კერძოდ რწმენა-წარმოდგენების მეურნეობის შესაბამისი ფორმები.

მაგრამ, შულავერის გორა საშუალებას არ გვაძლევს გამოვარკვიოთ ჯერ ერთი — მოხდა თუ არა რაიმე ცვლილება იმ ხანაში, რომლის ნაშთები განადგურდა თხემიდან მოჭრილი ფენებთან ერთად; შემდეგ — როგორ იყო აწყობილი სოფელი, როგორ იყო დაგეგმილი, რა ელემენტებისაგან შედგებოდა და სხვა.

ამ საინტერესო საკითხზე პასუხი უნდა მოეცა იმირის გორას, სადაც ზედა საამშენებლო ფენები ძლიერ დაზიანებული იყო და არ მოჩანდა. იმირის გორაც საკმაოდ მოზრდილია, დიამეტრი მისი 90 მ უდრის, ხოლო სიმაღლე — 4 მ. მას შემდეგ, რაც დადგენილი იქნა, რომ ის შეიცავს შულავერის გორის ანალოგიური ალიზის შენობების ნაწილობრივი და ერთიანი გადაშენების ნიჰორიზონტს, გორის ჩრდ.-აღმ. სექტორში, 800 კმ ფართობზე გაითხარა ძირითადად სამი — I, II, და V პორიზონტები, რამაც საკმაოდ ნათლად გამოიჩინა სოფლის განაშენიანებისა და დაგეგმარების თავისებურებები.

გამოირკვა, რომ არსებობს შედარებით მოგვიანო პერიოდში (შემოდან I—V პორიზონტებში) სოფელს ჰქონდა საშუალო ზომის (დიამ. 12 მ.) ცენტრალური წრიული მოედანი, რომლის ირგვლივ გაშენებული იყო საცხოვრებელი და სამეურნეო შენობების კომპლექსები ეზოებით. მოედანი დაფარული იყო დატყეპნილი ნაცრის სქელი ფენით და შესამჩნევად ღრმავდებოდა შუაში. ეს იმით უნდა აიხსნას, რომ ირგვლივ მდგარი შენობები მრავალჯერ ახლდებოდა, მათი დონე თანდათან მაღლა იწევდა, მოედანი კი თავდაპირველ დონეზე რჩებოდა.

ბევრად უფრო სრულად ჩანს საცხოვრებელი კომპლექსები და მათგან შედგენილი „უბანი“ V პორიზონტში. მისი ნაგებობებიც წრიულად იყო განლაგებული ნაცრიანი მოედნის გარშემო, რომელიც I—VI პორიზონტების მოედნის ქვეშ ექცეოდა და მისგან აღმოსავლეთით იყო მცირედ გადაცენტრირი. V პორიზონტი მჭიდროდაა გაშენებული. აქ თავისუფალ არეებს ქმნიან მხოლოდ პატარა წრიული სამეურნეო ეზოები, რომელთა შემოშლუდავ ალიზის კედლებში ჩართულია თითო მოზრდილი და რამდენიმე მომცრო წრიულ-გუმბათური შენობა. საცხოვრებელი კომპლექსი ერთიმეორეზეა გადაბმული. როგორც ჩანს ყოველი ასეთი კომპლექსი ერთი ოჯახის საცხოვრებელი იყო, ხოლო მათი ჯგუფი — დიდი ოჯახის საცხოვრებელი სახლი.

შულავერის გორასთან შედარებით აქ ბევრი რამ არის განსხვავებული, ბევრად უფრო თავისუფალი და მოწესრიგებულია გვემარება, მკაფიოდ იკვეთება კომპლექსუ-

ქვემო ქართლის სტელა-ჯვრები

«უველა სფეროში: სიგრძე-სიგანით, აღრე თუ გვიან,
დიდი სიზუსტით ანაწილებ აზრთა ქონებას, —
ჩვენი ცხოვრების უველა ჯაჭვში შენ ერთი რამ გქვიან, —
ცივი ლოგიკით აღჭურვილი — შკაყტი გონება...»

ნიკო ხელაშვილი, იანვარი, 1972.

ჩვენი საუკუნის შუა წლებისათვის სტელა-ჯვრების და მათი ბაზისების შესწავლისადმი ინტერესი არა მარტო მნიშვნელოვნად გაიზარდა, რაც წინა წლების ნამუშევრებით იყო შეპირობებული, არამედ მცირე ხელოვნების ამ ნიმუშების შესწავლა კიდევ უფრო გაფართოვდა და გაღრმავდა, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ალ. (ლალი) ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ მ ა დაწერა მონოგრაფიული გამოკვლევა, სამწუხაროდ, ჯერაც გამოუქვეყნებელი სადისერტაციო ნაშრომი, რომელშიაც სტელები განიხილებოდა, როგორც გარკვეული სტილისტური გამოსატვის მ ხ ა ტ ვ რ უ ლ ი ნაწარმოებები.

ჩვენი საუკუნის 60-იან წლებში აღმოჩენილი იყო განსაკუთრებული მნიშვნელობის რამდენიმე ობიექტი, მაგალითად ყაჩაღანის ჯვარი, ბრდაძორის პატარა და დიდი სტელები, ხანდისის სტელა, პანტიანის სტელის ბაზისი, ლამაზი გორის სტელის ჯვრები. ეს (და სხვა აქ არ მითითებული) ობიექტები საშუალებას იძლევა ახლებურად დაისვას ხელოვნებთმცოდნეობის თვალსაზრისით მათი შესწავლის ამოცანა და ამ ნაწარმოებებში შესამჩნევ ხარისხობრივ ცვლილებათა საკითხი.

ქართლის ადრექრისტიანული ხანის ხუროთმოძღვრული ძეგლების ქრონოლოგიურ დაყოფაში, ე. ი. IV ს-ის მეორე ნახევრიდან VII ს-ის შუაწლებამდე, გამოყოფილია მოსამზადებელი პერიოდის ობიექტები, ე. ი. ძეგლები IV ს-ის მეორე ნახევრიდან VI ს-ის მეორე მესამედის ბოლომდე, და გამოყოფილია ობიექტები კლასიკური სტილისა, ე. ი. VI ს-ის მესამე მეოთხედის ბოლოდან VII ს-ის პირველი ნახევრის ბოლომდე. მაგრამ ბაზისების, სტელებისა და მათი დამაგვირგვინებელი ჯვრების მკვეთრი დაჯგუფება ქართლის ხელოვნების წამყვანი დარგის — ხუროთმოძღვრების თანახმად და ამ ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში მოთავსება, მათი მხატვრული გამოსახვის მიხედვით, არ ხერხდება. ეს იმითია გამოწვეული, რომ მასალა თანდათან იცვება; ხოლო არსებული მასალის მიხედვით არ შეიმჩნევა გამოსახვის საშუალებათა მკვეთრი განსხვავება მოსამზადებელი პერიოდისა და კლასიკური ხანის ძეგლებს შორის, რადგანაც არ შეიმჩნევა თანმიმდევრული აღმავალი მხატვრული განვითარება, როგორც ამ დროს არქიტექტურაში გვაქვს, თუმცა კი თვისობრივ ცვლილებათა ევოლუცია მაინც შეიმჩნევა.

ადრექრისტიანულ ხანაში, განსაკუთრებით VI ს-ში, ქართლში ფართოდაა გავრცელებული დეკორატიულად მორთული სტელების დადგმა. ეს სტელები აუცილებლად

დავირგვინებული იყო ჯვრით. მათ, ჩვეულებრივად, დგამდნენ ღია ადგილებზე ისე, როგორც პირვანდელ ადგილებზე შერჩენილი ბრდაძორის დიდი სტელა (V) — აქ მისი (ახლანახან საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში გადმოტანილი), ზედა თმოგვის სტელა VI ს-სა, აგარის სტელა VI ს-ის მეორე ნახევარი — VII ს-ის პირველი ნახევრისა, სიონის სტელა ხვეში (VIII) — IX ს-ისა, უსანეთის სტელა VIII ს-ის ბოლო ათეულისა, არემის სტელა X ს-ის წარწერით. ეს სტელები აუცილებლად ორიენტირებულია ისე, რომ მათი მთავარი ფასადი, ე. ი. მათი დამაგვირგვინებელი ჯვრების ფასადი, ყოველთვის მიმართულია დასავლეთისაკენ.

ედანი, დღევანდელი ბარმაქისიში, ძველი სოფელია თრიალეთში, — მისი სახელი შემოგვინახა ვ ა ხ უ შ ტ ი ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ მ ა თავის „აღწერა სამეფოსა საქართველოს“-ში. VI ს-ის ედანის სიონის სამეკლესიანი ბაზილიკის აღმოსავლეთის ფასადის საკურთხეველის სარკმლის ქვეშ, სამშენებლო წარწერასთან ერთად, მოთავსებულია 60 სმ სიმაღლის რელიეფი, „რომელიც სტელა-ჯვარს გამოსატყავს — (1).

წარწერაში ნათქვამია: «ესე ჯოჯარა მე (!) (თოგ)ენიდე აღაშენე (!) სალოცველად სოჯლინა ჩოვენისა.

ვინც ამოიკითხოს ლოცვაჲა მყოს. პოე! ამენ».

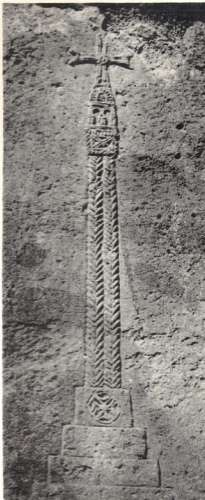
ამ წარწერაში ნათქვამია არა სტელა-ჯვრის აღმართვის, არამედ ჯ ვ რ ი ს ე კ ლ ე ს ი ი ს აშენების შესახებ, ანალოგიურად მოხსენებულია მცხეთის ჯვრის ტ ა ძ რ ი ს აგება ქართლის ცხოვრებაში.

ედანის სტელა-ჯვრის რეალისტური გამოსახვა ეკლესიასა და წარწერასთან ერთად წარმოდგენას გვიქმნის იმ იდეაზე, რომელიც მშენებელ-კტიტორს კქონდა, ერთის მხრივ, ჯვრის ეკლესიის აშენებაზე, მეორეს მხრივ, აქ გამოსახულია ის სტელა-ჯვარი, რომელსაც აღმართავდნენ, როგორც დმერთისადაში მიმართვას, ვ ე დ რ ე ბ ა ს, რათა დაკმაყოფილდეს სურვილები და მოთხოვნილებები. ეს სტელა-ჯვარი ყველასთვის გასაგები დოკუმენტი იყო, რომელსაც საკუთარ მამულებში დგამდნენ.

ედანის სტელა-ჯვრის ამ რელიეფს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება, ვინაიდან მისი შედარება ამგვარი ობიექტების რეალურად არსებულ ფრაგმენტებთან ცხადყოფს, რომ იგი კომპოზიციის ყველა ტექტონურ ნაწილს სანდოდ ასახავს.

IV ს-ის მეორე ნახევრიდან და ვიდრე VIII ს-ის დამდეგამდე, რამდენადაც ჩემთვის ცნობილია, სტელა-ჯვრების ქვეშ სამარხები არ არის. ჯვარი ამ ადრექრისტიანულ ხანაში წარმოადგენდა განსაკუთრებულ სიმბოლოს. მას ტრადიციით დგამდნენ არა ეკლესიასთან, არამედ ღია, ამაღლებულ, ადვილად დასანახ ადგილზე. მაგრამ, რა თქმა უნდა, მდინარეების და ხევების მახლობლად.

კახეთისა და ქართლის ადრექრისტიანული ეკლესიების ტერიტორიის არქეოლოგიური გათხრების დროს უშუალოდ ეკლესიებთან ა მ ა ვ ე დ რ ო ი ს ჩ ე ვ ე ლ ე ბ რ ი ვ ი სამარხები არაა ნაპოვნი. თუ ასეთი აღმოჩენილია — ესაა სამარხები ეკლესიის გამოჩენილი მოღვაწეებისა, როგორცაა მაგალითად, იოანე ზედაზნელის, შიო მღვიმელის, დავით გარეჯელისა ან მეფეებისა; როგორც ქართლის ცხოვრება გვაუწყებს, ვახტანგ გორგასალი «დაეფლა მცხეთას საკათალიკოსოსა ეკლესიასა შინა».

სტელა-ჯვარი წარმოადგენდა სრულიად სხვა შინაარსის მქონე ობიექტს, ვინაიდან მისი დამაგვირგვინებელი ჯვარი განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე სიმბოლო იყო.

მოქცევაა ქართლისაჲს მატიანე მოგვითხრობს, რომ ქართლის განმანათლებელმა მესხმა ქალმა — კაპადოკიელმა ნინომ, მეფე მირიანმა და წარჩინებულებმა აღმართეს ჯვარი მთაზე, რომელმაც სწორედ ამის გამო ჯვრის სახელწოდება მიიღო. ქვის ბაზის-ზე ეს ხის ჯვარი აღმართეს IV საუკუნის მეორე მეოთხედში. იგი იდგა ღია ცის ქვეშ

2. ქართლი
მონეტა.
ფოტო ვ. სავინისა

და შორი მანძილიდან ჩანდა. ამ ჯვრის აღმართვის დღე «მცხეთის ჯვრის» სრულიად ქართულ სახალხო დღესასწაულად იქცა — იგი საზეიმოდ ტარდებოდა ამ ჯვრის წინ გაშლილ ღია მინდორზე.

მცხეთის ჯვრის აღმართვის ფაქტი მთელი ქართლისათვის საშინაო გახდა. მატთანე გადმოგვცემს, რომ მირიანმა მაშინვე, უნდა ვიგულისხმოდ საზეიმოდ, თხოთის მთაზე და უჯარმაში აღმართა ჯვრები გაშლილ, ადვილად დასანახავ ადგილებზე. ეს ჯვრები თავისი მნიშვნელობით მცხეთის ჯვრის ანალოგიური იყო. მატთანე უთუოდ გულისხმობს, რომ ეს ჯვრები იმ მიწებზე იყო აღმართული, რომელიც მეფის დომენში (!) შედიოდა.

სტელა-ჯვრის შინაარსის საკითხზე მსჯელობისას არ უნდა გამოგვრჩეს მხედველობიდან, რომ ჯვარი აღმართეს მირიანმა და ნინომ ქართლის წარჩინებულებთან ერთად, უშუალოდ მას შემდეგ, რაც ისინი ქართლის დედაქალაქ მცხეთაში, მდინარე მტკვარში მოინათლნენ. მაშინ მირიანთან ერთად მოინათლა მთელი მისი საგვარეულო (ქალების ჩათვლით) და, როგორც მატთანე მოგვითხრობს, აგრეთვე მცხეთის მცხოვრებნიც.

ანგვარად, მცხეთის ჯვრის აღმართვა არა მარტო პირადად მირჩინისა და მისი საგვარეულოს ინტერესებს უპასუხებდა, არამედ საერთო ინტერესებს გამოვლენა იყო. ანტიომაც იგი ეროვნულ სათაყვანისმცემლოდ იქცა.

მცხეთის ჯვარი წარმოადგენდა სიმბოლოს ქრისტიანობის მიღებისა და აღიარებისა, რაც საბოლოო გამოხატულებას ნათლისღებაში კპოვებდა. სტელა-ჯვრის შინაარსის გასაგებად მნიშვნელოვანია ის, რომ მცხეთის ჯვარი მატრიანეში მოხსენებულია როგორც «ბლვეით შემოსილი ჯვარი», რაც უდავოდ, კერძოდ, წარმართობაზე გამარჯვებას გულისხმობს.

იმ ფაქტს, რომ ჯვრისა ან სტელა-ჯვრის აღმართვა დაკავშირებული იყო ქრისტიანობის მიღებასთან, რომელიც ნათლისღების აქტში ელენდებოდა, ამტკიცებს ცნობები მლოცველებისა, რომლებიც წმინდა ადგილებში მოგზაურობდნენ ქრისტიანობის მიღების პირველ საუკუნეებში. უნდა ვფიქროთ, მათ შორის იყვნენ ქართველი მლოცველებიც და მათაც ნახეს მდინარე იორდანეში ქრისტეს ნათლისღების ადგილას აღმართული ჯვარი!

ქართლი, რომელმაც ქრისტიანობა IV საუკუნის მეორე მეოთხედში მიიღო, ბუნებრივია იმთავითვე ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებს ადევნებდა თვალყურს და ბევრ რასაზე ითვისებდა იმ ქვეყნებიდან.

ნუმიზმატიკური მასალა ადასტურებს, რომ ვოტივური სტელა-ჯვარი წარმოადგენდა ქრისტიანობის გამარჯვების სიმბოლოს, რომელიც ნათლისღების აქტით მტკიცდებოდა და იდგმებოდა თავის მამულში, — ამავე დროს სტელა-ჯვარი ერის გამაერთიანებელი გაბატონებული იდეოლოგიის მკვეთრი გამოხატველი იყო.

VI საუკუნისათვის დადგენილი ტრადიციით ქართლში მოჭრილ მონეტებზე ჩვეულებრივად გამოხატულია ფართოდ ცნობილი და კარგად ათვისებული ობიექტები.

სწორედ VI ს-ის მეორე ნახევრის მონეტებზე, კერძოდ VI ს-ის ბოლო მეოთხედის, ჯვრის ერთ-ერთი მშენებელი ერისმთავარი-პატრიკიოზ სტეფანოზ I მონეტაზე და VII ს-ის პირველი ნახევრის, კერძოდ წრომის მამულებელი ერისთავი-უპატოსი სტეფანოზ II მონეტებზე არის ჯვრით დაგვირგვინებული პოსტამენტის გამოსახულება² — (2).

ამ მონეტებზე უდავოდ გამოხატულია არა მემორიალური, არა საფლავის სტელა, არამედ ქართული ადრექრისტიანული სტელა-ჯვარი. ამ შემთხვევაში მონეტებზე სტელა-ჯვარი გარკვეულად გამოსახულია, როგორც (უფლებრივი) დოკუმენტი, რომელიც სიმბოლოურად გამოხატავს დამოუკიდებლობას საგარეო პოლიტიკაში და ქვეყნის შინაურ ცხოვრებაში, დაშორებას სპარსეთიდან და ბიზანტიასთან მჭიდრო კავშირის დამყარებას.

დ. კ ა პ ა ნ ა ძ ე აღნიშნავს, რომ VI ს-ის პირველი ორი მესამედის მონეტებზე რევერსზე გამოსახულია „ცეცხლთაყვანისმცემელ სასანიანთა ემბლემა: საკურთხეველზე ცეცხლით ათაშდანი, რომელსაც შეიარაღებული მცველები გუშაგობენ“, ავერსზე კი — „სასანიანთა მეფის ბიუსტი“.

დ. კ ა პ ა ნ ა ძ ე მტკიცედ მიიჩნევს, რომ VI ს-ის მეორე ნახევარში „ქართულ მონეტებზე ქრისტიანული რელიგიური სიმბოლოს გამოჩენა, რომელიც დ ა პ ი რ ი ს ი რ ე ბ უ ლ ი ა სასანიანთა ეროვნულ ემბლემა — ათაშდანთან, წარმოადგენდა დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობის აქტს.

ქართლის ეროვნული თვითშეგნების გაძლიერება კიდევ უფრო მეტად გამოაშკარა-

ვდა, როცა ქრისტიანული სიმბოლო ჯვარი გაჩნდა მონეტის ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან ადგილას — რევერსზე: სასაწილ ცეცხლთაყვანისმცემელთა საღვთო ალი (ათამ-დან) შეცვლილია ჯვრით“, ე. ი. შეცვლილია ქართული ეროვნული ემბლემა სტელა-ჯვრით.

რასაკვირველია, სტეფანოს I და სტეფანოს II ცეცხლთაყვანისმცემელთა ემბლე-მას არ დაუპირისპირებდნენ მემორიალურ, სამარხის სტელა-ჯვარს. სრულიად ბუნებრივია, რომ მათ ქრისტიანული თავისი ეროვნული სიმბოლო სტელა-ჯვარი დაუპირისპირეს.

თუ რეალურად არსებული მასალების მიხედვით ვიმსჯელებთ, სტელა-ჯვარი V ს-ის ბოლო მეოთხედში მტკიცედ დამკვიდრდა ხალხის ყოფა-ცხოვრებაში, მაგრამ არაა გამორიცხული, რომ ვოტივური სტელა-ჯვარი ქართლში ცნობილი იყო უფრო ადრე, შესაძლოა, უკვე IV ს-ის მეორე ნახევარში.

სტელა-ჯვარი ესაა ქრისტიანობის აშკარად აღიარების, ე. ი. სახელმწიფოში წამყვან იდეოლოგიურ-პოლიტიკური მიმართულების აღიარების დამადასტურებელი. სტელა-ჯვრები იმ დროის მოწინავე საზოგადოებრივი ფენის სოციალურ, პროგრესულ, კულტურულსა და პოლიტიკურ შეხედულებებს ასახავს. რა თქმა უნდა, ხელოსან-მოქანდაკეები და წარწერის შემდგენელნი ყველა შესაძლებელ საშუალებას ხმარობდნენ, რათა ეს შეხედულებები აესახათ.

VI-VII ს-ის პირველი ნახევრის წარჩინებული გვარის წარმომადგენელ მარვეუოს სტელას — ნათლისმცემლის მონასტრიდან დავით გარეჯაში — აქვს წარწერა: «ესე ჯოჯარი მე (!), მარჯოჯო ავმართე (!) სალოცველად ჩემდა (!) და ცოლისა (!) და შვილთათვის (!)».

როგორ აეხსნათ ამ წარწერის შინაარსი? მარვეუო ღმერთის წინაშე იღებს ვალდებულებას და ამავე დროს გულწრფელი ვედრებით შესთხოვს თავისთვის, ვაჟისთვის-მეშვენიერებასა და ოჯახისათვის და ოჯახისათვის შეწევნასა და მეობებას.

ცნობილია, რომ ერთი ეროვნების ხალხის ურთიერთობათა ერთობლიობა მისი განვითარების გარკვეულ საფეხურზე. აგრეთვე აზრის ლოგიკურ წყობათა და ფორმის ერთობლიობაშიც შედგენდება. ამ დროს, ცხადია, რომ აზრის გამოთქმის საშუალებანიც ეროვნულ მოვლენას წარმოადგენენ. ამიტომ ქართველისათვის, კერძოდ VI და VII ს-ში, ნათელი იყო მიმართება და გასაგები იყო კავშირი, რომელიც სტელა-ჯვარსა და მის დამდგმელ პიროვნებას შორის არსებობდა, — ე. ი. მისთვის გასაგები იყო მიზანი და აზრთა წყობა, რომელსაც გამოხატავდა მხატვრული ფორმა დამატებითად შემაგრებული წარწერითა და მასში მოხსენებული სახელებით.

სტელა-ჯვარის დაყენების აქტი ღმერთისადმი მიმართული ღრმა რელიგიური გრძნობით გამსჭვალული ვედრება, რათა მიღწეული იქნას სურვილების ასრულება, და, ამასთანავე, ოჯახის წევრების მიერ რელიგიური წეს-ჩვეულების ასრულების დამოწმებაცაა.

წარჩინებული გვარის წარმომადგენლის კონსტანტინეს მიერ წყისის 616-619 წწ. აღმართული სტელის ბაზისის წარწერაში კვითხულობთ: «ესე ჯვარი მე (!), კონსტანტი, ძემან სტეფანისმან და გუდასმან, აღკუმართე (!) სახელსა მცხეთისა ჯუარისა, ნასყიდევსა (!) ქუეყანასა ზედა შაჰრამანსა, სალოცველად ჩუნდა (!) და ცოლისა (!) და შვილთა (!), ნოემბერსა აზ. ამენ».

ამ წარწერას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს, კონსტანტინე საგანგებოდ აღ-

ნიშნავს, რომ თავის სტელა-ჯვარს ის შაჰრამანის მამულში დგამს, ე. ი. სტელა-ჯვარი წარმოადგენს საკუთრებაზე უკლებლის დოკუმენტს (შეად. კელი). წარწერა დარღვილია, — რელიგიურ ხასიათს ატარებს, ე. ი. კონსტანტინეს ეს სტელა-ჯვარი როგორც სხვა მსგავსი სტელა-ჯვრები, ფუნქციურად მცხეთის ჯვრის ანალოგიურია, კონსტანტინემ თავისი ოჯახითურთ ქრისტიანობა მიიღო, მოინათლა და ახლა სახელმწიფოს მთავარ იდეოლოგიურ-პოლიტიკურ მიმართულებას მხარს უჭერს და უწყობს ხელს.

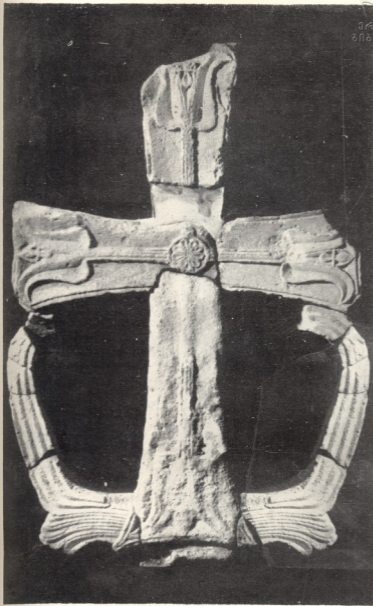
ამრიგად, წარწერიანი სტელა-ჯვრის დადგმა, ერთი მხრივ, წარმოადგენს ოჯახიათვის წყალობის გამოთხოვის აქტს, მეორე მხრივ, კონსტანტინემ ეს ჯვარი სათანადოდ, საზეიმოდ, ყველა წესების შესრულებით და მოხელეების დასწრებით დადგა, როგორც იმის დამადასტურებელი დოკუმენტი, რომ მას აქვს უფლება საკუთრებაზე და მის შემკვიდრებით გადაცემაზე, და როგორც სიმბოლო მის მიერ სახელმწიფოს ოფიციალური პოლიტიკის უდავოდ გატარებისა.

წარჩინებული გვარის ერემიას VI ს-ის შუა წლების პანტიანის სტელის ბაზისს აქვს წარწერა «შეწვენითა (Sic) ღმრთისმშობლისათა მე(!) ერემია და ფაქლავრიჭ ესე ჯოვარი აღემართეთ (!) სალოცველად სოჯლთა ჩვენთა და ცქორებისათვის (!) შეილთა ჩვენთა». აშკარაა, რომ შემორჩალურ, საფლავის ძეგლზე არასდროს იქნებოდა ნათქვამი: «მე შეწვენითა აღემართე ესე ჯოვარი ცხოვრებისათვის შეილთა ჩემთა». ცნებას «სულთა ჩვენთა» თავისებურ იერს აძლევს წარწერის სარწმუნოებრივი ხასიათი, რომელიც ნაწილობრივ აიხსნება იოანეს სახარების სიტყვებით: „მე ვარ ნათელი, მე ვარ აღდგომა, მე ვარ ცხოვრება, რომელსა რწმენეს, ჩემი მო-დათუ-კიდეს ცხოვნესვე“. ეს სიტყვები არის წრომის VII ს-ის მეორე მეოთხედის მოზაიკურ წარწერაში. ამიტომ აზრი სიტყვებისა «სულთა ჩვენთა» ბევრად ფართო და რთულია: საჭიროა გვესმოდეს, რომ ერემია და მისი მეუღლე ფაქლავრიჭ თავის მამულში სტელა-ჯვრის დადგმის აქტით არა მარტო თავიანთი ვაჟიშვილი-შემკვიდრისა და სხვა შვილების წარმატებას ვეუდრებიან ღმერთს, არამედ როგორც შვილების სიცოცხლის საწინდარს — თავიანთ სიცოცხლესა და სრულ კეთილდღეობას.

VI ს-ის ბოლო ათეული წლების წარწერაში, რომელიც მოთავსებულია ჯვრის ბაზისზე მცხეთის ჯვარის ტაძარში, ნათქვამია: «(ესე ჯვარი მცხეთისა შვეამკვეთ სალოცველ)ად სტეფანოს პატრიოკოსისა, დემეტრე ვპატოსისა, ადრნერეს ვპატოსისა, სოჯლთა და ქორცთა (!) მათთა მეოხად და ყოვლისა სახლისა მცველად», ე. ი. ყველაფერი ეს გაკეთებულია, კერძოდ, იმისათვის, რომ თვითონ და მთელმა საგვარეულომ მიიღოს ღმერთის მფარველობა. როგორც ცხადყოფს ეს, და ამ ადრეულ დროის სტელებისა და ბაზისების სხვა წარწერები, ყველგან ლაპარაკია იმთამად ცოცხალი და ენერგიული პიროვნებების სახელით, გარდა ამისა, ჩვენ ვხედავთ, რომ ეს ობიექტი გუთუნოდა სახელმწიფოს ყველაზე წარჩინებულ წარმომადგენლებს საგვარეულოში.

ბ. კონდაკოვი აღნიშნავს, რომ ქრისტიანულ აღმოსავლეთში IV ს-დან, V და VI ს-ებში ეკლესიის ამოცანები ძალიან რთული და ფართო იყო, — ამიტომ იზრდება უმაღლესი წოდების წარმომადგენლების — ქალებისა და კაცების — მოღვაწეობა, მათ გვირავთ ქრისტიანობის დროშა, ქრისტიანობაში კი ისინი პროგრესულ და კულტურულ ძალას ხედავდნენ.

ბუჩურაშენში აღმოჩენილ ბაზისზე არის წარწერის, როგორც უტყობა, ფრამენტი, რომელიც თ. ყაუხჩიშვილმა ბერძნულიდან თარგმნა «სალოცველად

3. ლამაზი გორა. ქვარი № 588.
ფოტო ნ. და ვ. ჩუბინაშვილებისა

სიმეონისა და ივლიანოსისა ყოვლითა მათითა სახლითურთ უფალო შეეწიე თეოდორესა³. ეფიქრობ, რომ აქ აკლია წარწერის დასაწყისი: „ესე ჯვარი ავმართეთ...“ სიტყვები: «...ყოვლისა მათითა სახლითურთ», და მით უფრო «უფალო შეეწიე თეოდორესა» გარკვეულად მეტყველებს, რომ ეს არაა მემორიალური ან საფლავის სტელა-ჯვარი. სტელის წარწერის საერთო ხასიათი რელიგიურ ფორმაშია მოცემული, ისევე, როგორც შემთხვევითი წარწერებისა.

ყველა ამგვარი წარწერა გამოხატავს აზროვნების, ქცევისა და, რასაკვირველია, მეტყველების მანერას, როგორც დამკვეთისა, ისე, კერძოდ, წარწერების შემდგენელთა და ხელოსან-მოქანდაკეებისა, რომლებიც ცხოვრობდნენ ადრექრისტიანულ ქართლში იმ დროს, როცა იმარჯვებდა ქრისტიანობა და მისი აღიარება ძირითადი იდეოლოგიურ-პოლიტიკურ მიმართულების აღიარებას ნიშნავდა.

1959 წ. არქეოლოგმა ი. გ ძ ე ლ ი შ ვ ი ლ მ ა ბოლნისთან ახლოს ლამაზი გორის კომპლექსი გათხარა. პატარა დარბაზულ ეკლესიაში მან აღმოაჩინა, კერძოდ, დეკორატიული ჯვრების ფრაგმენტები, რომლებიც სტელებს აგვირგვინებდნენ, და დაათარია დროის ფართო ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში: V ს-ის უკანასკნელი მეოთხედიდან და VII ს-ის პირველ ნახევრამდე⁴. ამ მასალის ნაწილი, სწორედ ის ობიექტები, რომლებსაც ვაქვეყნებთ, ი. გ ძ ე ლ ი შ ვ ი ლ მ ა გადასცა საქართველოს მუზეუმს, ჯვრები რეგისტრირებულია № 588, 582, 590 და 591; ბაზა კი, რომელშიაც ჯვარი იდგა, № 592 ამ გათხრებში არ არის აღმოჩენილი ბაზისები და ამ ჯვრების სტელები, ისევე, როგორც ბოლნისის სიონის გათხრების დროს.

ჯვარი № 588, ზომებით 43×75 სმ, აღმოჩენილებიდან ყველაზე დიდია — (3.) უპირველეს ყოვლისა სხვა ჯვრებთან შედარებით რომლებიც ჩვენთვის ცნობილია, იგი გამოირჩევა იმით, რომ არ არის აყვავებული, ისე როგორც ჯვარი № 590 ან V-VI ს-ის ტარსონის ბაზისის ჯვარი. აქ, აყვავებული ფოთლების ადგილზე, ხელოსანმა სკულპტორმა მოგვცა სასანური ლენტების მსგავსება. ჯვრები, რომლებიც სასანური ლენტებით არის მორთული გვაქვს V ს-ის მეორე ნახევრის — VI ს-ის პირველი ნახევრის გიულბაგის და აკანების VI ს-ის შუა წლების არქიტრავეზზე, კვინჩინიანის ბაზისზე, VI ს-ის დემირბულალის სტელაზე და ამათ მავარ ადრეული დროის სხვადასხვა ობიექტებზე.

ადრექრისტიანული დროის მორწმუნენი, იყვნებდნენ რა უცხოურ სიმბოლოებს, კერძოდ, სასანურს, განსაკუთრებული მიზნებისათვის, უნდოდათ ამით წარმართებისაგან დაეშალათ აზრის ნამდვილი მნიშვნელობა, ნათლად ჩამოყალიბებული იდეა, გასაგები აზრი, მტკიცე რწმენა. ამასთანავე ისწრაფვოდნენ, როგორც ამ შემთხვევაში თავისებურ სასანურ ლენტთან დაკავშირებით (მეფობის ნიშანი), ძნელ ისტორიულ სიტუაციაში ჩვეულებრივი სიმბოლური ნიშანი ამოერჩიათ, — ე. ი. სიმბოლოთი დიპლომატიურად დაეფარათ თავისი საიდუმლოება და თავიდან აეცილებინათ არასასურველი შეტაკება⁵, — სტელის აღმართვით მისდევდნენ რელიგიურ მიზანს, ამასთან განსაკუთრებულ მიზანსაც, რომელიც დაკავშირებული იყო საზოგადოებაში მოღვაწეობასთან.

სასანური ირანი ეწევა აქტიურ ბრძოლას ბიზანტიასთან სამფლობელოებისათვის და VI ს-თვის მათი გავლენის სფეროები ასეთია: ბიზანტია ინარჩუნებს დასავლეთ საქართველოსთან კულტურულ და პოლიტიკურ კავშირს და ირანი, შედარებით ცოტა ხანს ნაწილობრივ გავლენას ახდენს ქართლის ცხოვრებაზე, რომელიც შეძლებისდაგვარ-

4. ლამაზი გორა.
ქვარი № 589.
ფოტო
ნ. და ქ. ჩუბინაშვილებისა

რად ისწრაფვის განთავისუფლდეს დამპყრობლისაგან, გამოავლინოს დამოუკიდებლობა საგარეო პოლიტიკასა და შინაურ ცხოვრებაში.

VI ს-ის მეორე მეოთხედის დასაწყისში ქართლში შეწყდა მეფობა, მხოლოდ-დასალოებით VI ს-ის მესამე მეოთხედის შუიდან მეფეები ერისმთავრებმა შეცვალეს. სწორედ ამ დროისათვის იმდენად განმტკიცდა ქართლის შინაური საქმეები, რომ შეეძლო პირველ ერისმთავრად გუარამ დიდი აერჩიათ, რომელიც ქვეყანას 586 წლამდე მართავდა. ქართლის მოქცევა გვატყობინებს «ვითარცა მეფობა დაესრულა, ქართლს შინა სპარსნი განძლიერდეს... და ნულადრძ შერბა ქართლი და ერისთავად განაჩინეს გუარამ დიდი, ის იყო პირველი ერისთავი და მერმე კურაპალატადცა იყო». საყურადღებოა ცნობის ბოლო «და მერმე კურაპალატადცა იყო». ეს იმას ნიშნავს, რომ ერისმთავარმა გუარამმა დაამყარა მყარი საქმიანი, პოლიტიკური და კულტურული კავშირი ბიზანტიის იმპერატორებთან, რომლებმაც მას კურაპალატის წოდება უბოძეს, და საბოლოოდ გაწყვიტა კავშირი ირანთან. ე. ი. მოხდა გარდუვალი გარდატეხა ქვეყნის შინაურ ცხოვრებაში, რომელიც, კერძოდ, გამოიქვლია და დიდი ხნით ადრე მომწიფებული სასანური კულტურის და ხელოვნების ელემენტების უარყოფაში. მაგრამ ისინი გვხვდება შეუცნობელ შემოქმედებით გადამუშავებაში, შესაძლებელია კიდევ VII ს-ის ხლოვნებაში და ჩვენ აქ არაფერს არ ვიტყვით მის გამომნაშთებზე.

გუარამის მიერ მცირე ჯვრის ეკლესიის აშენება VI ს-ის მესამე და მეოთხე მეოთხედის გარდატეხის დროს და გუარამის შვილების — სტეფანოზ I, დემეტრესა და ადრინერსეს მიერ ჯვრის ტაძრის აშენება VI ს-ის უკანასკნელ ათწლეულში ნათელი მაგალითებია იმისა, რომ მათ დეკორში არ არის არავითარი სასანური სიმბოლური ნიშნები. აქვე გავიხსენოთ ზემოთ დასახელებული ანალოგიური ნუმიზმატიკური ფაქტები.

ამრიგად, ჩვენ 588 ჯვრისათვის შეგვიძლია დავადგინოთ დროის ერთი საზღვარი — ეს არის VI ს-ის მეორე მესამედის ბოლო, ხოლო დროის პირველ საზღვრად შეიძლება დავასახელოთ ვახტანგ გორგასალის მეფობა, ე. ი. V ს-ის მეორე ნახევარი, როდესაც სასანური ელემენტები ჯერ კიდევ არ არის ასე საფუძვლიანად და მკვეთრად გადამუშავებული, ისე როგორც VI ს-ში.

ლამაში გორის დანარჩენი ჯვრების გარკვეული თარიღის დადგენისათვის ხელს გვიშლის, ისტორიული წყაროებისა და კარგად დათარიღებულ არქიტექტურულ ძეგლებზე ანალოგიური დეკორის უქონლობა, როგორც არის ჯვრებზე. ის, რომ მათ არ გააჩნიათ სასანური სიმბოლური ელემენტების გადამუშავებული ნიშნები, არ ნიშნავს, რომ ისინი შესრულებული არიან აუცილებლად VI ს-ის მეორე ნახევრის შემდეგ, ვინაიდან ქართლის VI ს-ის პირველი ნახევრის ზოგიერთი არქიტექტურული ძეგლების დეკორში არ არსებობს არავითარი გადააზრებული და გადამუშავებული სასანური ელემენტები. VI ს-ის პირველი ნახევარი ის დროა, როდესაც მზადდება ნიადაგი ასეთი ელემენტების მოსაპოვისათვის, ამიტომ მათ არ იყენებენ, მაგრამ ამასთანავე ვხვდებით მათ ნაწილობრივ გამოყენებას ამ დროის ზოგიერთ არქიტექტურულ ძეგლებსა და ჯვრებზე.

ჯვრების 589. ზომით 52×63 სმ — (4.) და 590 — (5.) დეკორში არის როგორც მსაგვესება, ისე განსხვავება. ამ ჯვრების მკლავებზე სტრუქტურის მიხედვით გამოყენებულია პრინციპში ერთნაირი ყვავილები — „შროშანი“, შესაბამისად მსგავსნი, მაგრამ დეტალების დამუშავებაში არ იმეორებენ ერთმანეთს.

ცნობილია, რომ შემოქმედებითი მოღვაწეობა უნდა შეიცავდეს ახალ ელემენტებს. ახალში უნდა ვიგულისხმოთ ახალი ამოცანების გადაწყვეტა, ასევე ახალი გადა-

წყვეტა ძველი ამოცანებისა, და აგრეთვე ცნობილი ამოცანების გადაწყვეტის კომბინაცია, რომელიც ახალ ეფექტს იძლევა. ობიექტების ერთმანეთთან შედარების დროს ჩვენ ანგარიში უნდა გაუწვიოთ ხელოსან-სკულპტორის ბუნებრივ სურვილს ერთნაირი შინაარსის შესრულების დროს, ამ შემთხვევაში, ორნამენტის ელემენტი გამრავალფერებელი იყოს დეტალებში, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ნამუშევარი ეკუთვნის ერთი და იგივე ხელოსანს ან სახელოსნოს. ხელოსნებს ორჯერ ან უფრო მეტად, რასაკვირველია, არ სურთ მკვანძურად გამეორება, მათ, როგორც ობიექტები გვიჩვენებენ, მუდმივ შემოქმედებითა და მოფიქრებულად შეაქვთ მცირე მხატვრული და კომპოზიციური ცვლილებები ერთნაირ ელემენტებში.

ხელოსან-სკულპტორებისათვის და განსაკუთრებით დამკვეთისათვის მიუღებელი იყო სუფთა შაბლონი. უმჯობესად, დამკვეთი თხოულობდა მსგავსებას, მაგრამ, რასაკვირველია, არა ზუსტ კოპიოს. დამკვეთს და ხელოსანს ერთი მიზანი ჰქონდა — მათთვის გაგოთ. დამკვეთისათვის მთავარი იყო მიეღო სწორედ გააზრებული შინაარსი მხატვრულ ტექნიკურ ფორმებში. იგი თხოულობდა ლამაზ ნამუშევარს, მოითხოვდა მოდურ ლამაზ შესრულებას. ამიტომ, კერძოდ, ასეთი ობიექტები ერთმანეთს მიუახლოვდებიან და მსგავსანი არიან, მაგრამ ამავე დროს მათ აქვთ თავიანთი განსაკუთრებული ნიშნები, ვარიაციები დეტალებში.

სწორედ ბოლნისის სტელების და ჯვრების ამ განსაკუთრებულმა თვისებებმა ნება მისცეს გ. ნ. ჩუბინაშვილს დაეწერა, რომ „მათი ფორ-

5. ლამაზი გორა.
ქვარი № 590
და ქერის ბაზა № 592.
ფოტო ნ. და ქ. ჩუბინაშვილებისა

მების და მორთულობის ნაირსახეობაში ჩვენ გვაქვს საკმაო ნიმუშები, რომლებიც აერთიანებს ჯვარედინად ამ მაგალითებს ერთმანეთთან, ე. ი. მათი მხატვრული თვისებები გვეუბნებიან ამ ჯგუფის ერთიან ქრონოლოგიურ ჩარჩოებზე, რომელიც უძველეს დროზე მიგვითითებს, პირობითად შეიძლება V-VI და VII საუკუნეებით აღენიშნოთ, — V ს-ში იგულისხმება მისი მეორე ნახევარი, ხოლო VII ს-ში — მისი პირველი ნახევარი.

590 ჯერის ქვედა ნაწილის მარცხნივ და მარჯვნივ გადის ფოთლები, ე. ი. აყვავებულია. ისინი პირდაპირ მსგავსებას პოულობენ ტარსონის ბაზისის ჯერის ფოთლებთან რომელიც თარიღდება V ს-ის მეორე ნახევრით და VI ს-ით და ბოლნისის «მეორე ჯერის» ფოთლებთან, ხოლო მასზე დაფუძნებული „ენის ზოლი“ პირდაპირ მსგავსებას პოულობს ტირსონის ბაზისის ჯერის დეკორთან.

მსგავსებას, ერთი მხრით, 589 ჯერის და 590 და ბოლნისის ჯერის „შროშანების“ და, მეორე მხრით, 590 ჯერის დეკორის მსგავსებას ბოლნისის ჯერებთან და ტარსონის ბაზისთან მივყევართ, ამ ჯერების VI ს-ის (უფრო მისი მეორე ნახევრით) და VII ს-ის მეორე ნახევრით დათარიღებასთან.

591 ჯვარი — (6.), ძირითადად ანალოგიებს პოულობს ბოლნისის ჯერებთან. იგი დეკორირებულია უბრალოდ ყოველგვარი გამომსახველობითი ელემენტების გარეშე. საერთოდ ესეც შეიძლება დათარიღდეს 598 და 590 ჯერების თარიღის მიხედვით.

589, 590 და 591 ჯერების ფოტოგრაფიებზე მოცემულია ნაწილობრივი რეკონსტრუქცია მთელი ობიექტის ტექტონიკური ნაწილების ურთიერთკავშირის თანახმად ეძანის სტელა-ჯერის რელიეფისა: ბაზა № 592 და ლამაზი გორის ჯერები. სტელის ფრაგმენტი, რაზეც ისინი დგანან, სხვა ადგილიდანაა.

ლამაზი გორის ჯერები 588-591, ისე როგორც ბოლნისის ჯერები, ყურადღებას იპყრობს შესრულების საერთო დეკორატიული მიდგომით, მკაცრი კომპოზიციური განაზრახვით, სიმეტრიული გამოსახულებით, აღქმისათვის გაწონასწორებული და კანონზომიერი აგებით, თავისუფალი და ჰარმონიული დეკორატიულ-სიმბრტყობრივ-ხაზობრივი გაფორმებით.

კომპოზიციის ყოველი ელემენტი ბოლომდეა დამუშავებული, მაგრამ ამით იგი არ არის აღჭურვილი დამოუკიდებელი და თვითმყოფადი ცხოვრებით, — პირიქით, იგი მთლიანზეა დამოკიდებული, და მხოლოდ კომპოზიციის ნაწილს წარმოადგენს. ფონი დეკორისათვის და ორნამენტისათვის წარმოადგენს აუცილებელ ელემენტს.

ბაზისების, სტელებისა და ჯერების დეკორის შესრულებაში, ისევე როგორც V ს-ის უკანასკნელი მეოთხედის — VII ს-ის შუა წლებამდე ფიგურული რელიეფების შესრულებაში სტელებზე, ჯერებზე და არქიტექტურაში, არსებობს ორი ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავებული მიდგომა

პირველი — ქართლში ძველთაგან მომდინარე სიმბრტყობრივ-ხაზობრივი შესრულების ხასიათი, რომლის დროსაც რელიეფი არსებითად წარმოადგენს ნახატს, რომელიც შესრულებულია ხისტი კონტურით და ხაზებით. ის გამოირჩევა შუქრდილის მკვეთრი გარდატეხით კაშკაშა შუქიდან ღრმა ჩრდილებამდე.

მეორე წარმოადგენს უცხოური ადრექრისტიანული ხელოვნების გამოძახილს — ეს შედარებით სკულპტურული გამოსახულების გამოუმუშავებაა, რომელიც შეეთავსება ძველთაგანვე ქართლში გამოუმუშავებულ დეკორატიულ-სიმბრტყობრივ-ხაზობრივი ხასიათის ხელოვნებას. შედარებითი სკულპტურულობა იძლევა პლასტიკურად მოდელირე-

6. ლამაზი ვორა.
ქვარი № 591.
ფოტო ნ. და ქ. ჩუბინაშ-
ვილებისა

ბულ ფორმებს, ისინი მელანდებიან არა მკვეთრი, არამედ რბილი გადასვლით მათ გასუქებულიდან ნახევრად ჩრდილზე.

ლამაზი გორის ხელოსანი-სკულპტორები დეკორის და ორნამენტის მოცულობით ფორმებს ავლენენ ძირითადად უმნიშვნელო ჩაღრმავებით, ფონის ამრეწრით იმ ფორმის ირგვლივ, რომელიც ხელოსანს სურს მოცულობით გამოეყოს. ე. ი. დეკორის და ორნამენტის მოცულობა წარმოიქმნება მხოლოდ იმიტომ, რომ ფონი დადაბლებულია კონტურის ირგვლივ. იგი ამით აღწევს გამოჩახული კლემენტების ოდნავ მოცულობით შთაბეჭდილებას, მაგრამ არ სცილდება სიმრტყობრივ-დეკორატიულ-ხაზობრივი შესრულების საზღვრებს.

უნდა აღინიშნოს, რომ ლამაზი გორის ჯვრების საერთო ფორმის გამომუშავებისათვის, ისე როგორც მისი დეკორის და ორნამენტებისას, ხელოსან-სკულპტორს დაუფლებული აქვს კარგი მხატვრული ხერხები და ჩვევები და სრულყოფილად ფლობს ხელობას.

შეიძლება დაისვას კითხვა: როდის დაზიანდნენ სტელა-ჯვრები? მხედველობაში: მისაღები, რასაკვირველია, მათი დაზიანების მიუხედავად, ეს მომავალი კვლევების საგანია, მაგრამ შეიძლება ასეთი ფაქტების აღნიშვნა:

1. ლ. მუსხელიშვილმა 1936-1937 წლებში ბოლნისის ტერიტორია არქეოლოგიურად გათხარა. სწორედ მან პირველად აღმოაჩინა ჯვრის ფრაგმენტები, რომლებსაც ადგილმდებარეობის მიხედვით ბოლნურები ეწოდა. სტელები ჯვრებისთვის ან სტელები ჯვრებთან ერთად იქ არ აღმოუჩენია, სადაც ისინი თავდაპირველად იდგნენ. ყველა ეს ფრაგმენტი სხვადასხვა შემთხვევით ადგილზე იყო.

ი. გძელიშვილმა 1959 წელს არქეოლოგიურად გათხარა ლამაზი გორის მონასტრის კომპლექსი. მან აღმოაჩინა ჯვრების ფრაგმენტების ჯგუფი, ისინიც აგრეთვე ეყარა მათთვის შეუფერებელ, შემთხვევით ადგილებზე, ძირითადად დარბაზულ ეკლესიაში.

ვ. ჯაფარიძემ 1964 წელს დამბლუტის-წყლის ხეობაში არქეოლოგიურად გათხარა ძველი დარბაზული ეკლესია, სადაც აღმოაჩინა სტელების და ჯვრების ფრაგმენტები, რომლებიც უწყსრივოდ, წაქცეულად ეყარა აბსიდში და მის ახლო-მახლო შემთხვევით ადგილებზე.

მ. სინაურიძემ 1964 წელს კაზრეთიდან 2 კმ დაშორებით არქეოლოგიურად გაასუფთავა დარბაზული ეკლესიის ნანგრევები და აღმოაჩინა სხვადასხვა ფრაგმენტები, მათ შორის სტელებიცა და ჯვრებისა, მათთვის გაუთვალისწინებელ ადგილებზე.

ყველა ზემოთ დასახელებულ შემთხვევაში ნაპოვნი ფრაგმენტებიდან შეუძლებელია სტელა-ჯვრის მთლიანი სახის აღდგენა იმ მეთოდით, რომელსაც ეწოდება „რეკონსტრუქცია ანალოგიების მიხედვით“ და ეძანის სიონის სტელა-ჯვრის ნიმუშის გამოყენებით. ყველა შემთხვევაში შეიძლება ჩვენ გვაქვს მთლიანი ობიექტის დაცალკევებული ნაწილები და განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ ისინი ნაპოვნი არიან სხვადასხვა, არა მათთვის განკუთვნილ ადგილებზე. ეს გვაფიქრებინებს, რომ ყველა ეს ფრაგმენტი ჩამოტანილია სხვადასხვა ადგილიდან, შესაძლებელია «შიშინანობის დროს», როგორც ძვირფასი საგვარეულო სიმბოლო-დოკუმენტი.

2. აკურთას ეკლესიის (V-VI საუკუნეების საზღვარზე) მშენებლობის დროს სამხრეთ კარის წირთხლებში გამოყენებულია V ს-ის ორი სტელა.

ქვემო ბოლნისის (VI ს-ის შუა წლები) ინტერიერში, დასავლეთ კედელში, მშენებლობის დროს ჩაშენებულია სტელის ფრაგმანტი V ს-ის ხევისა — VI ს-ის პირველი ნახევრისა.

დმანისის სიონის (VII საუკუნის პირველი ნახევარი) ინტერიერში საკურთხევის კედელში მშენებლობის დროს დატანებული არის VI ს-ის სტელის ზედა ნაწილის ფრაგმენტი, შემკული ფიგურების რელიეფით.

ამ საგვარეულო და შთამომავლობითი სიმბოლოების — სტელა-ჯვრების, რომელთა დადგმა წარმოადგენს პრესტიჟის და გავლენის განმტკიცებას საზოგადოებაში როგორც ეტყობა, განზრახ დაზიანების შემდეგ მათი ფრაგმენტები გამოიყენეს საგვარეულო მამულებში აშენებული ეკლესიების მშენებლობის დროს, როგორც ჩანს, ამით სურდათ აღენიშნათ მათი განსაკუთრებული მნიშვნელობა.

აქ მოყვანილია ყველაზე დამახასიათებელი მაგალითები, ამისთანა მაგალითების მოყვანა მრავლად შეიძლება (ზურტაკეთი, თრიალეთი, ჯავახეთი, სამცხე).

3. რამდენიმე სტელა-ჯვარმა მოაღწია ჩვენამდე თავის თავდაპირველ დადგმის ადგილებზე:

ბრდაძორის დიდი სტელა (V)—VI ს-ისა, — გადმოტანილია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში;

ზედა მოგვის სტელა VI ს-ისა;

აგარის სტელა VI ს-ის მეორე ნახევარი — VII ს-ის პირველი ნახევრისა;

უსანეთის სტელა VIII საუკუნის უკანასკნელი ათწლეულისა, — გადმოტანილია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში;

ხევის სიონის სტელა VIII-IX საუკუნეებისა.

ყველა ამ სტელას აკლია მთლიანი ანსამბლის რაიმე ნაწილი.

აღნიშნული ფაქტები და მათი გამუდმებული შევსება გვაძლევს მასალას დაკვირვებისათვის და ფიქრისათვის, მაგრამ ჯერჯერობით არა დასკვნებისათვის.

1. ი. სტრიგოვსკი, I. Strzygowski, Iconographie der Taufe Christi, München, ტაბ III, 1-6 და 9.

2. დ. კახანაძე, ქართული ნემიზმატიკა, მოსკოვი, 1955, ტაბ. 111-37 და 38.

3. პახოშვილი, საქართველოს მონეტები, თბილისი, 1970, ტაბ. I — 15, 16, 17 და 18, ტაბ. 11 — 19, 20, 21 და 22.

4. ვ. ჯაფარიძე, ქართული ხელოვნებისა და დამწერლობის ახლად აღმოჩენილი უძველესი ძეგლები ქვემო ქართლიდან, ძეგლის მეგობარი, № 20, გვ. 57 და ტაბულები. — იქვე, გვ. 57, შენ. 1 — შიითიებულია პროფ. თ. ყაუხჩიშვილის შრომა.

5. ი. გრძელიშვილი, გაზეთი „ახალგაზრდა კომუნისტი“, № 211 (6713), 17 სექტემბერი 1959 წ., გვ. 4.

6. ლამაზა გორის მსალები გამოყენებული აქვს ქ. აშირანაშვილს, ადრეფეოდალურია ხანის ქართული არქიტექტურისა და რელიეფური ქანდაკების ძეგლები, თბილისი, 1968, იხ. ნახ. 5, 18, 19 და 20. ტაბულაზე გამოსახული ობიექტები მოყვანილია ამ სტატიაში.

7. რ. ზარაძე, ნარკვევები შხატრული პროზის ისტორიიდან, თბილისი, 1960, IV თავი.

8. ნიკო ჩუბინაშვილი, ზანდისი, თბილისი, 1972, ტაბ. 1-10 ზანდისი; ტაბ. 11-20 მანტანა; ტაბ. 34 ტარსონი; ტაბ. 36 წილანი; ტაბ. 37, 38 და 39 ბრდაძორის პატარა სტელა; ტაბ. 40 გულბაგი; ტაბ. 42 აყანება; ტაბ. 44 და 46 ქაღალანის ქვაოი; ტაბ. 71-1 დემირბულაღი.

9. ვ. ნ. ჩუბინაშვილი, ბოლნისის სიონი, თბილისი, 1940, ნახ. 64 და ნახ. 79, — იხ. აგრეთვე ნახ. 63, 65-70.

10. მ. სინაურაძე, თ. ბერიძე, კაზრეთის ანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის ძეგლები, ძეგლის მეგობარი, № 27-28, გვ. 46-49 და ტაბულები.

ლილი ლლონტი

ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო
მეზღვეუბის უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი
თამაზ კილშრადმ
ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო
მეზღვეუბის უმცროსი მეცნიერი
თანამშრომელი

დანგრეული გორა

უკანასკნელ წლებში ფართო ხასიათი მიიღო ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ძველების შესწავლამ. ამ პერიოდის ნამოსახლარები ცნობილია როგორც საქართველოში, ისევე აზერბაიჯანსა და სომხეთში. მათი უმეტესობა კულტურულად ერთფენიანია. იშვიათია ისეთი ძველები, სადაც ამ ხანის ფენებს ფარავდეს ქრონოლოგიურად მომდევნო, მტკვარ-არაქსის კულტურის ნაშთები. ასეთი სტრატოგრაფიის მქონე ძველები საყოველთაო ყურადღებით სარგებლობს და მათ შესწავლას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება თვით მტკვარ-არაქსის კულტურის წარმომავლობის საკითხის კვლევისთვისაც. აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში ათქვამია: ნახიჭევანის ქიულ-თეფე და ბაბადერევი I.

ამავე ხასიათის უნდა ყოფილიყო მარნეულის რაიონში, ქვემო შულავრის ტერიტორიაზე მდებარე ამჟამად განადგურებული ნამოსახლარი ბორცვი, რომელსაც პირობითად დანგრეული გორა ეწოდა¹. სტრატოგრაფიის თვალსაზრისით ქვემო შულავრის ჯგუფის ძველებიდან ყველაზე საინტერესო სწორედ „დანგრეული გორა“ უნდა ყოფილიყო. იგი დანარჩენი ნამოსახლარებისაგან განსხვავებით, რომლებიც კულტურულად ერთფენიან ძველებს წარმოადგენენ, ორფენიანი ყოფილა. ქვედა, ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ფენას ზემოდან მტკვარ-არაქსის კულტურის მძლავრი ნაშთები ფარავდა. არქეოლოგიურმა გათხრებმა და საბჭოთა მეურნეობის მუშაკთა მიერ ძველის დანერგვის დროს შეკრებილმა ტურქულმა, რომელიც ქვემოქართლის არქეოლოგიურ ექსპედიციას გადმოეცა, ეს საკითხი უდავოდ აქცია. ისევე როგორც ქვემო შულავრის ჯგუფის სხვა ძველებზე, დანგრეულ გორაზეც ყოფილა უფრო მოგვიანო ხანის ჩაშვებული სამარხები, რაზეც მიუთითებს აქ აღმოჩენილი გვიანი ბრინჯაოსა და ანტიკური ხანის კერამიკა და ფეოდალური ხანის რკინის შუბისპირი.

დანგრეულ გორაზე მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა მცირერიცხოვანია და, ძირითადად, არადოკუმენტირებული. მტკვარ-არაქსის პერიოდის მასალები შეკრებილია ან მეურნეობის მუშაკების, ან ექსპედიციის წევრების მიერ ბულდოზერით გაფანტულ მიწაში. მიუხედავად ამისა, აქ მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა მეტად საყურადღებოა როგორც თვით ძველის ხასიათის გარკვევისათვის, ასევე ზოგადად, ადრესამიწათმოქმედო და მტკვარ-არაქსის კულტურის მკვლევართათვის. ამდენად, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია ამ მასალის გამოქვეყნება.

როგორც აღნიშნული იყო, დანგრეული გორა მდებარეობს ქვემო შულავრის ტერიტორიაზე, შულავრის გორის სამხრეთ-დასავლეთით, მდინარე ხრამის მარჯვენა ნაპირზე. როგორც გადმოცემით დგინდება, დაახლოებით 40-50 მ დიამეტრისა და 1,5-2 მ სიმაღლის ბორცვს წარმოადგენდა.

1965 წელს, როდესაც ქვემო ქართლის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ გაშალა სა-

ველე სამუშაოები, გორის მშობლად კვლიდა არსებობდა. აქ გავლებულ იქნა ორი ურთიერთგადასკვეთი თხრილი. კულტურული ფენა მიწის ზედაპირიდან 1,2 მეტრის სიღრმეზე ჩადიოდა. საცხოვრებელ ნაგებობათა ნაშთები აღმოჩენილი არ ყოფილა. სამაგიეროდ ფიქსირებულ იქნა ერთი მიწური თუ სამეურნეო ორმო, რომლის დიამეტრი 1,2-1,4 მ უდრიდა. ორმო ქვევით თანდათან ფართოვდებოდა. კედლები და ძირი თიხის ხსნარით იყო შელესილი. აქ სხვადასხვა დონეზე აღმოჩნდა თიხის რამდენიმე ჭურჭლის კორპუსის ფრაგმენტი, ძირითადად ღია ფერად გამოშვვარი, გაპრიალებულ-ზედაპირიანი, თუმცა აქვეა შეთხუზნილ ზედაპირიანი ჭურჭლის ფრაგმენტიც. ერთი ქუსლიანი ჭურჭლის ძირის ფრაგმენტი რამდენადმე განსხვავდება დანარჩენთაგან. მისი ზედაპირი მოყვითალო-მოვარდისფროა, არათანაბრად გამოშვვარი; შიდაპირი მონაცრისფრო-მომავო, ორმხრივ გაპრიალებულია; ნაძერწია ნამჯანარევი თიხისაგან. ორგანული მინარევი (არათანაბრად დაკეპილი ბალახი?) განსაკუთრებით მკვეთრად ჩანს ზედაპირსა და შიდაპირზე.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია მიწურის ძირზე მცენარეთა თესლის და ყურძნის წიბწის აღმოჩენის ფაქტი, რაც საყურადღებო მასალებს გვაწვდის კავკასიის ადრესამიწათმომქმედო კულტურის მეურნეობის შესახებ.

სპეცილისტიების აზრით მიწურში ნაპოვნი მცენარეთა სახეობების ერთად აღმოჩენის ფაქტი მებაღეობის არსებობაზე მიუთითებს.

მიწურისა და სამეურნეო ორმოს გარდა კულტურული ნაშთები ვერცვლდებოდა მთელ გათხრილ ფართობზე, ორივე თხრილში, მეტნაკლებად თანაბარი რაოდენობით. იმ მიწური არქეოლოგიური მასალიდან, რაც დანგრეული გორის ქვედა ფენაშია მოპოვებული, უმეტესი ნაწილი კერამიკაზე მოდის, რომელიც მშობლად ფრაგმენტებითაა შემორჩენილი. მაგრამ მაინც შეიძლება წარმოდგენა შევიქმნათ იმის შესახებ, თუ ძირითადად როგორი ფორმის თიხის ჭურჭელი იყო გავრცელებული. როგორც ჩვენს ხელთ არსებული მასალა გვიჩვენებს, ჭურჭლების უმეტესობა საშუალო ან მცირე ზომისა ყოფილა, უპირატესად ჭილისებური თუ კასრისებური ფორმის — სწორკედლიანი, ოდნავ პირმოყრილი. ერთი მოვარდისფროდ გამოშვვარი ნამჯანარევი თიხისაგან ნაკვთები ჭურჭლის ფრაგმენტი პირგადმოკეცილია.

აღსანიშნავია ერთი ყვეთლად გამოშვვარი თიხის ჭურჭლის პირის ფრაგმენტი, რომელიც დეფორმირებულის შთაბეჭდილებას ტოვებს — პირის ნაწილი ჩაზნეჭილია, რითაც მოგვაგონებს ილანლი-თეფეზე აღმოჩენილ პირჩაზნეჭილ ჭურჭელს². ამგვარი ორიოდე ფრაგმენტი აღმოჩენილია იმირის გორაზეც. სავარაუდოა, რომ საქმე გვაქვს ილანლი-თეფეს აღნიშნული ჭურჭლის ანალოგიურ ტიპთან.

ჭურჭლის ძირები, ძირითადად, ბრტყელი და დაბალქუსლიანია. ზოგ შემთხვევაში შეიმჩნევა ლასტიისა თუ ჭილობის საპირალური ანაბეჭდი. განსხვავებულად გამოიყურება ერთი ნამჯანარევი თიხისაგან ნაძერწი, დაბალქუსლიანი ჭურჭლის ძირის ფრაგმენტი, რომელიც შედრეკილია.

დანგრეული გორის ქვედა ფენიდან მომდინარე თიხის ჭურჭლის დიდი ნაწილი ღია ფერისაა — მოვარდისფრო-მოყავისფროდაა გამოშვვარი, თუმცა გვხვდება მოყავისფრო-მომავოდ გამოშვვარი ჭურჭლის ფრაგმენტებიც.

ზედაპირის დამუშავების მიხედვით, კერამიკაში სამი ძირითადი ჯგუფი გამოიყოფა: 1. შედარებით თხელკეციანი, კარგად გაპრიალებული ზედაპირითა და ზოგჯერ შიდაპირითაც; 2. მოგლუვებულ ან მოსწორებულ ზედაპირიანი ჭურჭელი, რომელიც პირველ ჯგუფთან შედარებით უხეშია; 3. უხეშზედაპირიანი ჭურჭელი, ხშირად გამუ-

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი

რული (გაჭკვართლული), რაც ალბათ მიუთითებს მათ „სამზარეულო კერამიკაზე“ გამოყენებაზე.

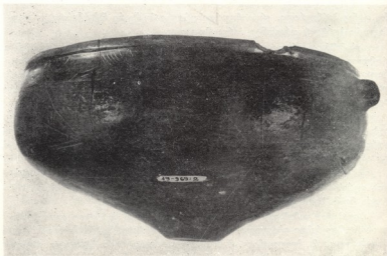
ცალკე გამოიყოფა რამდენიმე ფრაგმენტი ე. წ. „შეთბუნულ ზედაპირიანი“ კერამიკისა, რომელიც დამახასიათებელია ჩრდილო-კავკასიის ადრებრინჯაოს ხანის კულტურებისათვის და გავრცელებული ჩანს მტკვარ-არაქსის კულტურაში. მსგავსი კერამიკის ფრანგმენტები გვხვდება იმირის გორაზეც. ამ ადრეულ ძეგლებზე მათი აღმოჩენის ფაქტი, ჩვენი აზრით, ამაგრებს შ. დედაბრიშვილას მოსაზრებას, რომ ამ ტიპის ნაწარმი ჩრდილო კავკასიაში სამხრეთიდან უნდა შესულიყო.

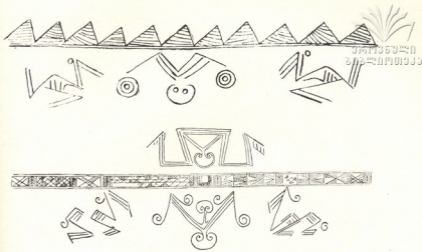
საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ამავე ფენაში ნაპოვნია ერთი წითლად შეღებილ-ზედაპირიანი, ნამჯანარვეი თიხისაგან ნაძერწი ტურტლის ფრაგმენტი, რომლის ზედაპირიცა და შიდაპირიც გაპრიალებულია. მსგავსი ე. ი. შეღებილზედაპირიანი ტურტლის აღმოჩენის ფაქტი ძალიან იშვიათია აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ადრესამიწათ-მოქმედო კულტურის ნამოსახლარებზე.

თიხის ტურტელი შემკულია ძირითადად, რელიეფური ორნამენტით დაძერწილი პირის გასწვრივ თუ კორპუსზე გვხვდება კონუსური კოხები. ერთ ფრაგმენტზე რამდენიმე კოხი პირის გასწვრივ ორ მწკრივადაა დატანილი.

გამოირჩევა მოყვითალო-მოყავისფრო ზედაპირიანი ტურტლის ფრაგმენტი, რომელსაც მზარზე დაძერწილი აქვს გველისებური თუ ტალღისებური მაღალი რელიეფი. ერთი მოვარდისფრო ფრაგმენტი დაბალი რელიეფური „სარტყლითაა“ შემკული.

დანგრეული გორა.
ორნამენტირებული თიხის ტურტე-
ლი მტკვარ-არაქსის ფენიდან

საქართველოს
საზოგადოებრივი

დანგრეული გორა.
ორნამენტები შტეკარ-არაქსის ფენის თიხის ჭურჭელზე.

განსაკუთრებით უნდა აღვნიშნოთ, ერთი მოვარდისფროდ გამოშწვარი, გამურულ-ზედაპირიანი, სწორკედლიანი თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტი, რომელსაც პირი ირიბადა აქვს დაჭდეული. ჭურჭლის შემკობის ეს წესი შულავერის გორის კერამიკული ტრადიციების გაგრძელებაზე მიგვითითებს.

ყველა ჭურჭელი ხელით ნაძერწია; კეცი არათანაბარი სისქისაა. თიხაში გასამ-ჭლევებლად შერეულია როგორც არაორგანული (სილა, ხვინჭა), ისე ორგანული (წვრილად დაკეპილი ნამჯა, ბალახი) მინარევი. ჭარბობს არაორგანულ მინარევიანი ჭურჭლის ფრაგმენტები, თუმცა ნამჯანარევიც საკმაოდ გავრცელებული ჩანს.

ძვლის ნაწარმი წარმოდგენილია რამდენიმე ნივთით. ისევე როგორც ამ პერიოდის სხვა ძეგლებზე, აქაც გვხვდება შუაზე გაპოზილ ლულოვან ძვალზე (მეტაპოდიებზე) ნაკეთები სადგისები. წვრილფეხა საქონლის მეტაპოდიასეა აგრეთვე ჩამოყალიბებული საპრიალებელი, რომელსაც მოკლე და სამკუთხედიანებური მოყვანილობის სამუშაო წვერი აქვს.

განცალკევებით დგას ძვლის ერთი ნივთი — მრგვალღერიოიანი, ორმხრივ წაწვეტებული, შუა ნაწილში შევიწროებული გაურკვეველი დანიშნულების იარაღი, რომელსაც ქვემო ჭართლის ადრესამიწათმოქმედო ძეგლების ძვლის მასალებში პარალელური არ მოეპოვება.

დანგრეული გორის ქვედა ფენის მასალებში ყურადღებას იმსახურებს ირმის რქის იარაღები — „თიხები“. აქ აღმოჩნდა ამ ტიპის სამი „თიხი“. სამივე — გამჭოლი სატარე ნახერტი. ერთი მათგანი განშტოებაზეა ნაკეთები, შუაში მრგვალი სატარე ნახერტი აქვს და მოგრძო, ირიბად წაკვეთილი სამუშაო პირი. მეორე წარმოად-

გენს მთელ ზედაპირ გახეხილ ირმის რქის ფუძეს, რომელსაც გვირგვინი ნაწილობრივ შერჩენილი აქვს. მრგვალი სატარე ნახერტი გვირგვინთანვეა გაკეთებული და ტოვებულია, მხოლოდ თვალის წინა წანაზარდი, რომელიც სწორად ყოფილ წვევტილი, იარაღი დაზიანებულია. მესამე იარაღი მეორე „თოხის“ მსგავსად არის დამუშავებული, ოღონდ ოდნავ უფრო უხეშად; იგი უფრო მეტად არის დაზიანებული — მოტეხილი აქვს წვერი.

იხვევ როგორც აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ყველა სხვა ადრესამიწათმოქმედო ნამოსახლარზე, ქვის ნივთები აქაც ძირითადად ობიდიანისაგანაა ნაკეთები; სხვა ქანისაგან (არგილიტი) დამზადებულია მხოლოდ ერთი იარაღი — სახოკი, რომლის ოდნავ მომრგვალებული საშუალო პირი ჩამოყალიბებულია მასიური ანატკეცის გვერდზე მსხვილფაცვტიანი რეტუშის საშუალებით.

ობიდიანის ნაწარმიდან აღსანიშნავია: ამორფული ნუკლეუსი, რომლიდანაც რამდენიმე არათანაბარი ანატკეცია მიღებული, ბურღისებური იარაღი ნაკეთები ორფერდა ლამელაზე საწინააღმდეგო სიმბრტყეზე მდებარე რეტუშის საშუალებით და თავბოლოგადამტკრეულ ლამელაზე ჩამოყალიბებული სათლელინებური იარაღი (ხოწი).

ერთი ორფერდა ლამელაზე ნაკეთები იარაღის ფრაგმენტია, რომლის გვერდები რეტუშით, ხოლო ზურგი „ვათლის“ საშუალებითაა დამუშავებული. აქვეა ნაპოვნი რამდენიმე ლამელა, რომელთა ნაწილი რეტუშირებულია.

ამით ამოწურება დანგრეული გორის ქვედა ფენაში მოპოვებული მასალა. მიუხედავად სიმცირისა იგი გარკვეული დასკვნების გამოტანის საშუალებას მაინც იძლევა: რომ დანგრეული გორის ქვედა ფენის სახით საქმე გვაქვს შულავერ-სომე-თეფეს კულტურის ისეთსავე ნამოსახლართან, როგორცაა შულავერის და იმირის გორები. მართალია ნამოსახლარის არსებობის ხანგრძლივობაზე ლაპარაკი არ შეგვიძლია, მაგრამ მეტნაკლებად ზუსტად შეგვიძლია განვსაზღვროთ ამ ძეგლის ქრონოლოგიური ადგილი ქვემო შულავერის ჯგუფის ძეგლებთან მიმართებაში. იგი შულავერის გორაზე უფრო გვიანდელი და დაახლოებით იმირის გორის შუა ფენების თანადროულია. ამაზე მეტყველებს დანგრეული გორის მასალებში მოვარდისფროდ გამომწვარი, გაპარიალებულ ზედაპირიანი და ნამქანარევი კერამიკისა და მრგვალ სატარე ნახერტიანი ირმის რქის „თოხების“ აღმოჩენის ფაქტები.

მტკვარ-არაქსის ფენა, როგორც ჩანს, ხანგრძლივი ქრონოლოგიური წვევტილის შემდეგ ჩნდება.

დანგრეული გორის ზედა ფენაში აღმოჩენილი იყო მხოლოდ კერამიკული მასალა. ნამოსახლარისათვის ჩვეულებრივ დამახასიათებელი სააღმშენებლო ნაშთები, ხელსაფქვავეები და სხვა საყოფაცხოვრებო ნივთები ნაპოვნი არ არის.

კერამიკული კომპლექსის შედგენილობა და მცირე ზომებიც იმაზე უნდა მეტყველებდეს, რომ აქ ამ პერიოდის ნამოსახლარი არ ყოფილა. მხედველობაში მისაღებია თვითმზილველთა გადმოცემა, რომ გორის ბუღდოზურით მოთხრის დროს ჭურჭელთან ერთად ჩნდებოდა ადამიანის ძვლების ნაშთები. ამრიგად, საკმაო საფუძველი გვაქვს ვთქვათ, რომ მტკვარ-არაქსის ჭურჭელი მომდინარეობს ადრეული პერიოდის ნამოსახლარ ბორცვზე მოგვიანოდ გამართული სამაროვნიდან.

ასეთ ვითარებაში ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ დანგრეული გორის სამხრეთით, ათასიოდ მეტრის მანძილზე მიგნებულია ადრე ბრინჯაოს ხანის ვრცელი ნასოფლარი მცირე სამაროვნითურთ; გამორიხებული არ არის, რომ დანგრეულ გორაზე გამართული სამარხებიც ამ ნამოსახლარს განეკუთვნებოდეს.

დანგრეული გორა.
ირმის რქის „თოხები“
ქვედა ფენიდან

დანგრეული გორა.
ქელის ნივთი ქვედა
ფენიდან

ერეკლესი
2020000000

მოპოვებული მასალის რაოდენობის მიხედვით ჩანს, რომ სამაროვანი დიდი არ უნდა ყოფილიყო, დანგრეული გორის ადრებრინჯაოს ხანის კერამიკული კომპლექსი შედგება როგორც მთელი ჭურჭლის, ასევე ფრაგმენტებისაგან. კერამიკა ტიპური მტკვარ-არაქსულია: ნაძერწია ხელით, გამოირჩევა დახვეწილი ფორმებით — ცილინდრული ოდნავ გამოყვანილი ყელი, შებერილი, დაშვებული მუცელი, მკვეთრად შეიწროებული ქვედა ნაწილი და პატარა ბრტყელი ძირი. ნახევარსფეროსებრი ამომჯდარი ყურები დაძერწილია ყელის ძირზე; გვხვდება მოგრძო, ზურგწიბოიანი ყურები, მიბმული ყელის ძირზე და პირთან. ჭურჭლის ზედაპირი ძირითადად შეპირიალაა, სარჩული ვარდისფერი, ზოგჯერ წითლად შეღებილი ან ნაცრისფერი. დიდი ზომის ჭურჭელი სქელკედლიანია და ორფენოვანი, მომცრო — თხელკედლიანი; ორნამენტი დაჭდეულია.

შედგენილობის მიხედვით კერამიკული კომპლექსი შეიძლება გაიყოს ხუთ ჯგუფად: დიდი ზომის ქილები, პატარა ქილები, ღრმა ჯამები, სარქველები და ჭურჭლის სადგარი. მათი მეტი ნაწილი ორნამენტირებულია მარტივად ან რთულად: ყელის ძირზე შემოყოლებულია მოკლე ირიბი ხაზებისა და სამკუთხედებისაგან შედგენილი სარტყელი; გეომეტრიული, ზოომორფული, მცენარეული, ტეხილხაზოვანი და სპირალური სახეები განაწილებულია გარკვეული წესით როგორც ჭურჭლის ყელზე, ასევე მუცელზე.

დიდი ზომის ქილებში, რომელთა სიმაღლე 35 სმ აღწევს, გამოირჩევა ერთი ორყურა, განსაკუთრებით რთულად ორნამენტირებული ქილა; დაჭდევით შესრულებული სახე მოთავსებულია ჭურჭლის ცალ მხარეს, მხოლოდ ყელის ძირის ირგვლივ შემო-

ყოლეული აქვს დაჭდეული ორნამენტით შემკული სარტყელი. თვით ყელზე, მუხდ-
რისებურ-ტეხილსაზოგანი ორნამენტის ქვეშ, სამკუთხედზე 'სვეიდულია' ორნამენტული
ტიანი სიმბოლური გამოსახულება; მის ქვეშ, მუცელზე ორ სტილიზებული ფერის მქონე
რის მოთავსებულია ორმაგსპირალური — „სათვალისებური“ სახე.

განსაკუთრებით მდიდრულია არის შემკული ერთი პატარა ცალყურა ქილა. ჯერ
ერთი, ნისი ზედაპირი სხვადასხვანაირად არის გამომწვარი: ქვედა, უორნამენტოდ და-
ტოვებული ნაწილი შავრიალაა, ზედა კი ბაცი ნაცრისფერი. ყელის ძირზე შემოვლ-
ბული ვიწრო სარტყელი დაფარულია წმინდა ჭდეებით შესრულებული რთული ხაზო-
ვან-წერტილოვანი სახეებით, რომლებშიც ჩართულია წეროს სტილიზებული გამოსა-
ხულება. წინა მხარეს, სარტყელზე დასმულია პატარა ოთხწახანაგა შვერილი; ის ორ-
ნამენტის ცენტრს წარმოადგენს, ზუსტად მის თავზე ჭურჭლის ყელზე, სამმუხლიან ტე-
ხილ მუხდრზე სამკუთხედით შეკიდულია ორმაგი ვოლუტი; კოპის ქვეშ მუცელზე გა-
მობატულია რთული სახე — ჭდეული, ტეხილი ხაზები, ბოლოზე ორ-ორი სპირალით;
შუაში შეკიდულია და აღმართულია თითო ორმაგი ვოლუტი. ცენტრალური გამოსახუ-
ლების მარჯვნივ და მარცხნივ სიმეტრიულად მოთავსებულია ჩამჯდარი, ძლიერ სტი-
ლიზებული თითო წერო. წეროების და ცენტრალური გამოსახულების სტილიზაციის
სასიათი თითქმის ერთნაირია და ისეთ შთაბეჭდილებას სტოვებს, თითქმის ცენტრშიც
გამოსახული უნდა იყოს სქემატურ სიმბოლოდ ქვეული ორი წერო, რომლებსაც ნის-
კარტით უჭირავთ საკრალური ნიშნები — ორმაგი ვოლუტი.

ასეთივე სასიათის, მხოლოდ უფრო მარტივია მრავალრიცხოვანი ჯამების ერთ
ცრუყურებიან ცალზე დაჭდეული გამოსახულება. მას ყელის ძირზე შემოუყვება ცერად
დაშტრიხული სამკუთხედებისაგან შედგენილი სარტყელი; ჯამის ტანზე სახეები და-
ტანილია ორი მხრიდან, მაგრამ მხოლოდ ერთი მათგანია მთავარი და ეს მხარე უნდა
იყოს ჭურჭლის პირი. აქ, პირისპირ დაყენებულ, ჩამჯდარ, ძლიერ სტილიზებულ ორ
წეროს შორის მოთავსებულია სპირალებით დამთავრებულ ბოლოებიან ტეხილ ხაზზე
შეკიდული ორმაგი ვოლუტი; მოპირდაპირე მხარეს მკრთალად არის გამოყვანილი წე-
როების ასეთივე წყვილი.

დაბოლოს ყურადღებას იქცევს „კოჭისებური“ მოყვანლობის ჭურჭლის სადგარის
თავისებური სახის ერთი ფრაგმენტი, რომელიც საქართველოს ტერიტორიაზე დღემდე
არ ყოფილა აღმოჩენილი.

ანალოგიური მასალა კარგად არის ცნობილი განსაკუთრებით მტკვარ-არაქსის
კულტურის გავრცელების სამხრეთ რაიონებში, თუმცა მისი ნაშთები დღემდეც იყო
ცნობილი თვით მტკვრის აუზში (თბილისი, ქვაცხელა). მათი აღმოჩენა ისეთ რაიონ-
ში, სადაც დღემდე უფრო მეტად მტკვარ-არაქსის კულტურის ადრეული მასალები
მოიპოვებოდა (თამარისი, კიკეთი, სამშვილდე) აფართოებს ჩვენს წარმოდგენას კერა-
მიკის ხსენებული ვარიანტის ჩრდილოეთით გავრცელების ფარგლების შესახებ; მეორე
მხრივ, იგივე ფაქტი დამატებით საბუთს წარმოადგენს ამგვარი კერამიკის შედარებით
მოგვიანო პერიოდით განსაზღვრისათვის, რაც სხვა მასალებითაც დასტურდება.

ზემოაღწერილი ჭურჭლის მსგავსი ორნამენტი დიდი ხანია იქცევს ყურადღებას
და უთუოდ საგანგებო შესწავლას საჭიროებს. უეჭველია, რომ მას მხოლოდ დეკორა-
ტიული დანიშნულება კი არა აქონდა, არამედ გარკვეული შინაარსიც გააჩნდა. განსა-
კუთრებული ადგილი მასში დათმობილი აქვს ფრინველების, სპირალის და ორმაგი
ვოლუტის გამოსახულებებს. ამ სახეების სემანტიკის გახსნა ძნელია; მხოლოდ წინას-
წარ შეიძლება ითქვას, რომ ისინი უკავშირდებიან ასტრალურ წარმოდგენებს, რომ-

ლებშიც, ცხადია, ბუნების განახლების, ნაყოფიერების კულტსაც გარკვეულე ადგილზე უჭირავს. ნიშანდობლივია, რომ ორმაგი ვოლუტი გვხვდება არამართო ჭურჭლისა და არამედ ამ პერიოდისათვის შეტად დამახასიათებელ ლითონის საკინძებზე და საკიდებზე: ეს სიმბოლური სახეები ძალიან დიდხანს შემორჩა სამხრეთ კავკასიაშიც, კერძოდ, შუაბრინჯაოს ხანამდე (თრიალეთი, ბედენი), და, რაც არა ნაკლებ საყურადღებოა, გავრცელებულია მცირე აზიაში ხეთურ ხანაში, მონუმენტურ რელიეფებზე და გლიპტიკაში (მაგალითად — ბოლაჯკის რელიეფი ტუტხალიას IV გამოსახულებით, იაზილიკაიას რელიეფები და ბოლაჯკის კარზე გამოქანდაკებული მეომრის ხელში გამოსახული „ცული“)¹.

ამრიგად აქ მოპოვებული მასალები კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ დანგრეული გორა ადრეული პერიოდის ნასოფლარია, რომელზეც ცხოვრების შეწყვეტის შემდეგ ადრებრინჯაოს ხანაში გამართული იყო სამაროვანი.

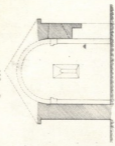
ამ მოკლე მიმოხილვიდანაც ჩანს, თუ რამდენად მნიშვნელოვანი შეიძლება იყოს გარეგნულად შეუმჩნეველი ძეგლები, რომლებიც სამწუხაროდ უყურადღებობის გამო ხშირად ჩვენს თვალწინ ნადგურდება.

¹ იხ. თ. ჯაფარიძე, ა. ჯავახიშვილი. უძველესი მიწათმოქმედი მოსახლეობის კულტურა საქართველოს ტერიტორიაზე, თბილისი, 1971, გვ. 41, 45.

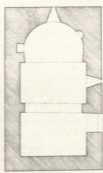
¹ И. Г. Нариманов. Раскопки энеолитического поселения Иланлы-тепе. Археологические открытия 1968 г. М., 1969, стр. 396, 397.

³ R. Hamann. Geschichte der Kunst. Berlin. 1955. სურ. 370, 374.

ბანაკეთი AB

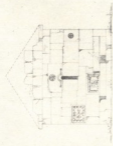
A ბაგრა

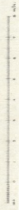
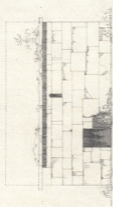
B

ღმთაბუჯის ფასადი

სამრეთის ფასადი

ქრისტე თ. ბეგმა. კანონი კვეთი. სამრეთის ფასადი. ღმთაბუჯის ფასადი

სოფელ კიანეთის X საუკუნის ხუროთმოძღვრული ძეგლი

ქვემო ქართლის მრავალრიცხოვან ძეგლთაგან ჩვენ აქ გავჩერდებით სოფ. კიანეთის (ბოლნისის რაიონი) იმ ეკლესიაზე, რომელიც საქართველოდან სომხეთში მიმავალი გზის პირას ქვეშის ციხის მახლობლად დგას და ბევრ მნახველს იზიდავს. ხალხს აინტერესებს, როდის არის აშენებული ტაძარი, რა შინაარსისაა და რა ენაზე დაწერილი მის ერთ-ერთ ქვაზე დაცული წარწერა. ჩვენ ვეცდებით შეძლებისდაგვარად დაგვამაყოფილოთ ქართული კულტურის ისტორიით დაინტერესებული მნახველი და სათანადო ცნობები მივაწოდოთ მას.¹

კიანეთის ეკლესიის შესახებ არავითარი ცნობები ძველ მატიაწეებში შენახული არ არის. წარწერაც, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ამის თაობაზე არაფერს გვაწვდის. ერთადერთ დასაყრდენს ძველის აგების თარიღისა და მასში ამ რაიონის ხუროთმოძღვრებისათვის დამახასიათებელი ზოგი ნიშნის გამოვლინებისათვის გვაძლევს შენობის სააღმშენებლო თავისებურებათა შესწავლა. ამ მასალის ანალიზის საფუძველზე ხერხდება დადგენა, რომ ტაძარი აგებულია X საუკუნეში, ხოლო მოჩუქურთმებული და წარწერიანი ფრაგმენტები, რომლებიც ჩადგმულია მშენებლობის დროს მის კედლებში, ამ ძეგლისათვის უცხონი არიან და სხვადასხვა დროს არიან შესრულებული VII-X საუკუნეთა განმავლობაში.

კიანეთის ეკლესიამ ჩვენამდე ნანგრევების სახით მოაღწია. მას მთლიანად ჩაქვეული აქვს კამარა, ძლიერ დაზიანებულია კედლებიც, განსაკუთრებით დასავლეთის და ჩრდილოეთის მხრიდან. არც აღმოსავლეთის კედლის ზედა ნაწილია დაცული და გამოწვეული თაროს ფორმის კარნიზიც მხოლოდ სამხრეთის და ნაწილობრივ ჩრდილოეთის ფასადებზეა შერჩენილი. ცოკოლი მიწითაა დაფარული. მაგრამ რაც გადურჩა დროის უკუღმართობას, უმნიშვნელო შეკეთებების გარდა, თავდაპირველი სახითაა დაცული.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ძეგლის მიმართ უკანასკნელ წლებში, შეუწყნარებელი მოპყრობის ფაქტებია დადასტურებული: აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთის კედლებიდან ამოღებული და წაღებულია საპირე თლილი ქვები, ამოკოვლილია კარის გვერდით მდებარე ქვაზე გამოსახული ჩუქურთმის დიდი ნაწილი, სამხრეთის ფასადი აჭრელებულია მრავალი სხვადასხვა ენაზე შესრულებული წარწერით და სხვ. 1963 წელს ადგილობრივი ორგანოების ინიციატივით და ძველთა დაცვის საზოგადოების ადგილობრივი თანხებით ძველს რკინის ბადის ღობე შემოავლეს. 1972 წელს იანვარში საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ბიურომ განიხილა საკითხი „საქართველოს სსრ ტერიტორიაზე კულტურის ძეგლთა მდგომარეობისა და მათი დაცვის გაუმჯობესების შესახებ“ და სათანადო ორგანოებს დაავალა მეტი ყურადღება დაუთმონ ისტორიული ძეგლების დაცვას. ამ ღონისძიებებმა შეაჩერა კიანეთის ეკლესიის შემდგომი დაზიანება.

კიანეთის ძეგლში განსაკუთრებით მომხიბლავია კედლების წყობა, შესრულებული მოყვითალო ფერის სუფთად ნათალი სწორი კვადრებით. წყობაში შერეულია

კიანეთი.
საერთო ხედი სამხრეთ-
აღმოსავლეთიდან.
ფოტო ვ. ცინცაძისა.

რამდენიმე ბაზალტის კიშის ქვა, თითო-ორთა მწვანე და წითელ ქვასაც ვხვდებით. კედლებმა დროთა განმავლობაში ზოგან მოვარდისფრო, ზოგან კი მოშავო ვლფერი მიიღეს. ვკლესია პატარაა, წყობა მკვეთრი აქვს, ძეგლის საერთო იერი დახვეწილია.

განსაზილველი ნაგებობა წარმოადგენს ჩვეულებრივი ტიპის, გვერდში მოგრძო, დარბაზულ ეკლესიას, ოდნავ ნალისებური ფორმის საკურთხეველით აღმოსავლეთის მხარეს. აბსიდში ორი თახჩაა. კედლებს აყოლილი აქვს პილასტრები. პილასტრებისა და აბსიდის კუთხეების დამაგვირგვინებელი იმპოსტები სადაა. ორი შერჩენილი სარკმელი გარედან თალოვანია, შიგნით კი ოთხკუთხა მოხაზულობისა, წყობაში კარგად გამოყვანილი. კარი შიგნიდან თალით გვირგვინდება, გარედან კი არქიტრავით. ძეგლის შიდა სივრცე ძალიან მოხდენილია. კიანეთის ეკლესიის მთავარი მორთულობა ამ ძეგლისათვის უცხო ორნამენტული ფრაგმენტები აქა-იქ ჩადგმული აღმოსავლეთის და სამხრეთის კედლებში. თვით მშენებლის ნახელავი აქ მხოლოდ აღმოსავლეთის სარკმლის სათაური და მის თავზე მოქცეული ჯვარია.

ძეგლისათვის ეს მნიშვნელოვანი დეტალი ბეერის მთქმელია და ამიტომ ჩვენ პირველად მასზედ შევჩერდებით.

აღმოსავლეთის სარკმლის მორთულობის დამახასიათებელი თავისებურება ის არის, რომ მთელი გამოსახულება ჩაძირულია კედლის სიბრტყეში, ე. ი. გამოსახულების ზედაპირი კედლის ზედაპირს უსწორდება. სათაური ვიწროა, აქვს ოდნავ

კიანეთი.
საერთო ხედი ჩრდილო-
დასავლეთიდან

ნალისებური ფორმის თალი. სათაურის გრძელი კიდურების ბოლოებზე როზეტებია ამოკვეთილი. (მარჯვენა როზეტი დღეს აღარ არის.) წრეში ჩასმული ჯვრის მკლავები მსხვილია, მათი წიბოები ზოგან მორკალულია, ზოგან კი თითქოს სწორხაზოვანი. მკლავების გული სამკუთხედებად არის ამოღებული, მკლავებს შორის არეები კი ამობურცულია. მკლავების ბოლოებში ამოკვეთილი „ლილები“ მსხვილია. ჯვარი პატარაა, მაგრამ მასიური, მის ნახატს აღარ მოსდევს ის სინატიფე და ზაზების მოქნილი დინება, რომელიც ადრინდელი პერიოდის ჯვრებს ახასიათებს და რასაც ჩვენ ჭევმით, ამავე ძეგლის აღმოსავლეთის ფასადის კუთხის ქვაზე ამოკვეთილ ჯვარზე დავინახავთ.

ნიშანდობლივია სარკმლის სათაურის მორთულობაში ისიც, რომ სარკმლის თალის მრუდი და სათაურის თალის მრუდი არ ემთხვევა ერთმანეთს, ე. ი. სათაურის თალი სარკმლის თალს კი არ იმეორებს, არამედ მისგან დამოუკიდებელ მრუდს მოხაზავს.

თუ აღნიშნული სარკმლის ისეთი თავისებურებები, როგორცაა სათაურისა და მის თავზე მოთავსებული, წრეში ჩასმული, ჯვრის კომბინაცია ანდა ვიწრო ლილვით გამოსახული სათაურის შეხამება რამდენადმე მასიურ ჯვართან ქართული ხელოვნების განვითარების საკმაოდ ვრცელი VIII-IX და X საუკუნეების პერიოდისათვის არის მოსალოდნელი, ისეთი ნიშანი, როგორცაა სარკმლის თალის და სათაურის თალის სხვადასხვა მრუდით მოხაზვა, ძირითადად X საუკუნის ხანით იფარგლება. ამავე

კიანეთი.
საკურთხეველი.
ფოტო რ. შეფისაშვილისა

პერიოდზე მიგვანიშნებს კედლების მოპირკეთების ხასიათი — დიდრონი, სწორი კვადრებით შესრულებული და ნაგებობის შიდა სივრცის მშვიდი და მოხდენილი პროპორციები.

ძველის კედლებში, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ჩაყოლილია რამდენიმე მოჩუქურთმებული ქვა. მათგან აღმოსავლეთის ფასადს ამშვენებს ორი ფილა, ერთი ზომის და ერთნაირად ჯვრებით მორთული — ერთი სამხრეთ-აღმოსავლეთის კუთხეში და მეორე სარკმლის ქვეშ. კუთხის ფილის სიგანე 97 სმ-ს უდრის, სიმაღლე 72 სმ-ს და სისქე 24 სმ-ს, მეორე ფილისა — სიგანე იგივე 97 სმ, ხოლო სიმაღლე 65 სმ. ეს იმიტომ, რომ ამ ფილას ჩამოთლილი აქვს ჩარჩოს ქვედა ნაწილი 7 სმ სიგანისა. ამ ფილის სისქის აღება არ ხერხდება, მაგრამ ისიც 24 სანტიმეტრისა უნდა იყოს.

სავარაუდებელია, რომ ორივე ეს ფილა კანკელის ნაწილებია, ე. ი. საკურთხეველის წინ იყვნენ დადგმული. ის ფილა, რომელიც კუთხეშია, თავდაყირა არის ჩადგმული წყობაში — ჯვრის ფეხი ზევითკენაა მოქცეული. ფილებს ირგვლივ განიერი, პროფილირებული და ფესტონებით დამშვენებული ჩარჩო აქვს შემოვლებული. ჯვრების მკლავები შუისკენ ვიწროა, ბოლოებში კი ძლიერად გაშლილი და ორ-ორი „ღილით“ დამთავრებული.

კიანეთის ოსტატი ფასადის დეკორის გამდიდრების მიზნით არ შეუშინდა ამ ორი ფილის გამოყენებას ძველის შენების დროს, მიუხედავად იმისა, რომ მის მიერ შესრულებული, ძველისათვის ორგანული სარკმლის მორთულობა გაცილებით უფრო მკრთალად გამოიყურება ფასადზე, ვიდრე რამდენადმე უხეში, მასიური დეკორის შემცველი, რომელიდაცა სხვა ძველიდან მოტანილი ფრაგმენტები. აღსანიშნავია, რომ კიანეთის ძველი ამ შემთხვევაში გამოწაკლისს არ წარმოადგენს. ოსტატთა გემოვნების ამ თავისებურებას ქვემო ქართლის სხვა ბევრ ძველებშიც შეგვიძლია მივაღწეოთ თვალი (მაგ. ორსაყდრები, ბალიჭი, სათხე და სხვ.).

კანკელის ფილების ჩარჩოში ჩაწერილი ჯერის გამოსახულების კომპოზიციური გადაწყვეტა განსაკუთრებულს არაფერს შეიცავს (მაგ. ასეა VI საუკუნის მცხეთის ჯერის კანკელზე, IX საუკუნის ჭინის არმაზის კანკელზე და სხვა). საინტერესოა კიანეთის ფრაგმენტების ჩარჩოს გაფორმება ფესტონებით და ამ ჩარჩოს შეხამება ჯერის რამდენადმე თავისებურ ფორმასთან, რაც VIII-IX საუკუნეებს ქართველ ოსტატთა მხატვრული ძიების ნაყოფი ჩანს.

ნაგებობის ჩრდილო-აღმოსავლეთის კუთხეში ჩატანებულია მოგრძო, წითელი ფერის ქვა, რომლის შუა ნაწილი მედალიონში ჩასმულ ჯვარს უკავია. ქვის ზომაა: აღმოსავლეთის მხარეს 75×50 სმ, ხოლო ჩრდილოეთის მხარეს 75 × 75 სმ. ქვის მარცხენა არეზე გამოკვეთილია ოთხსტრიქონიანი წარწერა, შესრულებული ძელი ქართული — ასომთავრული დამწერლობით. ქვა ფასადის წყობაში ისე არის ჩადგმული, რომ სტრიქონები ქვევიდან ზევით იკითხება.

კიანეთი.
აღმოსავლეთის ფასადის
ფრაგმენტი.
ფოტო ე. ცინცაძისა

კიანეთი.
ვაკესის ჩადილო-აღმოსაველ-
თის კუთხის ფრაგმენტი.
ფოტო ვ. ცინცაძისა

წრე, რომელშიაც ჩაწერილია ჯვარი, დასერილია წერილი ქდევებით. ჯვარის მკლავები ცენტრთან შევიწროებულია, ხოლო გაყო პირისაკენ ძლიერად გაფართოებული, ე. ი. მკლავების ფორმა ძლიერად მორკალულია. აღსანიშნავია ისიც, რომ მკლავები კიდურებში კი არ ვიწროვდება, არამედ საკმაოდ განიერი ბოლოებით ებჯინება წრეს. ჯვრის მკლავებს შემოვლებული აქვს ლილვი, შუა რე კი სამკუთხედად არის ჩაჭრილი.

ამგვარ წრეში ჩაწერილ ჯვრებს, რომელთაც ბოლნური ჯვრები ეწოდათ, ხშირად ვხვდებით უძველეს VI-VIII საუკუნეთა ხანაში, განსაკუთრებით ქვემო ქართლის ტეგლბუზე. კიანეთის ჯვრის ფორმა, კვეთის დაბალი რელიეფი და შესრულების ხასიათი მას VII-VIII საუკუნეთა ხანის ჯვრებთან აახლოებს.

წარწერა დღეს ძალიან დაზიანებულია. სრულიად გამჭრალია წარწერის შუა ნაწილი. ცუდადაა შენახული მარცხენა ნაწილიც და მარჯვენა ნაწილის პირველი სტრიქონი.

წარწერის დარჩენილი ნაწილის წაკითხვა ასეთნაირად შეიძლება:

1. ამც(?)გო
2. ა (სალ)ოცველად სულ(ი)ს(ა მისი
3. სა)თაუის და ვინ(ცა შენდობა ბრძანოთ ლ)ოცვასა მოგოკსენე (ბდეთ)
4. ნდ... ამს... მნ... (შეუნდვენ?) ღმერთმან² იაზიზ სტკგკ

წარწერა, როგორც ვხვდავთ მიცვალებულის (სახელი დღეს აღარ იკითხება) სულის სახსენებლად არის შესრულებული.

მეთთხე სტრიქონის ბოლო ასოები უნდა იყოს აღმნიშვნელი სახელისა — იაზიზ და გვარისა ანდა ამ პირის სადაურობისა — სტკგკ, რომელთა გაშიფრვა ძნელდება. იაზიზ არაბული სახელი ჩანს (შად. იაზიდ). თუ გავიხსენებთ, რომ არაბებს ქართლში საკმაოდ ჰქონდათ მოკიდებული ფეხი, ვინმე არაბის მოხსენიება კიანეთის ფრაგმენტის წარწერაში მოულოდნელი არ იქნება. აქ რამდენადმე შეიძლება გველოებოდეს ის, რომ არაბის სახელი ამოკვეთილია ქრისტიანობის სიმბოლოს — ჯვრის თავზე. მით უმეტეს თუ სახელს წინ უძღოდა სიტყვები „შეუნდვენ ღმერთმან“. მაგრამ არსებობს ერთი ცნობილი მაგალითი, რომელიც მზარს უჭერს ჩვენს ვარაუდს. ეს გახლავთ მარხანის IX საუკუნის ეკლესიის წარწერა, რომელშიც კკითხულობთ „...ადიდენ ღმერთმან ქართლისა ამირაჲსა ბედათა — აქმენა ესე საყდარი ჰომად კიტრისძისაობასა. უფალო, შეუნდვენ ცოდვანი“³.

კიანეთის წარწერის დამწერლობის თავისებურებები: ასომთავრულისა და ნუსხური ასოების არევა, ასოების სხვადასხვა ზომები, უკანასკნელი სიტყვის თავზე გაკლებული გრძელი ქარაგმა და ცალკეული ასოების მოხაზულობა IX-X საუკუნეზე მიგვითითებენ. ხოლო ზოგი ასოს მოხაზულობა სამკუთხედავად გაგანიერებულ ბოლოებით ამ წარწერას X საუკუნის ფარგლებში ათავსებს. ამრიგად, კიანეთის ეკლესიის ჩრდილო-აღმოსავლეთის კუთხის ფრაგმენტზე გამოსახული ჯვარი და წარწერა ერთდროული არ არის. ჯერ იყო ამოკვეთილი ჯვარი, შემდეგ ამოკვეთეს წარწერა. ამ დროს ქვა სხვა მიმართულებით იდო, წარწერა მის თავზე მოდიოდა და პირდაპირ იკითხებოდა. ბოლოს ეს ქვა ეკლესიის მშენებლობის დროს კედლის მოსაპირკეთებლად და მოსაკაჴმავად გამოიყენეს.

სამხრეთის ფაზადზე მოწვეურთმებული დეტალები კარს აქვს შემოწყობილი. მარცხნივ ორ მზარეს ჩუქურთმით დაფარული ფრაგმენტია ჩადგმული.⁴ მარცხნივ

კიანეთი.
 შუაქვარას კვარცხლბევი ჩადგმუ-
 ლი კარის ხერხეში.
 ფოტო ვ. ცინცაძისა

კიანეთი.
 კანკელის ფილა ჩადგმული სამხ-
 რეთის კედელში.
 ფოტო ვ. ცინცაძისა

კუბური ფორმის ქვის წინა პირზე დიდი და საინტერესოდ შესრულებული ჯვარია გამოსახული. ფრაგმენტის წინა პირის სიგანეა 72 სმ, გვერდისა 53 სმ. სიმაღლე 49 სმ-ს უდრის. საეარადუებელია, რომ ეს ქვა არის ქვაჯვარას კვარცხლბეკი, თვით ქვაჯვარამ კი ჩვენამდე არ მოაღწია.

მოჩუქურთმებული ფილის ქვედანაწილი მიწითაა დაფარული. მარჯვენა ნაპირი ჩამოტეხილი აქვს. აღდგენილი სახით ამ ფილის ზომა 90×90 სმ უნდა უდრიდეს. ფრაგმენტის შუა, კვადრატული არე ჯვრისთვისაა განკუთვნილი. ჯვრის შემომფარგვლელი არეს გვერდით ლილვები გაგრძელებულია ზევით და ქვევით და ისინი ფილას სამ ვერტიკალურ მონაკვეთად ყოფენ.

რომბების მოტივი, რომლითაც ეს არეა დაფარული, ზედა შუა მონაკვეთში „დილებით“ არის გამდიდრებული, რაც გამოყოფს ამ ჩუქურთმას და ფილის სამ მონაკვეთად დანაწევრებას უფრო თვალსაჩინოდ ხდის.

ჯვრის მკლავები ფართოა და სწორი, შუაგულისკენ მცირედ შევიწროებული. მკლავები შემოვლებულია სამკუთხა ჭდეების მოტივით. ჯვრის შუაგული როზეტს უკავია. მკლავებს შორის არეები ოთხყურა და მრავალყურა გამოსახულებებით არის შევსებული. ფილის გვერდის არე ირიბად არის ჩამოტეხილი (მისი ზედა ზომა 17 სმ, ქვედა 35 სმ). გამოსახულია ე. წ. ლანცეტების მოტივი. წრეები ლილვებით იხატება. წრეებს შორის არეები პარალელური ჭდეებით და სამკუთხედებით არის დაფარული. ფრაგმენტის ორივე გვერდის გამოსახულებანი მოტივების შერჩევის მხრივ საკმაოდ დიდ პერიოდს მოიცავს (V-XI სს), მაგრამ შესრულების სასიათით ეს ჩუქურთმები უფრო ვიწ-

კიანეთი.
სამხრეთის კედელში ჩადგმული
კანკელის ფილის გვერდის ნაწი-
ლი.
ფოტო გ. ლუღუშაურისა.

რო დროში, სახელდობრ IX-X საუკუნეების ფარგლებში თავსდება. აღნიშნულ თარიღზე მიგვიბრუნებთ შემდეგი: ფილის ცალკეულ მონაკვეთებად დანაწევრება, რომლებს შორის „ლილების“ ამოკვეთა, ჯვრის მკლავების ფორმა, ლანკეტების მოტივის გამოსახვა არა ღარებით, არამედ წერილი ლილვებით, და ბოლოს, ჩუქურთმების შესრულების საერთო დონე მოკლებული ფორმის სიმკვეთრეს და ხაზების რბილ და მოქნილ დინებას. ჩვენი ფილის თარიღად X საუკუნის პირველი ნახევარია სავარაუდებელი.

ამრიგად, კიანეთის დარბაზული ეკლესია, რომელიც საქართველოდან სომხეთში მიმავალ ტრასაზე დგას, აგებულია X საუკუნეში, ამ პერიოდისათვის დამახასიათებელი კედლების წყობით, აღმოსავლეთის სარკმლის მორთულობით და მოხდენილი საერთო იერით. ძეგლის კედლებში ჩადგმულია რამდენიმე მოჩუქურთმებული ფრაგმენტი, ფასადების შესამკობად გამოყენებული, მისი შენების დროს. ფრაგმენტები წარმოადგენენ კანკელის ფილებს და სტელის კვარცხლბეგს. ერთ ფრაგმენტზე დაცულია წარწერა ძველი ქართული — მთავრული ასოებით შესრულებული. წარწერა გაკეთებულია უფრო ადრე, ვიდრე ეს ქვა ეკლესიის კედელში ჩაიდგა. აღნიშნული ფრაგმენტები და წარწერა VII-X საუკუნეთა ხანას ეკუთვნის.

¹ კიანეთის ეკლესიის მოკლე აღწერილობა, სავარაუდო თარიღი XII—XIII სს. და წარწერის ტექსტი მოცემული აქვს მის პირველ მკვლევარს ლ. მუსხელიშვილს. იხ. ლ. მუსხელიშვილი. არქეოლოგიური ექსკურსიები შაშავრის ხეობაში, თბ., 1941 წ., გვ. 30. ნახაზები შეასრულა ც. ვაბაშვილმა.

ძეგლის მოყვანილი ფოტოსურათები ძირითადად გადაღებულია 1959 წელს.

² შეიძლება წაგვეკითხო — აღიდგენ ღმერთმან, მაგრამ ეს წარწერის კონტექსტში ნაკლებად მოსალოდნელია.

³ ვ. ჩუბინაშვილი, VIII—IX საუკუნეების ქართულ ხელოვნებაში ძეგლითა ერთი რიგის დათარიღებისათვის, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. XIII, № 7, 1952 წ., გვ. 442.

⁴ Рене Шмерлинг. Малые формы в архитектуре средневековой Грузии, Тб., 1962, стр. 99, табл. 12.

თრიალეთის ახალქალაქი.
სამხ-დას. ფასადი.

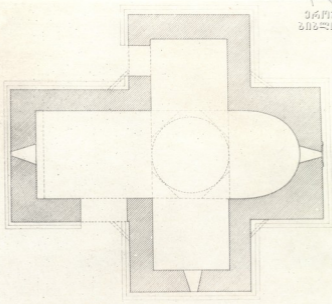
ლევან რაიულიშვილი

თრიალეთის ახალქალაქის ძეგლები

ისტორიული თრიალეთის ახალქალაქს დღეს ს. ტაშ-ბაშს ეძახიან. ტაშ-ბაში თურქულად „თავქეას“ ნიშნავს და შერქმეულია გვიან, როდესაც უკვე მოშლილ და მიტოვებულ ნაქალაქარში, ახალი, არაქართველი მოსახლეობა გაჩნდა. XVIII საუკუნის საბუთებში იგი ახალქალაქად იწოდება და განსხვავებით საქართველოს სხვა ამავე სახელწოდების ქალაქებიდან მას „თრიალეთისას“ უწოდებდნენ.

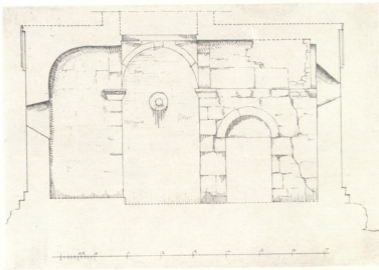
თრიალეთის ახალქალაქი ფეოდალური საქართველოს მნიშვნელოვანი პუნქტი იყო. აქ სხვადასხვა დროს თრიალეთის ერისმთავართა, საბარათიანოს მმართველთა და სპასალართა საჯდომი იყო. ბოლო დროს კი თვით ვახუშტი ბატონიშვილსაც, როგორც ამ მხარის მმართველს, ადგილსამყოფელი თრიალეთის ახალქალაქში ჰქონდა.

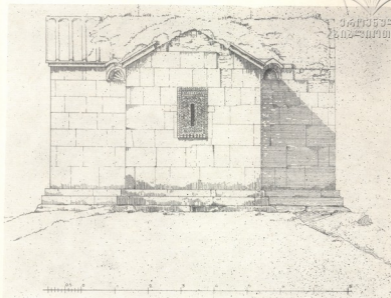
თრიალეთის ახალქალაქის განვლილი ცხოვრების კვალი ღრმად არის აღბეჭდილი აქ აღმოჩენილი მატერიალური კულტურის ნაშთებში. მართალია, თრიალეთის ახალქალაქის ისტორიული ძეგლები დღეისათვის არ არის ჯეროვნად გამოვლენილი, მაგრამ მიწისზედა ნაშთები თუ შემთხვევით ნაპოვნი ნივთები საშუალებას იძლევიან თვალი გადაეცლოს ამ მეტად საინტერესო ნაქალაქარის ცხოვრებას.

თრიალეთის ახალქალაქი,
816 მ.

თრიალეთის ახალქალაქი,
განაყვეთი სივრცეზე

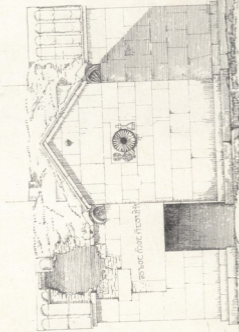
თრიალეთის ახალქალაქი.
აღმოსავლეთის ფასადი

პროფესორ მელიქსედ-ბეგმა ს. ტაშ-ბაშში მეგალითური კულტურის ნაშთებს შიაკვლია. იგი მათ საზოგადოების განვითარების წინა კლასობრივ პერიოდს აკუთვნებს და ამგვარად თრიალეთის ახალქალაქში მოსახლეობის კვალი ჩვენი წელთაღრიცხვის წინა პერიოდში ისინჯება. ექვთიმე თაყაიშვილის ცნობით კი 1896 წელს ს. ტაშ-ბაშის ერთ-ერთმა მცხოვრებმა სახლის საძირკვლის გათხრის დროს იპოვა XVII საუკუნის სპილენძის ლანგარი. ლანგარს მხედრულით აწერია, რომ იგი „ნადირასშვილი ელისბარისია“. შემთხვევით აღმოჩენილი გვიანი დროის ეს ლანგარი და ადრეული ეპოქის მეგალითურ ნაგებობათა ნაშთები თრიალეთის ახალქალაქის ისტორიული ცხოვრების ორი უკიდურესი ეტაპის გამოშხატველი ძეგლები არიან.

მაგრამ, დღეს ს. ტაშ-ბაშში დაცულია ისეთი ძეგლებიც, რომელნიც ქალაქის დიდ აღშავლობას, სწორედ ამ ორი ეპოქის შუალედზე მიანიშნებენ. ეს არის ორი ვაღესია, ორივე აგებული ერთ სამშენებლო პერიოდში, კერძოდ კი X—XI საუკუნეთა მიჯნაზე, როდესაც თრიალეთის სანახების იმდროინდელი მფლობელნი, ბალუაშის გვარის წარმომადგენელნი, კლდეკარის ერისთავნი ფეოდალურ საქართველოში თავიანი სიძლიერის უმაღლეს საფეხურზე იდგნენ.

ორივე ძეგლი საინტერესოა არა მხოლოდ არქიტექტურული თვალსაზრისით, ამას გარდა ისინი შეიცავენ მდიდარ ეპიგრაფიკულ მასალას და ქვაზე ნაქანდაკების სრულიად უნიკალურ ხელოვნების ნიმუშებს.

თარაღის ახალქალაქი
/სტ. ც. - მ. ც. ფ./

სტ. ც. - მ. ც. ფ.

სტ. ც. - მ. ც. ფ.
სტ. ც. - მ. ც. ფ.
სტ. ც. - მ. ც. ფ.

ერთი, რომელიც დღეს სოფელში დგას, უგუმბათო ნაგებობაა. იგი XIX ს-ში ახლად დასაბნელებულ მოსახლეობას თავისი საჭიროებისათვის გამოუყენებოდა. თლილი ქვით მოპირკეთებულ კედლებზე ასომთავრულით ამოჭრილი ძველი წარწერების უდიდესი ნაწილი დაუზიანებია.

მაგრამ შერჩენილ ფრაგმენტებში იკითხება მშენებლობის ინიციატორის კლდე-კარის ერისთავთა, ახალქალაქის მაშინდელი მფლობელის ბალავშთა გვარის ერთ-ერთი წარმომადგენლის რატი ერისთავთ ერისთავის სახელი. უფრო მნიშვნელოვანი, დიდი ხუთსტრიქონიანი წარწერა თაყაიშვილს უკვე დაზიანებული დახვდა. იგი კვლევისას ახლო დაგდებულ ქვაზე იყო ამოკვეთილი. წერაქვით ამომტყრული წარწერიდან მან რამდენიმე სიტყვა გაარჩია.

„სახელითა ღ-თა... ჩვენ ახალქალაქელთა“...

წარწერის ამ საყურადღებო ფრაგმენტის მნიშვნელობა არ განსაზღვრება მართო იმით, რომ მასში შემონახულია ძველი სახელწოდება, არამედ იმითაც, რომ იგი ქალაქის მცხოვრებთ „ახალქალაქელთა“ რაღაც მნიშვნელოვან წვლილზე მიანიშნებდა.

მეორე კვლევისა სოფლის თავში დგას. იგი მოხდენილად არის აღმართული სრამის ქარაფოვან ნაპირზე და თავისი მკვეთრი სილუეტით მკაფიოდ გამოირჩევა თრიალეთის პეიზაჟში. გვიან უკვე მიტოვებულ და გაუკაცრიელებულ ნაქალაქარში ვიღაც მლოცველს კარის წირთხლზე მხედრულით მიუწერია: „წმინდაო გი ნაქალაქევისა“ ამ წარწერით ირკვევა, რომ იგი ნაქალაქევის წმ. გიორგისადმია მიძღვნილი. ახალქალაქის წმ. გიორგის ტაძარი თრიალეთის საერისთავოს შემორჩენილ ძეგლთა შორის გამოირჩევა. ის ერთადერთი გუმბათური ნაგებობა არის რაიონში (მაგრამ დღეს სწორედ გუმბათი აკლია). წარსულში იგი არც გადაკეთებულა და არც შეკეთებულა. და თუ არ ჩავთვლით ფანთა სიავში დაკარგულ გუმბათის ყელს, იგი ძირითადად თავისი პირველადი ფორმებით არის ჩვენამდე მოღწეული.

ძველი ჯვარგუმბათური ხუროთმოძღვრების ყველაზე მარტივ სახეობას მიეკუთვნება. მაგრამ პროპორციული მოხდენილობა, მშენებლობის ტექნიკის მაღალი პროფესიონალიზმი და მდიდარი დეკორატიული სამკაული მას თრიალეთის საერისთავოს ერთ-ერთ საუკეთესო ნიმუშად წარმოაჩენს. თლილი ქვისაგან აგებულ ამ პატარა ტაძარს ორი კარი აქვს (სამხრეთით და ჩრდილოეთით). სამხრეთისა მთავარია. იგი გადახურულია უზარმაზარი თლილი ქვის ბალავრით, რომელსაც ასომთავრულით ამოკვეთილია ქტიტორის სადიდებელი წარწერა: „მადლითა, ღმრთისაითა ქრისტე ადიდე რატ ერისთავთ-ერისთავი“.

პატივმოყვარე კლდეკარის მფლობელი არ დაკმაყოფილებულა ერთჯერადი მოხსენებით. მეორედაც აღმოსავლეთის ფსაადის მდიდრულად მორთული საკმლის საპირის ჩუქურთმაში კვლავ ჩართულია „ქ-ე ადიდე რატ ერისთავთ ერისთავი“.

მიუხედავად შენობის სიმცირისა რატის არქიტექტორის შემოქმედება საკმაოდ მნიშვნელოვანი და შესამჩნევი მოვლენაა ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიაში. განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს მისი დეკორატიული სამკაულის თავისებურება. შენობის გარე მასების კუთხეთა გადაკვეთაზე ოთხივე შემავალ კუთხეებში ჩასმულია დეკორატიული ტრომპი. ასეთი ხერხი მხოლოდ კუმურდოში გვხვდება. მაგრამ ფსაადების დეკორატიულ სამკაულში ჩანს უფრო მეტი ორიგინალური მხატვრული ძიებანი და არქიტექტორისა თუ დამკვეთის გარკვეული თემატიკური ინტერესები. დეკორატიული სამკაულისათვის რეპერტუარის დადგენისას ხუროთმოძღვარს უპირატე-

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

თრიალეთის ახალქალაქი,
აღმოსავლეთის ფსაღი

თრიალეთის ახალქალაქი,
სამხრეთის შკლავის ფსაღის დე-
კორატიული კომპოზიცია

ოოიალეთის ახალქალაქი.
ტრომპი მთავარანგელოზის გამო-
სახელებით.

სი ყურადღება გაუმახვილებია ქრისტიანული ხელოვნების სიმბოლიური საიდუმ-
ლოებისადმი. ამ მხრივ გამოიჩინევა სამხრეთის ფასადი. მთავარი სკულპტურულ-დე-
კორატიული აქცენტი ამ ფასადზე სამხრეთის მკლავის მრგვალ სარკმელთან არის
დასმული.

მთლიან ქვაში გამოკვეთილი კედლის ქვის ზედაპირიდან მცირედად ამოწეული
ეს რელიეფური კომპოზიცია სამი გამოსახულებიდან არის შედგენილი და შუაში
მრგვალი სარკმელი აქვს.

თვით სარკმელი მხატვრული თვალსაზრისით დეკორატიული ანსამბლის ელემენ-
ტად არის გააზრებული და ფართო მრგვალ გვირილასებურ საპირეშია ჩაფლული. მას
ერთი მხრივ კვარცხლბეკზე დასვენებული „გოლგოთის ჯვარი“ ამკობს, მეორეს მხრივ
(მარცხნივ) გაწვდილი ხელით დაჭერილი კელაპტარივით ანთებული და განახივოსნე-
ბული ჯვარი. მთელი ეს სიმბოლური კომპოზიცია აგებულია მოძრავ სიმეტრიულ წო-
ნასწორობაზე და, ჩანს, იგი რატის ხუროთმოძღვარის შემოქმედების ნაყოფია, რადგან
მსგავსი გადაწყვეტა სხვაგან არ გვევლება.

მეორე რელიეფი სამხრეთის კარის მახლობლად დეკორატიული ტრომპის ზედა-
პირზე არის გამოქანდაკებული. აქ წმინდანის სრულიად უჩვეულო გამოსახულებად
წარმოდგენილია ფრთოსანი წვერულვაშიანი მამაკაცი, გამოსახულებას მარცხნივ
ასომთავრულით აწვრია, რომ იგი წმინდანია. მაგრამ რომელი, განმარტებული არაა.
გაშლილი ხელებით და რბილად მოღუნული ფრთებით შესასვლელი კარისკენ არის
მიპყრობილი და, როგორც ეტყობა, იგი მოწოდებული იყო დაეცვა ეკლესიაში შესასვ-
ლელი. ფრთოსანი წმინდანი მთავარანგელოზი უნდა იყოს. მას კი ჩვეულებრივ ხომ

თრიალეთის ახალქალაქი.
1971 წლის შეკეთების დროს ნაპოვნი სარკმლის მორთულობა

უწვერულვამო ჭაბუკად ასახიერებენ. შუა საუკუნეების ქრისტიანული ხელოვნების იკონოგრაფიაში წვერულვამით გამოსახულ მთავარანგელოზებს იშვიათად, უფრო გვიან პერიოდში თუ შევხვდებით. აქ რატომღაც შერჩეულია ეს იშვიათი იკონოგრაფიული ტიპი. მაგრამ, საქართველოში ეს ერთადერთი გამონაკლისი არ არის. სხიერის კანკელის ერთ-ერთ ფილაზე გამოსახული ორივე მთავარანგელოზი წვერებით არიან შემოსილნი. ჩვენს დეკორატორს განსაკუთრებული სიკაშკაშე მიუცია ამ რელიეფისათვის, მას წითელი საღებავით დაუფარავს ფრთოსანი წმინდანის თმები, წვერულვაში და მკერდსაბამი — მედალიონი.

რამდენადაც სამხრეთის ფასადის სამკაულში თავი იჩინა განსაკუთრებულმა, ორიგინალურმა მიდგომამ, როგორც თემატიკური რეპერტუარის შერჩევას, ისე მის მხატვრულ-კომპოზიციურ ხორცშესხმაში, ამდენად ასეთივე ორიგინალურობის კვალი არ ატყვია აღმოსავლეთი სარკმლის სამკაულს. მისი საპირე, ოთხკუთხი დეკორატიული ჩარჩო, შევსებულია იმ დროისათვის მეტად დამახასიათებელი, სტერეოტიპული ორნამენტული სახეებით, თვით ჩუქურთმის ნახატიც არ არის ისეთი მტკიცე, როგორც სამხრეთი ფასადისა, რაც სხვადასხვა ოსტატის ხელზე მეტყველებს.

თრიალეთის ახალქალაქის წმ. გიორგის ეკლესიის გუმბათი, როგორც ჩანს გადარჩენილი ფრაგმენტებიდან, საგანგებოდ ყოფილა გაფორმებული დეკორატიული სამკაულით. დამაგვირგვინებელი კარნიზის ცალკეული ქვები, რომლებიც გაფანტული იყო ეკლესიაში და სახურავზე, ერთგვარ წარმოდგენას იძლევიან რატის ხუროთმოძღვრის მთლიან ჩანაფიქრზე. კარნიზი მდიდრულად არის მორთული ფოთლოვანი წარმოშობის, კუწუბებიანი სახის ჩუქურთმით. ჩუქურთმა ამოკვეთილია დახრილ სიბრტყეზე და მის ნახატში გამოირეხებოდა ქვედა კორპუსის აღმოსავლეთის საპირის ერთ-ერთი მოტივი, ამ სამკუთხა კუწუბებიან ფოთლოვან ორნამენტში ჩართულია სიმბოლური შინაარსის სოლიარული ნიშნები და ადამიანის სქემატური გამოსახულებანი. როგორც ჩანს, ხუროთმოძღვარს დეკორატიული ანსამბლის საერთო სურათის დამამთავრებელსა და შემკვრელ აქცენტშიც სიმბოლოებით გადმოცემული ჰქონდა გარკვეული შინაარსი. ისევე როგორც ეს ქვედა კორპუსის შემამკობელ კომპოზიციებში ჩანდა. საყურადღებოა, რომ ამგვარი მიდგომის ყველაზე ახლობელი მაგალითი კუმურდოს ხუროთმოძღვრის, საკოცარას შემოქმედებაში ჩანს, კუმურდოს

ფასადთა სამკაულშიც დიდი ადგილი აქვს დასმობილი სიმბოლური შინაარსის სიუჟეტურ კომპოზიციებს. თრიალეთის ახალქალაქის გუმბათური ტაძრის მხატვრული არქიტექტურული სახის შექმნაში კუმურდოს არქიტექტურის შემოქმედება უდათა. ეს ჩანს არა მხოლოდ ხუროთმოძღვარ საკოცარის მიერ მიღებულ, კონკრეტული დეკორატიული ხერხების გამოყენებაში, როგორცაა გარე მასების შეწეულ კუთხვებში ტრომპების ჩასმა, არამედ საერთო დეკორატიული სამკაულის შთანაფიქრში. მაგრამ საკოცარის და რატისეული ხუროთმოძღვრების ხელწერას შორის მაინც არსებითი სხვაობაც შეიმჩნევა. ეს განსხვავება მხოლოდ მათ ინდივიდუალურ თვისებებში არ ჩანს. მათ ნაწარმოებებში იკითხება პროფესიონალიზმის სხვადასხვა დონე, განსხვავებული შემოქმედებითი ტემპერამენტიც და რაც მთავარია, განსხვავებული პლასტიკურ-სტილისტიკური შეგრძნობა. უკანასკნელი კი მოწმობაა იმისა, რომ ეს ორი ოსტატი სხვადასხვა თაობის წარმომადგენელია. საკოცარისა და რატის ხუროთმოძღვრის შემოქმედების პერიოდი X საუკუნის მეორე ნახევრით იფარგლება. ამ დროს კი ქართულ არქიტექტურაში აშკარად ჩანს საგრძნობი მხატვრულ-სტილისტიკური ძვრა. განვითარება სწორედ ამ პლასტიკური ამოცანების გამდიდრებისაკენ და გართულებისაკენ მიდის, კუმურდოს ხუროთმოძღვარი ამ განვითარების უფრო ადრინდელ საფეხურზე დგას, ხოლო რატის ხუროთმოძღვრის მხატვრული მრწამსი კი უფრო მეტად ხუროთმოძღვართა მომდევნო თაობის ძიებებით არის შეპირობებული. მათ შორის აშკარაა ასაკობრივი განსხვავება, მხოლოდ სკოლა ერთი აქვთ.

„თამარ მეფის ნასასახლეში“

ისტორიულ ქვემო ქართლში, დღევანდელი თეთრი წყაროს რაიონში, ცენტრიდან ათიოდე კილომეტრზე, მდებარეობს „ნადარბაზევი“, რომლის შესახებაც ისტორიულ ცნობას მხოლოდ ვახუშტი ბატონიშვილი გვაწვდის: „ჭიჭვივის წყალი სდის ბენდერის მთასა და მოდის სამკრით; არს ვენახოვანი, ხილიანი, არამედ მთისაკენ არა. ამის სადინს არს ნადარბაზევი, თამარ მეფის ნასასახლევი. აქა არს ტბა მცირე, ლულფრისაგან კიდე მას შინა არარაი“ („გეოგრაფია“, გვ. 44). ვახუშტის ამ ცნობის წყარო დღეს უცნობია, მაგრამ მის სისწორეში გჭვის შეტანის საფუძველიც არა გვაქვს.¹

სასახლის ანსამბლი მდებარეობს მცირე შემალღებზე, ირგვლივ კი ხშირი ფოთლოვანი ტყეა. ნანგრევებში გარკვევით ჩანს ოვალური გალავანი, რომელსაც ოთხი შესასვლელი უნდა ჰქონოდა. მთავარი ჭიშკარი თითქმის სამი მეტრის სიგანისაა. სამხრეთით მდებარე ამ ჭიშკარს ადგება ძველი გზაც, რომელიც აქეთკენ მოემართება ნაყოფლარების გამოვლით.

გალავნის შიგნით რამდენიმე ნაგებობა უნდა ყოფილიყო, მაგრამ შემორჩენილია მხოლოდ ორი, ისიც სანახევროდ დანგრეული. ერთი მათგანი საკუთრივ სასახლე უნდა ყოფილიყო, მეორე კი — საცხოვრებელი სახლი.

სასახლე დიდაა, სწორკუთხა გეგმიანი. იგი შედგება ერთი დარბაზისა და დამხმარე სათავისიგან. დარბაზს კარი სამი მხრიდან აქვს, ხოლო იმავე კედლებში ორ-ორი სარკმელია. ამ ვრცელ დარბაზს ხის კოჭოვანი გადახურვა უნდა ჰქონოდა. გადახურვის საყრდენად ოთხი სვეტი მდგარა, ახლა მხოლოდ მათი საძირკვლებია დარჩენილი. კედლები შემოსილია ბაზალტის თლილი ქვით, მათი ზედაპირი კარგადაა გასწორებული, მაგრამ გვერდები ოდნე დაშუშავებულია. ეს თავისთავად იმაზე მიგვითითებს, რომ კედლები შელქილი უნდა ყოფილიყო და, საფიქრებელია, მოხატულიც იქნებოდა.

ამ ვრცელ დარბაზს ჩრდილოეთით ერთი კვადრატული მეტრი ფართობის მომცრო სათავსი უკავშირდება. მას კარი მხოლოდ დარბაზიდან აქვს, რაც თავისთავად მის დაქვემდებარებულ დანიშნულებაზე მეტყველებს. თუ დავაკვირდებით დარბაზის დაგეგმარებას, ვნახავთ, რომ იგი განსაკუთრებულად არის გადაწყვეტილი. მოგრძო დარბაზის სამხრეთ ნაწილშია განლაგებული კარ-სარკმელები, ხოლო ჩრდილო ნაწილში ყრუ კედლებია და განათებულიც ნაკლებადაა. დარბაზის ეს მონაკვეთი დაკავშირებულია მხოლოდ იქვე მოდგმულ დამხმარე ხასიათის სათავსოსთან. აქედან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ, რომ ეს დარბაზები გუთუნის მისაღებ დარბაზთა ტიპს. ჩრდილოეთის ყრუ კედელთან, მთავარი კარის ჰირდაპირ, იდგმებოდა მეფისა თუ დიდებულის ტახტი და იქვე იქნებოდნენ განლაგებულნი თანმხლებნი პირნი, მცველნი და სხვ. სწორედ ამ მეფე-დიდებულებს მცირე სათავსი გამოსვლამდე და გამოსვლის შემდეგ დასჭირდებოდათ; იგი კულისებისა თუ კულუარის როლს შეასრულებდა.

სასახლის ფასადები შემოსილია ისევ ბაზალტის ქვით, მაგრამ აქ წყობა უფრო სუფთაა და უკეთ გათლილიც. დეკორი წარმოდგენილია მთავარი კარის თაღის იმპოს-

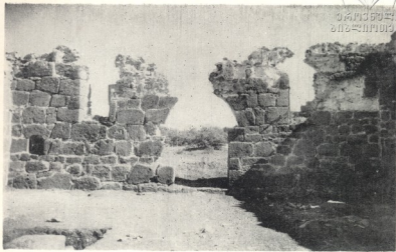
ქართული
საქმიანობა

ნაღარბაზევი.
სასახლე ჩრდილო-დასავლეთიდან

ნაღარბაზევი.
სასახლის ინტერიერი.

ნადარბაზევი.
სასახლის შთავარი შესასვლელი
შოგნიდან.

ტების სახით და სარკმლის თავსართით. სასახლის ეკვსი სარკმლიდან ეს თავსართი მხოლოდ აღმოსავლეთის ფასადის მარჯვენა სარკმელს აქვს.

სასახლის სართულიანობა არ ირკვევა. ანალოგიების მოშველიებაც ჭირს. შერჩენილი სასახლეების უმრავლესობა ორსართულიანია, მაგრამ აქ ყველგან პირველი სართული დამხმარეა და მეორე — პარადული. აქ პირველი სართული ატარებს სადღესასწაულო იერს, რადგან იგი მისაღები დარბაზია.

სასახლეს პირდაპირ დამათარილებელი ნიშნები არა აქვს, მაგრამ ყველა მონაცემი ერთად IX-X სს. ათარიღებს. ცხადია, ეს თარიღი არ შეესაბამება ვახუშტის ცნობას, მაგრამ მას შეიძლება მოეძებნოს თავისი ახსნა. სასახლე თუ IX-X საუკუნეებშია აგებული, მაშინ მისი ამგები, პატრონი უნდა ყოფილიყო რომელიმე ადგილობრივი ფეოდალი. შემდგომში კი XII-XIII სს. მიჯნაზე, ერთიანი საქართველოს სიძლიერის ხანაში, ეს საფეოდო საერთოდ არ იქნებოდა ან თუ იყო, ძველი ძალა და დამოუკიდებლობა აღარ ექნებოდა. ასეთ სიტუაციაში გასაკვირი არ იქნებოდა, თუ ამ ანსამბლს მეფე დაუბაჟებდა. მეფეებს კი ქონდათ საზამთრო, საზაფხულო და სალხინო სასახლეები. ამ სამი ტიპიდან „ნადარბაზევი“ უფრო საზაფხულო უნდა ყოფილიყო. ეს ადგილები ახლაც სააგარაკოა. კერძოდ, თამარ მეფისათვის კი იგი ერთერთი საზაფხულო რეზიდენცია შეიძლება ყოფილიყო. ცხადია, აქ მეფე და მისი ამალა მცირე ხნით იქნებოდნენ და შენობათა მინიმალური რაოდენობა დასჭირდებოდათ. რაც შეეხება რეზიდენციის ნაგებობებს, ისინი გაცილებით დიდი მასშტაბისა, კაპიტალური და უკეთ მორთული უნდა ყოფილიყო.

ნადარბაზევი.
საეპოქოვრებელი სახლის - მთავარი
ფასადი

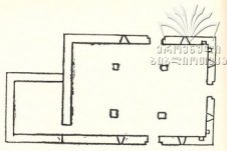
სასახლის დასავლეთით ოციოდ მეტრზე მდგარი მეორე შენობის გეგმა შესამჩნევად გრძელი სწორკუთხედიანია. მას მხოლოდ ერთი კარი აქვს ვიწრო მხარეს და იქვე გვერდებზე თითო სარკმელიცაა. დანარჩენ კედლებში მომცრო ნიშნებია განლაგებული. გაწმენდის შემდეგ გამოჩნდა ფილებით მოკებული იატაკი.

ამ შენობის კედლები ისევეა ნაგები, როგორც სასახლისა და ერთი და იმავე ოსტატის ხელი ეტყობა. შენობა საეპოქოვრებლად იქნებოდა განკუთვნილი. შიგნიდან ჩასაკეტი ხის კარი საგანგებო ბუდეში იყო ჩასმული.

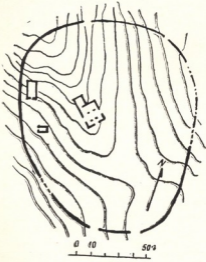
ამ ნაგებობის გარდა ანსამბლის ტერიტორიაზე კიდევ რამდენიმე შენობის კვალი ჩანს, მაგრამ მათი გვემარების დადგენა არ ხერხდება.

ზემოგანხილულ ორ შენობას შორის მდებარეობს აგურის ნაგებობის ნანგრევი. იგი მცირე ზომისაა, გვემით სწორკუთხა, ერთადერთი კარით დასავლეთიდან. შენობა წყლის მისაღებ აუზს აკავს. იგი უფრო გვიანი პერიოდის ნაგებობებს მოგვაგონებს.

სასახლის ანსამბლს, ცხადია, სასმელი წყალი დასჭირდებოდა, ზოლო რადგან წყარო გალავნის შიგნით არ აქონდათ, საჭირო იყო შორიდან გადმოყვანა. ეს საკითხი მათ კარგად გადაუწყვეტიათ. გათხრების შედეგად აქ აღმოჩნდა მეტად ორიგინალური და მაღალი პროფესიული ოსტატობით აგებული წყალსადენი. მისი სათავე მდებარეობს სასახლის ჩრდილო-აღმოსავლეთით ექვსიოდე კილომეტრის დაშორებით. ტრასა ჩამოდის ტყით დაფარულ მთის ფერდობზე, გაივლის ტაობიან დაბლობს და ბოლოს ამოდის ბორცვზე, რომელზეც განლაგებულია სასახლის ნაგებობანი. მიღსადენი ადგება სასახლის გალავანს ჩრდილოეთის მხრიდან, გადის გალავნის ქვეშ და მიიმართება ზე-

სასახლის გეგმა

ნადარბაზვეის
გეგმვა.

ვით სასახლის მიმართულებით, რომელსაც უკლის სამხრეთის მხრიდან. წყალსადენი შედგენილია კერამიკული მილებისაგან. მილების ფორმა შუასაკუნების მილებისაგან განსხვავდება მხოლოდ მეტად წაგრძელებული ქიმიით და დიამეტრებს შორის ჩვეულებრივზე დიდი სხვაობა აქვს. ვინაიდან საჭირო იყო დაბლობის გადალახვის შემდეგ სასახლესთან მცირე სიმაღლის დაძლევა, ამიტომ წყალსადენი აგებულია მძლავრი ტაყლის პრინციპზე. ეს მიღწეულია წყალსადენის სათავისა და სასახლის სიმაღლის დონეთა სხვაობით, რაც 60-70 მეტრია.

როგორც ვხედავთ, ნადარბაზვეის წყალსადენი თავის მხრივ წარმოადგენს ძველ საქართველოში ტექნიკის ამ დარგის საუკეთესო ნიმუშს.

ნადარბაზვეის ანსამბლისა და, კერძოდ, სასახლის არქეოლოგიურმა შესწავლამ ამ ტერიტორიაზე გამოავლინა სამი ფენა. ზედა ფენა უმნიშვნელოა და უახლეს დროს კუთვნის. მეორე, გასული საუკუნის ფენა შედარებით მძლავრია. აქ სხვა ნივთებთან

ერთად ამოვიდა 1812, 1846, 1858 წლების მონეტები. ეს ფენა ეკუთვნის იმ პერიოდს, როდესაც აქ დაბანაკებული იყო რუსეთის ჯარის ნაწილები (ამის გამო ადგილობრივი მოსახლეობა ახლაც ამ ნანგრევებს „ყაზარმებს“ უწოდებს). მათ საკმაოდ დაუზარალებლობით აქ მდგარი ნაგებობები.

მესამე ქვედა ფენა ყველაზე საინტერესოა. აქ მოვიძიეთ XI-XIII სს. მოტიქული კერამიკა, მინის ტურქული და ორი მონეტა. ერთი მათგანი დაზიანების გამო ვერ გაირკვა, მეორე კი, რომელიც აღმოჩნდა დარბაზის ჩრდილო მინამენის იატაკის დონეზე ლაშა-გიორგისაა.

არ შეიძლება არ აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ ნადარბაზევის სასახლეს აკლია ზოგიერთი საჭირო ნაწილი, მცირეა სადგომთა რიცხვი. ეს ყველაფერი შედეგი უნდა იყოს იმისა, რომ ნადარბაზევი მეფის დროებითი, საზაფხულო რეზიდენცია იყო.

ქვეყნის ამ მონაკვეთში მეფის სასახლე, რა სახისაც არ უნდა ყოფილიყო ის, გამო-ნაკლისია, ხოლო ფეოდალის სასახლე ჩვეულებრივია, ამიტომაც ექსპედიციის დროს, სხვა მრავალ ობიექტებს შორის, თავადაზნაურთა სასახლეებსაც ვსწავლობდით. ამათ-გან აქ რამდენიმეს მოვიყვანთ.

თეთრი წყაროს სამხრეთ-აღმოსავლეთით ათიოდე კილომეტრზე, მდ. ხრამის მარცხენა ნაპირას მდებარე ნასოფლართან დაკავშირებულია სასახლე, რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა „ღლაურს“ უწოდებს, მაგრამ ვახუშტის რუკის მიხედვით, იგი უნდა იყოს სოფ. თაფანი და ფეოდალის სასახლეები შუგული. აქ სასახლე მდებარეობს ვრცელი ვალენის ცენტრში, რომელსაც გვერის დამხმარე შენობები. სასახლე ორსართულიანია და რამდენიმე ოთახისაგან შედგება. შენობა ნაგებია საკმაოდ კარგად დამუშავებული ქვით.

მეორე ანსამბლი მდებარეობს თეთრი წყარო—ივანოვკის გზაზე და ვახუშტის რუკით „ტყემლარა“ უწოდება. აქ, ნანგრევებში მკვეთრად გამოირჩევა სასახლე. მისი დიდი ოთახები განლაგებულია ანფილადურად.

მესამე სასახლე, რომელსაც ადგილობრივ „ზემო ჭალას“ უწოდებენ მდებარეობს მდ. ხრამის მარცხენა ნაპირას, ფიტარეთის მონასტრის სამხრეთ-დასავლეთით. როგორც ჩანს, თავის დროზე, სასახლე რთული და მონუმენტური ნაგებობა იყო.

ეს სამივე სასახლე ყველა ნიშნით შუა ფეოდალურ ხანას უნდა მიეკუთვნებოდეს. ამათ გარდა, იმავე რაიონში მრავალია XVI-XVIII საუკუნეების სასახლეებიც, რაც თავისთავად ამ ხანაშიაც აქ საკმაოდ ინტენსიურ ცხოვრებაზე მიგვითითებს.

ამ ეპოქის სასახლის ტიპის ოთხი ნაგებობა შემონახულია ნაჭალაჭარ სამშვილდის ტერიტორიაზე. ასევე, სოფ. ტბისის დასავლეთით საკმაოდ დიდი ფეოდალის სასახლეა. სასახლე დამხმარე ნაგებობებით დგას სოფ. ფარცხისის სამხრეთ-დასავლეთით.

ამათ გარდა კიდევ რამდენიმე სასახლეა სხვადასხვა პუნქტში. ეს სასახლეები ყველა ორსართულიანია და მასშტაბით განსხვავდებიან წინა ეპოქის სასახლეებისაგან. ამ-კარად ეტყობა, რომ საქმე გვაქვს პოლიტიკური და ეკონომიური სისუსტის ეპოქასთან.

სასახლეების ნანგრევები გვხვდება აგრეთვე სხვა სახისაც, რაც თავისთავად ისტორიული წყაროების დადასტურებას წარმოადგენს. გარკვეულად ვიცით, რომ არსებობდა მეფის, თავადის, აზნაურის, კათალიკოსის, ეპისკოპოსის სასახლეები.

ძველი საქართველოს ამ მონაკვეთში მიკვლეული სასახლეები უმოწყალოდ არიან დანგრეული, მაგრამ ჩვენ ვალდებული ვართ ყველაფერი, რამაც მოაღწიეს გუდავარე ჩინოთ და შეეინახოთ. ეს უნდა მთელ საქართველოს, მაგრამ ამ შემთხვევაში საქართველოს მხოლოდ თეთრი წყაროს რაიონის ძეგლებზე. ამ რაიონის მოსახლეობამ, დიდმა და პატარამ, ყველა ღონე უნდა იხმაროს არსებულის გადარჩენისათვის. ეს, უპირველეს ყოვლისა, ახალგაზრდების საქმეა; სკოლამ უნდა აიღოს შეფოთა ძეგლებზე და სათუთად მოუაროს, რომ მომავალ თაობებს გადაეცეთ მამაპაპათა ნაამაგარი.

¹ აკად. ნ. ბერძენიშვილმა 1948 წ. ქვემო ქართლის ყოველმხრივი შესწავლა წამოიწყო. მოაწყო კომპლექსური ექსპედიცია, რომელშიც ისტორიკოსთან ერთად შედიოდა — არქეოლოგი, ეთნოგრაფი, ბელოენებათმცოდნე და უნდა ყოფილიყო გეოგრაფიც, მაგრამ რაღაც მიზეზით მისი წამოყვანა ვერ მოხერხდა.

ექსპედიციამ მუშაობა დაიწყო თეთრი წყაროს რაიონიდან. ეს რაიონი მრავალფეროვანი ძეგლებით იმდენად მდიდარი გამოდგა, რომ სამი წლის განმავლობაში ვერ ამოვწურეთ დაზვერვები, წინასწარ შესწავლა და ფიქსაცია. რამდენიმე ძეგლი გაიწმინდა, ზოგიც გაითხარა.

ექსპედიცია შემოდგომაზე ორ-ორი თვე მუშაობდა და დიდძალი მასალა დააგროვა. თუმცა არ გაგვიანდა მუშაობისათვის შესაფერისი პირობები, ახალგაზრდობას მაინც თავისი გააქონდა და დღე და ღამეს ეასწორებდით. თანაც, მაგალითი კარგი გვქონდა, ბატონი ნიკო „კაბინეტის“ გარეთ, ბუნების წიაღში, ისტორიული ძეგლების გარემოში არაჩვეულებრივი ხალისიანი და ენაწყლიანი ხდებოდა. ეს „მორაული ენციკლოპედია“ ყველგან პოულობდა საისტორიკოსო მასალას და იშვიათი ინტერესით ჰყვებოდა, ფარდას ხდიდა წარსულის საიდუმლოებებს.

ბატონ ნიკოს სურდა დაგროვილი მასალა კრებულებად გამოეცა, მაგრამ ეს სხვადასხვა მიზეზების გამო ვერ მოხერხდა.

ექსპედიციაში ემონაწილეობდით: ლ. ბოჭორიშვილი (ეთნოგრაფი), გ. ლომთათიძე (არქეოლოგი), ი. გრძელიშვილი (გეოლოგი და არქეოლოგი), ი. ციციშვილი (ბელოენებათმცოდნე) და მე. ექსპედიციაში პრაქტიკას გადიოდნენ შემდეგი ასპირანტები (რომლებიც ახლა კანდიდატები და დოქტორები არიან): დ. მეგრელაძე, მ. ქიქოძე, მ. ბერძენიშვილი, გ. აკოფაშვილი, თ. კობლაძე, შ. ხანთაძე, ნ. შოშიაშვილი და გ. ჭამბურია. პრაქტიკას გადიოდნენ აგრეთვე ისტორიული ფაქტობების უკანასკნელი ეტრის სტუდენტებიც.

ინტერვიუ ზაქარია შვილი

საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის
საზოგადოების პრეზიდენტის სწავლული მდივანი

სამეცნიერო სესია ახალციხეში

1972 წლის 23 ივნისს ახალციხის რაიონში ჩატარდა საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების პრეზიდენტის სამეცნიერო სესია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტთან ერთად.

სესია, რომელიც მიემდგვნა სსრ კავშირის შექმნის 50 წლისთავს, შესავალი სიტყვით გახსნა საქ. კპ ახალციხის რაიონის პირველმა მდივანმა ანტ. ა. მექვაბიშვილმა.

შობსენებით გამოვიდნენ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოცენტები ა. ჩხარტიშვილი — „პარტიის XXIV ყრილობა და ახალი აღმშენების აღზრდის ამოცანები“, ვ. გოგუაძე — „ესთეტიკური გემოვნების შესახებ“, ლ. წერეთელი — „კომუნისტი და ხელოვნება“.

მსმენელთა დიდი მოწონება ზედა წილად პროფ. ლ. რჩეულიშვილის შობსენებან თემაზე: „მშენებლობის ამსახველი რელიეფი ახალციხიდან“ რასაც დიდძალი საილუსტრაციო მასალა ახლდა.

დოცენტ მ. ლომსაძემ წაიკითხა შობსენება „ახალციხის ზოგიერთი ძეგლის მშენებლობის ისტორია“, ხოლო დოცენტმა ილია მისურაძემ შობსენებაში „საფარა და საფარელები“ განიხილა სამცხის დიდებული ხელოვნების მემკვიდრე ძეგლის საფარის ისტორია და იქ მოღ-

ვაწე კულტურის გამოჩენილი მოღვაწეების საქმიანობა. მომხსენებელმა შთელი რიგი პრაქტიკული წინადადებები წამოაყენა საფარის ძეგლის დაცვისა და პროპაგანდისათვის. გზის გაკეთება საფარამდე საქ. კპ ახალციხის რაიონში ითავა, ხოლო ძეგლის შეკეთება ძეგლთა დაცვის რესპუბლიკურ საბჭოს ეთხოვა. ამის შემდეგ შეიძლება მოეწყოს მესხეთის კულტურის სახალხო უნივერსიტეტი.

სესიის მონაწილეებმა დაათვალიერეს ახალციხის რაბათი და სხვა ადგილები, სადაც მეტი ყურადღება სჭირდება ეპიგრაფიკის ნიმუშებს.

მეორე დღეს სესიის მონაწილეთა ერთი ნაწილი დაწერილებით გაეცნო ურაველის ზეობაში მდებარე აგარის მატერიალური კულტურის ძეგლს. ეს რთული არქიტექტურული ანსამბლი მეტი ყურადღების ღირსია. ამჟამად ექსპედიციის წევრები განაგრძობენ მუშაობას უძველესი ზეობის ძეგლების შესასწავლად და დაწერილებითი მასალები უახლოეს ნომერში გამოქვეყნდება.

აღნიშნულმა სესიამ ხელი შეუწყო მოსახლეობაში მატერიალური კულტურის ძეგლების პროპაგანდის საქმეს. სასურველია ანალოგიური ღონისძიებები უფრო ხშირად მოეწყოს.

СЕРИЯ: «ПАМЯТНИКИ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ»

ДРУЗЬЯ ПАМЯТНИКОВ КУЛЬТУРЫ № 30

АННОТАЦИИ:

Н. АНДГУЛАДЗЕ,
кандидат искусствоведения

ШИОМГВИМСКИЙ МОНАСТЫРЬ

Статья посвящена Шиомгвимской лавре, которая расположена к востоку от древней столицы Грузии Мцхета, в долине р. Куры, у подножия отвесно возвышающейся горы. В ней рассказывается о создании монастыря, дается история монастыря, основные этапы строительства архитектурного комплекса с VI в. по XIX в. включительно.

В VI веке грузинским подвижником Шио был основан монастырь, получивший впоследствии его имя. При жизни Шио была возведена небольшая купольная церковь, освященная во имя Иоанна Крестителя.

Со временем монастырь сильно разросся, превратился в один из значительных религиозных и культурных центров страны.

История развития лавры прослеживается по дошедшим до наших дней историческим документам. О том, что в Шиомгвимском монастыре шла деятельная работа, направленная на его строительство и укрепление, свидетельствуют также художественные памятники.

Решительный этап в развитии монастыря падает на период царствования Давида Строителя, который не только построил в нем новую большую церковь во имя

Успения богородицы, но и организовал весь порядок монастыря, начиная от введенного при нем устава монастырского до урегулирования имущественных прав и взаимоотношений лавры духовной и светскими властями.

В комплексе сохранились: 1. Купольный храм, построенный в 50—60 гг. VI века, при самом Шно, и наполовину врытый в землю. С западной стороны храма— позднейшая пристройка (XI и

XIII вв.) и колокольня XVIII в. 2. Верхняя церковь, построенная в царствование Давида Строителя (конец XI, начало XII вв.), первоначально купольная, позднее восстановленная в виде базилики. 3. Трапезная, древние части которой восходят к концу XII века; перестроена в XVII веке. 4. Небольшая, расписанная внутри, часовня XII в. на горе, близ монастыря и др. строения.

Д. БЕРДЗЕНИШВИЛИ,
старший научный сотрудник
Института истории, археологии
и этнографии им. Джавахишвили

КВЕМО КАРТЛИ

(Краткая историко-географическая справка)

В статье описываются физико-географические и историко-географические границы Квемо Картли (Нижняя Карталиния) — юго-восточной части Грузии; рассматриваются общие названия этого края физико-географического, этно-географического и территориально-административного порядка: «Нижняя Страна» и др.

Учитывая сведения древнегрузинских и иноязычных источников, дается полный перечень территориально-административных единиц, раннефеодальной Квемо Картли, их епархиальных и административных центров.

На фоне решающих политических изменений в Закавказье, показан процесс перерастания малых территориально-администра-

тивных единиц Квемо Картли в «саэристао» Гаги и Лоре. Эти пограничные военно-административные области носили названия их центров — важнейших городов-крепостей, где и находились резиденции эриставов. Остальной частью Квемо Картли в XI—XIII веках правили преданные грузинскому царю должностные лица.

После распада единого грузинского царства в XV веке, в Квемо Картли особенно усиливается феодальный род Бараташвили, «сатавадо» (княжество) которых покрывает большую часть данного края. Представители этого же рода были и главнокомандующими «Мецинаве садрошо» (военный округ, выставяющий определенную единицу войска).

В пограничной части Квемо Картли, т. н. «Сомхити», преобладали владения царской семьи и управлял ими «Моурави». В позднефеодальную эпоху обычно Квемо Картли так и называется:

«Сомхит-Сабаратнано».

В заключительной части статьи, на основе письменных источников и топонимических фактов, дается картина этнической динамики этого края.

А. ДЖАВАХИШВИЛИ,
кандидат искусствоведения

КВЕМО-КАРТЛИ ДРЕВНЕЙШИЕ СЕЛИЩА

Статья касается одной группы древнейших, из пока что известных на Южном Кавказе поселений, открытых за последние годы на территории исторической провинции Грузии — Квемо-Картли; в ней кратко изложены результаты археологического исследования двух селищ — Шулаверис гора и Имирис гора, находящихся на правобережной равнине р. Храми, в Марнеульском районе Грузинской ССР.

В настоящее время эти селища представляют собой холмообразные возвышения, образовавшиеся в результате накопления остатков

жилых и хозяйственных круглопланно-купольных сооружений из сырцового кирпича, возводимых на одном и том же месте на протяжении многих веков. Раскопками выявлены многочисленные каменные, обсидиановые, костяные и роговые орудия и предметы, грубая керамика и другие материалы, позволяющие отнести эти поселения к V—IV тысячелетию до н. э. и раскрывающие многие стороны хозяйственного и социального быта, а также культуры древнеземледельческого населения этой области Южного Кавказа.

Н. ЧУБИНАШВИЛИ,
доктор искусствоведения

СТЕЛЫ-КРЕСТЫ КВЕМО-КАРТЛИ

В середине XX столетия изучение стел-крестов, обусловленное предыдущими работами, значительно углубилось и расширилось. А в шестом десятилетии обнаружены исключительные по значению объекты: Качаганский крест, Большая и Малая стелы Брдадзори, стела Хандиси, базис Пантиани, кресты от стел Ламази Гора. Эти (и другие) произведения

позволили по-новому поставить вопрос их осмысления и задачу искусствоведческого исследования.

Летопись Обращения Грузии в христианство рассказывает, что просветительница Грузии каппадокийка, первая в Грузии диакониса-мхевали, Нино и царь Мириан во второй четверти IV века установили «Крест Мцхетский» и,

В пограничной части Квемо Картли, т. н. «Сомхити», преобладали владения царской семьи и управлял ими «Моурави». В позднефеодальную эпоху обычно Квемо Картли так и называется:

«Сомхит-Сабаратнано».

В заключительной части статьи на основе письменных источников и топонимических фактов, дается картина этнической динамики этого края.

А. ДЖАВАХИШВИЛИ,
кандидат искусствоведения

КВЕМО-КАРТЛИ ДРЕВНЕЙШИЕ СЕЛИЩА

Статья касается одной группы древнейших, из пока что известных на Южном Кавказе поселений, открытых за последние годы на территории исторической провинции Грузии — Квемо-Картли; в ней кратко изложены результаты археологического исследования двух селищ — Шулаверис гора и Имирис гора, находящихся на правобережной равнине р. Храми, в Марнеульском районе Грузинской ССР.

В настоящее время эти селища представляют собой холмообразные возвышения, образовавшиеся в результате накопления остатков

жилых и хозяйственных круглопланно-купольных сооружений из сырцового кирпича, возводимых на одном и том же месте на протяжении многих веков. Раскопками выявлены многочисленные каменные, обсидиановые, костяные и роговые орудия и предметы, грубая керамика и другие материалы, позволяющие отнести эти поселения к V—IV тысячелетию до н. э. и раскрывающие многие стороны хозяйственного и социального быта, а также культуры древнеземледельческого населения этой области Южного Кавказа.

Н. ЧУБИНАШВИЛИ,
доктор искусствоведения

СТЕЛЫ-КРЕСТЫ КВЕМО-КАРТЛИ

В середине XX столетия изучение стел-крестов, обусловленное предыдущими работами, значительно углубилось и расширилось. А в шестом десятилетии обнаружены исключительные по значению объекты: Качаганский крест, Большая и Малая стелы Брдадзори, стела Хандиси, базис Пантиани, кресты от стел Ламази Гора. Эти (и другие) произведения

позволили по-новому поставить вопрос их осмысления и задачу искусствоведческого исследования.

Летопись Обращения Грузии в христианство рассказывает, что просветительница Грузии каппадокийка, первая в Грузии диакониса-мхевали, Нино и царь Мириан во второй четверти IV века установили «Крест Мцхетский» и,

века.

На фотографиях этих трех крестов дана частичная реконструкция взаимосвязи тектонических частей целого объекта согласно Эдзанского рельефа стелы-креста.

В исполнении крестов Ламази Гора мы видим строгий композиционный замысел, ясное и приятное уравновешенное и законченное построение, свободное и гармоничное декоративно-плоскостно-линейное оформление.

Л. ГЛОНТИ,

старший научный сотрудник
Государственного музея Грузии
им. Джанашиа

Т. КИГУРАДЗЕ,

младший научный сотрудник
Государственного музея Грузии
им. Джанашиа

ДАНГРЕУЛИ-ГОРА

В статье рассматриваются материалы, добытые на территории разрушенного в 1964 году во время земляных работ холма т. н. Дангреули-гора (разрушенный холм) в местности Квемо-Шулавери (Марнеульский р-н).

Установлено, что это двухслойный памятник. Нижний слой — небольшая возвышенность, образованная в результате напластования строительных остатков раннеземледельческого поселения

(V—IV тыс. до н. э.) с архаичной керамикой, обсидиановыми, костяными и роговыми земледельческими и другими орудиями; второй слой представлен только чернолощенной, богато украшенной вдавленно-выпуклым орнаментом, керамикой, типичной для куро-аракской культуры ранней бронзы (III тыс. до н. э.), происходящей, по всей вероятности, из погребений впущенных в древний холм.

Р. МЕПИСАШВИЛИ,

доктор архитектуры

АРХИТЕКТУРНЫЙ ПАМЯТНИК X ВЕКА В СЕЛЕ КИАНЕТИ

У самой дороги, ведущей из Грузии в Армению, в селе Киагети, недалеко от районного центра Болниси, возведена небольшая, зального типа церковь. Ныне она

сильно повреждена. Облицованная желтоватого тона тесаным камнем и украшенная декоративными элементами церковь очень привлекательна. С точки зрения

строительного искусства древней Грузии памятник представляет особый интерес.

Церковь была построена в X веке. Восточное окно тогда же строителем ее было украшено навершием и крестом. Что касается остальных декоративных элементов, то они все привнесены с других памятников и во время строительства вставлены в стены этой церкви.

Среди этих рельефов к самому раннему времени, к VII—VIII векам можно отнести крест в медальоне, находящемся в северо-восточном углу. Надпись, рядом с крестом, выполненная древнегрузинскими буквами асомтаврули, сильно фрагментирована. Высечена надпись позднее, т. е. в IX или начале X веков. Две одинаковые

плиты восточного фасада с изображением обрамленных рамой крестов, выполненные, скорее всего, в VIII—IX веках, относятся к алтарной преграде. Орнаментированный фрагмент, который находится рядом с дверью, также является частью алтарной преграды. Его можно отнести к первой половине X века. В период IX—X веков был высечен постамент для креста, с изображенным на нем большим крестом, который вставлен в проем двери.

Прием украшения стен церкви привнесеными со стороны декоративными элементами, который мы видим в Кианети, прослеживается и по ряду других сооружений исторического Квемо-Картли, например, Орсакдребри, Баличи, Сатхе и др.

Л. РЧЕУЛИШВИЛИ

ПАМЯТНИКИ ТРИАЛЕТСКОГО АХАЛКАЛАКИ

Историческое Триалетис-Ахалкаки (ныне село Таш-Баш Цалкского района) богато древними памятниками. По разысканиям профессора Меликсет-Бега на территории села прослеживаются остатки мегалитических сооружений — следы поселений доклассового общества. Из архитектурных памятников более поздней, феодальной эпохи, сохранины две церкви. Обе принадлежат к периоду могущества клдекарских эриставов, когда Триалетис-Ахалкаки становится резиденцией местных правителей (X—XI вв.).

Церковь, стоящая в селении, в XIX веке была реконструирована армянами-переселенцами, но в основном сохранила свой древний облик. На фасадах этой церкви,

на тесанных облицовочных камнях, остались обрывки насильственно поврежденных надписей, среди которых читается и имя ктитора — эриставт эристави Рати.

Другая церковь построена на возвышенности, также облицована тесанными камнями, принадлежит к простейшему типу крестовокупольных храмов и своими архитектурно-художественными качествами представляет собой значительное произведение древнегрузинского зодчества. Особый интерес вызывают декоративные украшения фасадов храма. Среди ходких мотивов средневековой грузинской орнаментики встречаются также и оригинальные рельефные композиции — плод творческого акта триалетского мастера. На южном и восточном фасадах за-

საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

главными буквами «асомтаврили» высечено имя заказчика этого храма — «эриставт эристави Рати», который упоминается при

Баграте III (975—1014 гг.) в «Матне Картлиса».

Храм отремонтирован в 1971 году.

П. ЗАКАРАЯ,
доктор искусствоведения, профессор

«ДВОРЕЦ ЦАРИЦЫ ТАМАРЫ»

В районе Тетри-Цкаро, в десяти километрах от центра, находится «Надарбазеви», где по сведениям историка Вахушти Багратиони был дворец царицы Тамары.

Среди развалин большого ансамбля выделяются: дворцовое сооружение довольно больших масштабов, длинное помещение подсобного характера, ограда, родник и следы каких-то строений.

Дворцовое сооружение состоит из большого зала и одной небольшой комнаты. Зал таких размеров с тремя входами, вероятно, был предназначен для приема, а комнату применяли для ожидания, вроде кулис.

В источниках не указываются ни строители и ни дата возведения, но по стилистическим данным дворец можно датировать IX—X вв. Он, вероятнее всего, принадлежал владельцам этого края, а на грани XII—XIII вв. им могла пользоваться и царица Тамара.

Одноэтажное здание, выстроенное близ дворца, жилого характера. Хорошо решено снабжение дворцового комплекса питьевой водой. Керамический водопровод проложен был по сложному пути.

Дворцовый комплекс Надарбазеви, один из интереснейших памятников гражданской архитектуры средневековой Грузии.

ს ა რ ა ნ ი ვ ი

ნუგზარ ანდღულაძე — შიომღვიმის მონასტერი	6
Н. Андгуладзе — Шиомгвинский монастырь	
დევი ბერძენიშვილი — ქვემო ქართლი	13
Д. Бердзенишвили — Квемо Картли	
ალექსანდრე ჩავახიშვილი — ქვემო ქართლის უძველესი ნასოფლარები	22
А. Джавахишвили — Древнейшие селища Квемо Картли	
სიკო წუბინაშვილი — ქვემო ქართლის სტელა-ქვრები	34
Н. Чубинашвили — Стелы-кресты Квемо Картли	
ლილი ღლონტი, თამაზ კიდურაძე — დანგრეული გორა	50
Л. Глonti, Т. Кигурадзе — Дангреули-гора	
არსუდან მეფისაშვილი — სოფელ კიანეთის X საუკუნის ხუროთმოძღვრული ძეგლი	58
Р. Меписашвили — Архитектурный памятник X века в селе Кианети	
ლევან რჩეულიშვილი — თრიალეთის ახალქალაქის ძეგლები	69
Л. Рчеулишвили — Памятники Триалетского Ахалкалаки	
პარმენ ჯაქარაია — „თამარ მეფის ნასასახლევი“	78
П. Закарая — «Дворец царицы Тамары»	

ქ რ მ ნ ი კ ა
 Х Р О Н И К А

ირაკლი ჯაქარიაშვილი — სამეცნიერო სესია ახალციხეში	85
И. Закариашвили — Научная сессия в Ахалцихе	
Аннотации на русском языке	86

Редактор серии — ОТАР ТАКТАКИШВИЛИ

Редактор номера — НИКО КЕЦХОВЕЛИ

სერიის რედაქტორი — ოთარ თაკთაქიშვილი

რედაქტორი — ნიკო კეცხოველი

ГРУЗИНСКОЕ ОБЩЕСТВО ОХРАНЫ ПАМЯТНИКОВ КУЛЬТУРЫ

Серия: «Памятники материальной культуры»

Выходит на общественных началах

«ДЗЕГЛИС МЕГОБАРИ»
(Друзья памятников культуры)

Сборник тридцатый
(На грузинском языке)

გამომცემლობის რედაქტორი: ლამარა თურმანიძე
ვალიცა წარმოებას 1/VIII-1972 წ., ხელმოწერილია დასაბუქლად 30/XI-1972 წ.
ფიზიკურ ფორმათა რაოდ. 6. სააღ. საგამომ. თაბ. 6
ანაწყოების ზომა 7×11,5 ქალაქის ზომა 70×108¹/₁₆

ფასი 72 კაპ.
Цена 72 коп.

რედაქციის მისამართი: ძეგლინსკის ქ. 19, ტელ. 99-84-47

საქართველოს კვ. ცენტრის გამომცემლობის სტამბა. თბილისი, ლენინის ქ. № 14.
Типография Издательства ЦК КП Грузии. Тбилиси, ул. Ленина, 14.

შეკვეთი: № 2665

ფე 05158

ტირაჟი 3 000

